

**Нарзулла Жўраев,
Турсунбой Файзуллаев**

ИСТИҚЛОЛ ВА ТАРИХИЙ ЖАРАЁН

**Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошқент—2000**

66.3(5У)
Ж 96

Масъул муҳаррир
КАРИМ НОРМАТОВ,
тарих фанлари доктори, профессор

Жўраев Н., Файзуллаев Т.

Истиқлол ва тарихий жараён:
(Илмий-публицистик мақолалар)/Масъул муҳаррир: К. Норматов.—Т.: ~~Ф. Гулом номидаги Адабиёт ва санъат~~ нашр.,
2000.—96 б.

1. Автордош.

Ушбу рисолада ~~истиқлол даври шжтимоий-сиёсий~~ жараёнлари, унинг онг ва тафаккур билан боғлиқ жиҳатлари, мустақиллик моҳияти, унинг умуминсоний қадрият сифатидаги муҳим жиҳатлари ва мустақиллигимизни мустаҳкамлаш жараёнлари хусусида сўз юритилади.

ББК 66.3(5У)

4702620204-24
Ж —режага қўшимча, 1999 й.
М 352(04)—2000

ISBN 5-635-01863-7

© Н. Жўраев, Т. Файзуллаев,
Фахур Гулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриё-
ти, 2000 й.

МУҚАДДИМА

Мустақилликнинг саккизинчи йилида яшаяпмиз. Бу тарихан ниҳоятда қисқа давр бутун ҳаётимизни, онгимиз ва тафаккуримизни ўзгартириб юборди. Ана шу тарихий жараён қандай, қай йўсинда дунёга келди? Истиқлолга қандай эришилди? Миллий мустақилликнинг қўлга киритилиши, унинг шаклланиш ва тараққиёт йўли қандай кечди? Орадан вақт ўтиб, энди ана шу саволларга жавоб излаш пайти келди.

Дарҳақиқат, айни кейинги саккиз йил мамлакатимиз тарихида бутунлай янги даврни бошлаб берди. Мустақил ҳаёт, мустақил тараққиёт жуда кўп курашлар, изтироблар, қарама-қаршилиқлар ва зиддиятлар маҳсули эканлигини, бу шунчаки оддий воқеа эмаслигини ҳаёт тан олмоқда. Бироқ, ана шу изтироблар, зиддиятлар ва қарама-қаршилиқлар остидаги мантиқ, улар замиридаги ҳаёт қандай бўлган эди? Биз бунга жавоб излашимиз керак.

Мустақиллик мантиғи, истиқлол мазмун моҳияти бевоқифа бутунлай янги тарихий шароитларда вужудга келаётган, шаклланаётган миллий давлатчилигимиз унинг мазмуни, сиёсати ва мафқураси билан боғлиқ. Шунинг учун ҳам биз айни ана шу жараённинг бутун қўламини, моҳиятини англамоғимиз зарур. Зотан бу бизнинг бугунимиз ва истиқболимиз қандай бўлишини белгилайдиган муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Салкам бир ярим асрлик мустамлакачилик ва айниқса, шўро даври зўравонлик сиёсатининг маҳсули сифатида сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий жиҳатдан топталган инсон маънавий-руҳий кечинмаларини англаш, унинг турмуш тарзи ва ҳаётга муносабатини нечоғлик белгилаб олиш айни мустақиллик даври ижтимоий-сиёсий жараёнлари моҳиятини ўзида мужассам этади. Шунинг учун ҳам биз ушбу рисолада истиқлол даври, ижтимоий-сиёсий жараёнлари, унинг онг ва тафаккур билан боғлиқ бўлган жиҳатлари, мустақиллик моҳияти, унинг умуминсоний қадрият сифатидаги муҳим жиҳатлари ва ана шу олий қадриятга эришгач, унинг мустаҳкамлаш йўлида олиб борилган сиёсий-ташқилий ва маънавий-мафқуравий ишлар хусусида фикр юритамиз.

МУСТАҚИЛЛИК — ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ АЗАЛИЙ ОРЗУСИ

Жамият ҳаётида шундай ҳодисалар юз бериши мумкин-ки, улар аста-секинлик билан кундалик турмуш мавжларидан қудратли тўлқинларга, майин шабадалардан бўронлару шиддатли довулларга айланади. Бир юз ўттиз йиллик мустамлакачилик даврида ўзлигини йўқотиб, ўтмишини унута бошлаган халқимиз руҳиятида бора-бора кучли пўртана рўй берди.

Қизил империя ва коммунистик мафкура асримизнинг 80-йилларига келиб, ўз келажагининг унчалик ҳам ёруғ эмаслигини, узоққа бормаслигини пайқай бошлади. Энди у чўғ устида ўтирган одамдек ўзини ҳар тарафга ташлашга, бу таҳликали ва охир-оқибати номаълум истиқбол қаршисида қандайдир йўл топиш талвасасига тушиб қолди. Бошқача қилиб айтганда, совет тузуми ўз ҳаққини, инсоний шаъни ва яшаш ҳуқуқини талаб қила бошлаган одамларнинг қудратли тўлқинига дуч келган, бу тўлқин уни фарқ қилиб юбориши ҳеч гап эмас эди. Шу боис у чўкаётган кимса каби «хасга ҳам, хашакка ҳам ёпиша бошлаган» бир ҳолатда эди.

Хуллас, коммунистик мафкура хоҳлайдими-йўқми, ўз гоёларини қисман ўзгартириши, иш услубининг янги шакллари излаб топиши, қисқаси, қандайдир ўзгариш қилиши керак эди. Ана шу ҳаракатларнинг маҳсули сифатида Горбачевча «қайта қуриш» сиёсати дунёга келди.

Бир қарашда, қайта қуриш сиёсати мамлакатда демократик жараёнларни чуқурлаштириш, фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини кенгайтириш борасида маълум даражада ижобий силжишларга олиб келди. Бироқ, бу асл манзаранинг ташқи кўриниши эди, холос.

Бу сирти ялтироқ, ичи қалтироқ жамиятда ойнанинг тескари, аммо ҳақиқий томони ҳам бор эди. Бунда энг оддий ҳақиқатларни очикдан-очик тан олмаслик, жиззакилик, ашаддий ва эҳтиросли сиёсий ўйинлар, турли кичик халқларни хонавайрон қилгувчи ҳийла-найранглар, иттифоқдош республикаларга «тошни пахтага ўраб отиш» сингари тажовузлар, Бош котиб қисфасидаги сиёсий чайқовчилик кўри-нишлари кучайиб борар эди.

Иккинчидан, қандайдир сиёсий нуфузга эришиш, машҳурлик даъво қилиш, ном чиқаришга интилиш, йирик мансаб курсиларини эгаллаш касаллигига учраган «демократ»-

лар ўйини авж олди. Айни пайтда бу бутун мамлакат бўйлаб хавф-хатар келтирувчи сурункали касалликка айланди. Натижада иттифоқнинг турли бурчакларида турли кўринишдаги шиорбозликлар, сўзамолликлар, шармандали тарзда бир-бирини рад этувчи, бир-бирини инкор қилувчи, тўғри келиб қолса, маҳв этувчи ҳар хил ҳаракатлар юзага келди. Буларнинг бари бутун мамлакатда сиёсий-маънавий муҳитни лойқалатиб юборди.

Аслида бунинг ўзига хос сабаблари бор эди. Жумладан, узоқ йиллар мобайнида инсон ҳуқуқларининг чекланганлиги, сўз ва фикр эркинлигининг йўқлиги, иқтисодий тараққиётнинг жар ёқасига бориб қолганлиги, мудҳиш қатағонларнинг ташкил этилиши, аҳолини доимий равишда кўрқув ва ҳадик билан яшашга мажбур қилиш ана шу сабаблардан эди. Қайта қуриш сиёсати, юқорида айтганимиздек, одамларга бирмунча эркинлик берди.

Бироқ бу эркинликнинг маънавий, ҳуқуқий, сиёсий ва иқтисодий асоси бўлмаганлиги боис, у шунчаки, ўткинчи ҳодисага айланди. Ҳокимиятнинг энг баланд курсиларини эгаллаган кишиларда эса аниқ дастурлар, мамлакат истиқболини белгилайдиган, уни таназзул ботқоғидан олиб чиқишга қодир бўлган сиёсий ирода, маънавий қудрат, ички маданият ва донишманд давлат арбобларига хос муҳим фазилатлар етишмади. Натижада уларнинг ўзи ҳам шаклан турлича бўлган, моҳиятан бир-бирини тўлдирадиган, устаси фаранг найрангбозларга айланиб қолишди. Ана шу найрангбозликнинг фожеали маҳсули сифатида Грузияда Тбилиси воқеалари, Озарбойжон ва Арманистонда Тоғли Қорабоғ, Қирғизистонда Ўш, Ўзбекистонда эса аввал «пахта иши», сўнграқ Фарғона, Андижон, Гулистон, Бўка ва Паркент воқеалари юзага келди.

Ўзбекистонда қарор топган сиёсий-маънавий муҳит СССР доирасига кирган бошқа республикаларга нисбатан анча жиддий, таҳликали, бесаранжом ва зиддиятли эди. Буни нималарда кўриш мумкин?

Биринчидан, Кремлнинг қўлида кўғирчоққа айланиб қолган, мустақил фикрга эга бўлмаган, ўз миллатимиздан чиққан мунофиқлар бутун Ўзбекистонни хонавайрон қилишди. Миллат шаънига, унинг асрлар мобайнида тўплаган обрў-эътиборига, миллий қадриятларига доғ туширишди. Бутун ўзбек халқини порахўр, лаганбардор, ўғри ва муттаҳам қилиб кўрсатишди. Натижада юзлаб тажрибали ва етук, мамлакат равнақиға чинакамига таъсир кўрсата оладиган раҳбарлар қасддан йўқ қилинди. Ваҳоланки, «пахта иши»га ўхшаган салбий ҳодисалар Москвада ва бошқа иттифоқдош республи-

ликаларда ҳам турли шаклларда бундан ҳам оғирроқ, бундан ҳам даҳшатлироқ тарзда мавжуд эди. «Пахта иши» кейинроқ атайлаб «Ўзбек иши»га айлантирилиб, халқимизнинг миллий нафсониятини топташ йўлига ўтилди. Оқибатда бутун республикамизда парокандалик, лоқайдлик, умидсизлик ва ишончсизлик кайфияти чуқурлашди. Одамларнинг кўнгли жамиятдан ҳам, сиёсатдан ҳам совиди, саросималик ва таҳлика билан яшайдиган бўлди.

Иккинчидан, ўзларини миллатпарвар ва ватанпарвар қилиб кўрсатадиган сохта демократлар Ўзбекистонда ҳам пайдо бўлиб, улар шундоқ ҳам танг аҳволда яшаётган аҳолининг кундалик ҳаётидаги етишмовчиликлардан унумли фойдаланиб қолишга интилар эдилар. Уларнинг мақсадлари иқтисодий ва ижтимоий муаммолар гирдобиди гангиб қолган халқ ўртасида норозилик келтириб чиқариш ва шу йўл билан уларни ҳукуматга қарши оёққа турғизиш, турли хилдаги исён ва низоларни вужудга келтириш йўли билан ҳокимиятни эгаллаш эди.

Бундай сохта халқпарварларнинг СССРнинг турли бурчакларида, Москва ва бошқа шаҳарларда ҳомийлари, маслаҳатчилари, йўл-йўриқ кўрсатувчилари бор эди. Улар зарур бўлганда ҳам моддий, ҳам маънавий, керак бўлиб қолганда эса, жисмоний ва ҳарбий жиҳатдан ҳам ёрдам беришга тайёр эдилар. Ҳар икки томон фаоллари мамлакатнинг оловли нуқталарида, муаммолар тўпланиб қолган жойларда, аҳолининг асаблари нисбатан тараңглашиб, иродаси синиб қолган жойларда изғиб юришарди. Йиллар мобайнида тўпланиб қолган масалаларни бирданига ҳал қилишнинг имкони борми-йўқми, янгими-эскимми раҳбарият олдида кўндаланг қилиб қўйишарди. Минглаб одамларни ўзларига эргаштириб, кўча-кўйларда, майдонларда норозилик митинглари уюштиришарди. Ваҳоланки, бу оғир, мураккаб, машаққатли масалаларни ҳал этиш энг аввало барқарорликни, тинч-тотувликни, мулоҳазакорлик билан иш юритишни талаб этарди. «Бирлик» халқ ҳаракати, «Эрк» демократик партияси худди ана шундай номақбул ва айни пайтда мамлакат ҳаёти учун ҳам, халқ ҳаёти учун ҳам хатарли бўлган йўлни тутишди.

Учинчидан, Шароф Рашидов вафотидан сўнг ҳаёт пайтида унинг этагини тутиб, сиғинган айрим ноқобил ва сотқин шогирдлар бу атоқли раҳбарнинг обрўсини тўкиш орқали мамлакатда норозиликни кучайтириш, одамларни чалғитиш, уларнинг руҳиятини синдириш, миллатни бўлиб ташлаш мақсадида ҳеч нарсадан тойишмади. Жумладан, баъзи туманлар, вилоятлар ва турли вазирликларни қўшиб юбориш орқали ана шу ниятларига етмоқчи бўлишди.

Туман ва вилоятларнинг қўшиб юборилиши мамлакат иқтисодий тараққиётига кескин зарба бериш билан бирга, одамлар кайфиятига ҳам жуда қаттиқ салбий таъсир кўрсатди. Нафақахўрлар, ногиронлар, ёш болали оналар оддий бир ҳужжат учун юзлаб километрлаб йўл босиб, сарсон-саргардон кезишарди. Бу уларнинг кўпдан-кўп норозиликларига сабаб бўлган бўлса, иккинчи жиҳатдан, республика бошқарув тизимининг ўзида ҳам қатор муаммоларни келтириб чиқарди. Чунки юзлаб бошқармалар, бирлашма, трестлар, бошқа идора ҳамда муассасаларни тарқатиб юбориш шу соҳа мутахассислари орасида ишсизликни келтириб чиқарар, қолаверса, ташкилий-ҳудудий муаммоларни баттар чуқурлаштирарди. Хулласки, бошқарувдаги бу номақбул «ислоҳот» аҳолининг турли табақаси ўртасида хилма-хил парокандаликка сабаб бўлди.

Тўртинчидан, аҳоли тигиз жойлашган, моддий жиҳатдан қатор етишмовчиликлар қуршовида қолган минтақаларда миллатлараро низоларни келтириб чиқариш ва шу йўл билан аҳолини асосий мақсад ва йўналишларидан чалғитиб, ўз ҳукмдорлигини сақлаб туришга интилган Кремль республикамиз ўша пайтлардаги раҳбариятининг ношудлигидан устамонлик билан фойдаланди. Юртимизда вужудга келган турли хилдаги тангликлар, жумладан, месхети туркларининг ўз тарихий ватанига қайтишдек адолатли талаблари юзасидан келиб чиқаётган норозиликларни чувалаштириб, қонли тўқнашувга олиб келди. Бу мунофиқ сиёсат ўзини ҳеч нарса билан оқлолмайди, тарих ҳамиша уни лаънатлаб ўтади. Кўғирчоқ раҳбарлар бутун миллатни, минг-минглаб хонадонларни ўзларининг вақтинчалик амал курсилари учун қурбон қилдилар.

Ўзбекистон Коммунистик партияси МК биринчи котиби Р. Нишонов ана шу можароларга бефарқ қараганлиги ёки унга атай йўл очиб берганлиги учун боши «силанди»: СССР Олий Советининг Миллатлар советига раис қилиб қўйилди. Айни миллатлараро низоларни кучайтиргани, одамлар ёстиғини қуритгани эвазига! Депутатлар Фарғона воқеаларига сиёсий баҳо беришни талаб қилиб турган бир пайтда Нишонов: «Ҳаммаси яхши, ҳаммаси жойида. Фарғонада тинчлик. У ерда икки безорининг бир челақ қулупнай устидаги жанжали бўлган, холос», деб бамайлихотир ўтиришининг ўзи унинг шахс ва сиёсатчи сифатидаги маънавий қиёфасини яққол кўрсатади.

Бешинчидан, коммунистик мафкура арбобларининг жазаваси билан қайта қуриш йиллари халқимиз қон-қонига, жон-жонига сингиб кетган, кундалик турмуш тарзига ай-

ланган Ислом динига қарши кураш янада кескинлашди. У бидъат ва хурофот сифатида қораланди. «Дин — афъюндир» деган даҳрийлик шиори одамлар қалбини жароҳатлади. Бироқ иймон ва эътиқоди кучли бўлган халқимизнинг асосий қисми юрагида динга муносабат ўзгармади, уни асраб-авайлаб юрди.

Аммо, диндан ўз манфаати йўлида фойдаланувчи айрим ақидапараст кимсалар Ислом динини ҳимоя қилиш ниқобида қўпоровчилик ишлари билан шуғулланишди. Аллақандай диний партиялар, диний ҳокимият хусусида гаплар тарқатилди. Моддий қийинчиликлар гирдобига тушиб қолган аҳолининг кайфиятидан фойдаланишга, ҳукумат билан халқ ўртасига нифоқ солишга уринишди. Наманган, Андижон, Фарғона ва Тошкентда турли-туман митингбозликлар авж олиб кетди. Охир-оқибатда сохта диндорларнинг ниқоби йиртилди.

Ислом Каримов ана шундай — муаммолар устига муаммолар қалашиб, масалалар чувалашиб кетган, мураккаб ва зиддиятли бир пайтда ҳокимият тепасига келди. У ўзи раҳбар этиб сайланган Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси пленумининг 1989 йил 23 июндаги йиғилишидаёқ ўз позициясини аниқ-равшан кўрсатиб берди. Жумладан, мамлакатни жар ёқасидан қайтариб олиш, минтақада миллатлараро тотувлик ва барқарорликни бутун чоралар билан таъминлаш, тўпланиб қолган муаммоларни тезроқ бартираф этиш учун бутун куч ва ҳаракатни жамлаб, бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилиш кераклигини уқтирди. Қарашлар ва ғоялардан қатъи назар, мамлакат ва халқ манфаати йўлида бирлашиш зарурлигини, мавжуд кескин ва таҳликали вазият шуни талаб этаётганини, бунинг учун ўзининг ҳамма нарсага тайёр эканлигини такрор ва такрор айтди. Тўқнашув юз берган жойларда бевосита бўлиб, одамлар билан мулоқотда бўлди, уларни қийнаётган масалаларни ҳар жиҳатдан чуқур ўрганди.

Ана шундай оғир ва зиддиятли бир пайтда Ислом Каримов биринчи навбатда республикада барқарорликни таъминлаш орқали ҳаётий эҳтиёжларни қондириш йўлини тутди. Партия Марказий Қўмитасининг кейинги олти ойлик фаолиятида тўрт марта пленум йиғилиши ўтказилди. Уларнинг барчасида миллатни миллат сифатида белгилайдиган асосий омиллар — маданий меросни ва тарих ҳақиқатини тиклаш, миллий урф-одатлар ва анъаналарни ривожлантириш, яқин ўтмишдаги руҳий кушандалик мафкурасига зид ҳолда, Ислом динининг юксак маънавият ва маданият воситаси эканлигини, у одамларни инсофга, диёнатга, ўзаро тотувлик ва

хамжиҳатликка даъват этувчи ғоят кучли қурол эканлиги Ислом Каримов томонидан очиқ-ойдин айтилди ва тўғри баҳоланди.

Муқаддас туйғулари топталиб, юраги зада бўлиб қолган халқ динга катта йўл очилгани, диний таълимотга катта эътибор берилаётганлигини зўр қониқиш билан кутиб олди. Республикада маънавий жиҳатдан соғлом, назарий жиҳатдан етук, амалий жиҳатдан баркамол сиёсат вужудга келаётганлигини пайқай бошлади ва унга ишонди.

Ислом Каримовнинг сиёсатдаги ютуғи шундаки, у ҳамisha одамлар дилидаги кечинмаларни чуқур англайди, уларнинг энг нозик ҳисларига таъсир ўтказишни яхши билади. Шу сабаб у ҳаётдан кўнгли совиб, қўлини ювиб қўлтиғига урган, можаролар ва қонли тўқнашувлар эзиб юборган, ғайриинсоний сиёсат тегирмонтошлари орасида қолган халққа тўғридан-тўғри мурожаат қилди. Жумладан, Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитасининг 1989 йил 19 августда бўлиб ўтган XVI пленумида: «Ўзбек халқининг виждони пок. Фарғона воқеалари ўзбек халқининг иродаси билан содир бўлмади. Бу воқеаларга тугуриқсиз ва ғаразли мақсадларни кўзлаб, ким қандай бўёқ бермасин, тарих албатта, ўзининг адолатли ҳукмини чиқаради. Байналмилалчилик, меҳмондўстлик, яхшилик, қалб саховати ҳамisha ўзбек халқига хос фазилатлар бўлиб келди. Халқимиз ҳеч қачон бошқа халқларга нисбатан душманлик кайфиятида бўлмаган. Бу қадимий ва ҳозирги тарихимиздан олинган кўпгина мисоллар билан исбот қилинган», деб халқимизнинг дардига дармон бўлди, унга чексиз тасалли берди.

Шу билан бирга сўнги 6—8 йил мобайнида ўзбеклар ва Ўзбекистон бошига ағдарилиб келинган маломатни ювиб ташлашга қатъий аҳду паймон қилганини кескин билдирди ва амалда исбот қилди.

Халқимизнинг ҳурматини жойига қўйиш, уни муносиб кадрлаш маънавий баркамол сиёсатнинг мазмунидир.

Айни ўша пленумда Ислом Каримов: «Шунга аминманки, одам биргина яхши сўз туфайли, мажозий қилиб айтганда, тоғни талқон қилиши мумкин. Афсуски, биз кейинги вақтда одамларга бундай муносабатда бўлишни деярли унутиб қўйдик. Чунки, одамга ишонч уни улуғлайди, ўз кучига ишонч бағишлайди. Бошқа томондан ишончсизлик, холисона муносабатда бўлмаслик одамларнинг ҳафсаласини пир қилади ва шу туфайли биз қанчадан-қанча истеъдодли кишиларни бой бермоқдамиз», дея афсус билан таъкидлаган эди.

Бу муносабат ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги парокандалик ва бесаранжомликни бартараф этишнинг услуб жиҳатдан

халқона, шакл жиҳатдан миллий, мазмун жиҳатдан умуминсоний кадриятларни ҳимоя қиладиган сиёсат қарор топаётганидан далолат берар эди.

Масаланинг яна бир жиҳатига эътибор беришни истардик. Яъни, яна ҳам бир оз олисроққа борсак, 1983—1988 йиллардаги сиёсий-маънавий муҳитни мумкин қадар чуқурроқ таҳлил этсак, унинг устида мулоҳаза юритсак, муаммонинг моҳияти яхшироқ очилади. Демак, юқоридаги фикрлар баён этилган кундан роппа-роса беш йил муқаддам Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитасининг 1984 йил XVI пленуми айти унинг тескарисини ашаддий тарзда баён қилган эди. Шу билан бирга тобселик ва мутеликнинг миллатфурушлик ва ватанфурушлик мазмунидаги сотқинлик қиёфасини кўрсатди. Марказий Кўмитанинг ўша пайтдаги биринчи котиби Усмонхўжаев узоқни кўра олмаслиги, қалбида миллат ва Ватан туйғусининг заифлиги ҳамда иймонининг сустлиги туфайли Кремлга кўр-кўрона итоат билан иш юритди. Ўзбек ва ўзбекларнинг рўй-рост бадном бўлишига, шармандаи шармисор этилишига йўл қўйиб берди. Унинг раҳбарлигида ўтган ана шу пленум тарихимизда машъум ном олди.

Муқоясадан кўриниб турибдики, демак, сиёсатчининг шахсий етуклиги сиёсатнинг етуклигига, раҳбарнинг маънавий баркамоллиги бошқарув тизимининг маънавий баркамоллигига бевосита боғлиқ.

Юқорида қайта қуриш сиёсатининг талвасага тушган ҳолатлари хусусида гапирган эдик. Ўша йиллари Горбачев мамлакатни таназзулдан олиб чиқиш йўлида бошини урмаган эшик қолмади. Гоҳ жадаллаштириш концепциясини ўйлаб топди, гоҳ фан-техника тараққиёти деб бутун мамлакатни алғов-далғов қилди. Ундан натижа чиқмагач, агросаноат комплексини қайта қуриш режаларини ишлаб чиқди. Шундан сўнг кадрлар сиёсати масаласини кўтарди. У ўзини қаёққа урмасин, ҳаракатлари самарасиз бўлаверди. Бора-бора, энг муҳими — инсон омили эканлигини тушунди, бироқ энди кеч бўлиб қолган, гишт қолипдан кўчган эди.

Дарҳақиқат, инсон онги ва тафаккурида ўзгариш ясамагунча, унинг дунёқарашларини янги ижтимоий-сиёсий жараёнларга мослаштирмагунча ҳар қандай ҳаракатлар бесамар ва фойдасиздир. Ислом Каримов эса мамлакат раҳбарлигига сайланганидан бошлабоқ халққа суянди, унинг ташвиш ва изтироблари билан яшади. Аҳоли руҳиятига таъсир қиладиган, уни маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлайдиган, ўзлигини англашга ёрдам берадиган усулларни ишлаб чиқди ва ҳаётга тадбиқ этди.

Шўро тузуми даврида Ўзбекистон иқтисодини издан чиқариш, аҳолини қора меҳнатга маҳқум этиш, унинг бой ўтмиш маданиятидан, миллий қиёфа ва анъаналарни ўзида мужассам этган ёрқин ва рангин хотирасидан айириш мақсадида пахта яккаҳоқимлигига зўр берилган эди. Қайта ишлаш саноати атай ривожлантирилмади. Халқнинг миллий урф-одатлари, анъаналари, жаҳон тараққиётига катта ҳисса бўлиб қўшилган қадриятлари топталди.

Ислом Каримов Марказнинг ана шундай пишиқ-пухта стратегиясини ўзгартирмасдан туриб, Ўзбекистонда ижобий силжишлар қилиш мумкин эмаслигини дадил баён этди. Жумладан, пахтанинг харид нархини ошириш, унинг ҳукмронлигини камайтириш борасидаги талабларини Кремл олдида қатъий қилиб қўйди. Марказ олдида қўйилаётган янги-янги талаблар, Москва билан Тошкент ўртасидаги кўз илғамас зиддиятли муносабатлар ва кўрилаётган чора-тадбирларини ўз вақтида халққа маълум қилиб турди. Жумладан, Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг 1989 йил 19 августда бўлиб ўтган XVI пленумида: «Биз 1990 йил плани лойиҳаси билан Иттифоқ органларига икки марта учрашдик. КПСС Марказий Комитети, мамлакат Министрлар Совети ва Госплан раҳбарияти билан учрашдик. Бутун масъулиятни зиммамга олиб, шуни айта оламанки, пахта нархи масаласи яқин ойлар ичида кўриб чиқилади. Бу муаммони ҳал қилишимиз учун ҳисоб-китобларга кўра, камида бир ярим миллиард сўм талаб қилинади...

Ҳозир очигини айтиш керак... Москвада ўртага қўйган масалаларни ҳал қилишимиз қийин бўляпти. Биз раҳбарлар бу масалаларни қатъият билан, билимдонлик билан ўртага қўйишимиз, уларнинг ҳал этилишига изчиллик билан эришишимиз, ҳар қандай ҳолда ҳам айбни бировларга тўнкамай ва бировларнинг орқасига яширинмай, масъулиятни ўз зиммамизга олишимиз керак», деб аниқ-равшан кўрсатиб берди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бир ярим миллиард сўм пул ўша пайтдаги қиймати бўйича жуда катта маблағ ҳисобланарди. Қолаверса, ўта хасис «оға»нинг «қандайдир» Ўзбекистонга шунча пул бериши унинг жонининг чиқиши билан баробар эди. Шунга қарамай, Ислом Каримов Республика раҳбари сифатида энг қийин ва зиддиятли бир пайтда қанчалик оғир бўлмасин, ҳақиқат билан юзма-юз туришга ҳаракат қилди. Бу эса осон иш эмас эди. Бунга ҳамма ҳам чидай олмасди. Бунинг сабаби, биринчидан, республика аҳолиси асосий кўпчилигининг сабр косаси тўлиб, ҳиссиётлар жунбушга келиб, кучли бир пўртана ҳаммаёқни текис-

лаб кетиши мумкин бўлган вазият ҳар қандай раҳбарни ҳам ўйга солиб қўяр эди.

Иккинчидан эса, Москва Ўзбекистондаги худди ана шундай вазиятдан фойдаланиш позициясида турарди. Бу ерда қанча кўп нохушлик юз берса, у ёқда шунчалик хушнудлик кайфияти кучаярди. Худди ана шундай вазиятда Ислон Каримов, таъбир жоиз бўлса, икки ўт орасида ёки сандон билан болганинг ўртасида қолган эди. Ва улкан давлат арбоби, донишманд сиёсатчига хос фазилатлари туфайли у бу мушкул вазият чангалидан мардоналик билан, ёруғ юз билан чиқа олади.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг 1989 йил 25 ноябрда бўлиб ўтган XVIII пленуми республика ижтимоий-сиёсий ҳаётида кескин бурилиш ясади. Унда миллий масаланинг тарихий жиҳатлари, ҳозирги аҳволи, миллий сиёсатнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари, маданий-ахлоқий масалалари чуқур илмий ҳолислик билан таҳлил этилди ва иттифоқ раҳбарияти олдига бу масалаларни ҳал этишни асосий вазифа қилиб қўйди. Жумладан:

Биринчидан, Ўзбекистон ва ўзбеклар бошига ёғилаётган маломат тошларига чек қўйиш, «пахта иши», «ўзбеклар иши» деган уйдирмаларни бас қилиш, Москва матбуотида ўзбекларни шармандаи шармисор қиладиган, миллий нафсониятига тегадиган чиқишларни тўхтатиш зарур эканлиги уқтириб ўтилди.

Бундай талаблар жавобсиз қолавергач, жиддийроқ йўл тутишга тўғри келди. Шимолдан жанубга қараб чигирткадай ёпирилиб келиб, ҳамма ёқни ғорат қилаётган баъзи бадният ва шум мухбирлар йўли тўсилди. Айрим газеталарнинг тарқатилиши тўхтатилди. Буни ҳар ким ҳар хил тушунди. Москваликлар ўзича, қўйнида пичоғини яшириб, орқамиздан пойлаб юрган «жайдари» миллатпарварлар ўзича. Кимдир дод-фарёд солди, асосан кўпчилик тўғри тушунди. Ҳақиқат ҳақиқатлигича қолди. Вақт ҳаммасига ўз баҳосини берди.

Шу ерда диққатингизга «Век» газетасининг 1995 йил 21—27 июль сонларида босилган бир мақоладан кўчирмани ҳавола этмоқчимиз. Жумладан, унда шундай дейилади: «СССР парчаланиб кетганидан сўнг энг даҳшатли воқеа Ўзбекистонда юз бериши лозим эди. Лекин, бундай бўлмади. Каримов бирорта ҳам хатога йўл қўймади...

Каримовнинг митинглари таъқиқлаб қўйиши қирғизлар, тожиклар билан ўзаро муносабатлардаги мураккаб вазифаларни ҳал этиш каби жуда тўғри иш эди. Унинг колхоз ва совхозлар раҳбарларини сайлаш эмас, балки тайинлаш тўғрисидаги таклифи ҳам ўринли эди. Агар шундай қилинмаганида

охир-оқибат қандай бўлишини билиш қийин эди. Каримов муслмон мамлакатлари билан муносабатларни ҳам заргарларга хос нозиклик билан йўлга қўйди... Буларнинг ҳаммаси **Ислоҳ Каримовнинг улуғлигини белгилайдиган сифатлардир».**

Иккинчидан, ўзбеклардай қадимий халқ жуда катта маданиятга, тарихга ва маънавий меросга эгаллигини назарда тутишни, унинг миллат сифатидаги ниҳоятда ёрқин ва бетакрор қиёфасини тан олишни ва шу асосда юқори даражадаги раҳбариятнинг номақбул сиёсати туфайли бутун СССРда илдиз отган нуқсонларни ўзбекларга тўнкаш ғайриқонуний иш эканлиги таъкидланди.

Учинчидан, мамлакат халқ таълими тизимида, маданий-маърифий ҳаётида жиддий равишда ислоҳотлар ўтказиш, халқнинг ўзлигини англаши, миллий қадриятларни қайтадан тиклаши ҳаётий зарурат эканлиги қайд этилиб, бу иш учун масъуллик қайси даражада бўлмасин, барча соҳадаги раҳбарларнинг зиммасига қатъий қилиб қўйилди.

Ислоҳ Каримов мамлакат халқ таълими ва маърифат соҳасида фикр юритар экан, «Она тилида ўқитиладиган мактаблар тармоғи, бошқа миллий-маданий муассасалар асоссиз тарзда камайди. Феодализм сарқитларига қарши кураш шиори остида ўттинчи-қирқинчи йилларда ва элгинчи йилларнинг бошларида ўзбек халқининг кўп асрлик маданий мероси, анъана ва урф-одатларини сақлаш ва бойитишга ҳаракат қилган Ўзбекистон фани ва маданиятининг бир қанча таниқли арбоблари, жумладан, Абдулла Қодирий, Усмон Носир, Ойбек, Шайхзода, Шукрулло, Шуҳрат, Туроб Тўла ва бошқалар миллатчиликда, панисломизм ва пантуркизмда айбланиб, репрессия қилиндилар.

Республика адабиёти ва санъати тараққиётига катта ҳисса қўшган Чўлпон ва Фитрат сингари маданиятимизнинг таниқли арбоблари хусусида ҳам тарихий ҳақиқат ва адолат тикланиши керак», деган янгича нуқтани назарни илгари сурди.

Республикада тил масаласини ҳал этиш муҳим сиёсий ва маънавий ҳодиса сифатида кўтариб чиқилди. Тил — миллатнинг қалб тори. Унга озор етказмаслик, аксинча, сайқал топиб, жилоланиб боришига эришиш зарур. Кўпмиллатли мамлакатда ўзаро муносабатларнинг таъминланиши, бошқа кичик халқлар тилларини камситмаган ҳолда, туб аҳоли тили мавқеини тиклаш муҳим маданий-маърифий ҳодисадир. Пленумда *партия тарихида биринчи марта мавжуд ҳолатдан келиб чиқиб, тилларга муносабат бутунлай ўзгариши лозимлиги ва ана шу ўзгариш туфайли республикага номини берган миллат қадр-қимматини кўтариш, иззат-икромини жойи-*

га қўйиш адолат иши эканлиги алоҳида уқтирилди. Ижодкор зиёлиларнинг энг иқтидорли ва соғлом кучларини бирлаштириш, шу асосда юртимизда ижтимоий-сиёсий барқарорликни вужудга келтириш, халқимизга маънавий-руҳий жиҳатдан мадад бўлиши республика раҳбариятининг асосий вазифаси қилиб белгиланди. Ана шу хулосалардан келиб чиқиб, кўхна тарих ва маданият соҳиби бўлган Беруний, Улуғбек, Алишер Навоий, Фурқат, Муқимий ва бошқа улуғ мутафаккирлару халқ маърифатпарварларининг бебаҳо меросига эга бўлган Ўзбекистондай республикада тарих ва маданиятнинг манتيқий ва собитқадам силсиласи узилмаслиги учун барча шарт-шароитларни яратиш керак, деб уқтирди Ислом Каримов.

Яна бир муҳим масала: худди шу пленум бйзнинг 70 йил мобайнида шаклланиб қолган атеистик қарашларимизга, Ислом ва бошқа динларга бўлган муносабатларимизда кескин бурилиш ясади. Биз биринчи марта коммунистик партиянинг жазаваси тутиб турган, унинг мафкураси эса қилич яланғочлаб майдонга тушган бир пайтда Ислом динини маънавият, юксак ахлоқ ва маданиятнинг муҳим бўғини сифатида тан ола бошладик. Бу партия раҳбарлиги курсида ўтириб, унинг мафкурасини бутунлай бошқа ўзанга буриб юборишга қодир бўлишдек ниҳоятда кучли ирода, қатъият ва жасурлик талаб этадиган камдан-кам ҳодисадир.

Дарҳақиқат, бутун Иттифоқда демократия ўйинлари, сиёсий шовқин-суронлар, мафкуравий тўқнашувлар жунбушга келган бир пайтда Ўзбекистонда Ислом Каримов «**Динга муносабатда ҳам пухта ўйланган, синовдан ўтган ёндошув лозим. Бир томондан виждон эркинлиги, динга ишонувчиларнинг диний туйғуларини ҳурмат қилиш принципини оғишмай ўтказиш лозим. Диний тузилмаларнинг тинчлик ва хайрия фаолиятини қўллаб-қувватлаш керак**», дея ўз фикрини ўртага ташлади ҳамда «**барча масалаларни ҳал этиш учун сиёсий системани ислоҳ қилиш зарурлиги**»ни кўрсатиб берди. Масалага бундай ёндошув ва шу пайтгача кутилмаган ислоҳчиликка интилиш энг аввало мавжуд ва чуқур илдиз отган ижтимоий-сиёсий муҳит билан муроса қила олмаслик, уни иложи борича мумкин қадар тезроқ йўқотиш зарурат эканлигини теран тушунди. Шу билан бирга уни тубдан ислоҳ қилишга ўзини қодир деб билди, ўз кучига, иқтидорига, бўлажак ишининг якунига қатъий ишонди. Натижада бу ниҳоятда қалтис ва таҳликали ишга энг шимариб киришди. Хатти-ҳаракатлар ва интилишлар кўп ўтмай ўз самарасини бериб, республикада қандайдир ҳаётбахш жараён бошланаётганидан далолат бера бошлади.

Иккинчидан, Каримовнинг ўзига хос, мустақил иш фаолияти СССР таркибидаги каттаю кичик сиёсий арбоблару арбобчаларни ҳайратга солар эди. Бу эса, ўз навбатида, Ўзбекистон етакчиси билан Кремль ўртасидаги муносабатларни жиддийлаштирар, марказдагилар «бебош ва ўзбошимча раҳбар»нинг таъзирини бериб қўйишга ҳаракат қилишарди.

...Воқсалар жараёни шу даражада тезлашдики, Каримовнинг сиёсати бевосита ўзбек халқи хоҳиш-иродаси, сазъ-ҳаракати билан қўшилиб кетиб, Иттифоқ раҳбариятини хийла талвасага солиб қўйди. Чунончи, Ўзбекистон ССР Олий Советининг 1990 йил 24 мартада бўлиб ўтган сессиясида бошқарув тизимини тубдан ислоҳ қилиш, Президентлик лавозимини ташкил этишга қарор қабул қилинди. Бу ҳужжатда, жумладан, шундай сатрлар бор:

«Демократия жараёнларини янада ривожлантириш, сиёсий ўзгаришларни чуқурлаштириш, Конституцион тизимни, граждандарнинг ҳуқуқларини, эркинликлари ва хавфсизлигини мустаҳкамлаш, Ўзбекистон ССР давлат ҳокимияти ва бошқаруви олий органларининг ўзаро алоқасини такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Олий Совети

ҚАРОР ҚИЛАДИ:

1. Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг Президенти лавозими таъсис этилсин».

Қарор матнига жиддийроқ эътибор берайлик. Унда қуйидагиларни кўриш мумкин.

Биринчидан, демократия жараёнларини янада чуқурлаштириш ҳам, сиёсий ўзгаришларни такомиллаштириш ва конституцион тизимни мустаҳкамлаш мантиқан том маънодаги мустақилликни талаб этади ва унинг замирида марказга бўйсунмаслик, ўз тақдирини ўзи белгилаш тамойили ётади. Зотан, қайсидир даражада бўлмасин, энг кичик масалалар бўйича ҳам кимгадир тобе бўлинса, юқорида қўйилган талабларнинг биронтасига ҳам эришиб бўлмайди.

Иккинчидан, Ўзбекистон ССР давлат ҳокимияти ва бошқаруви олий органларининг ўзаро алоқасини такомиллаштириш — бу бевосита партия яккаҳокимлигини бартараф этиш, демократик жараёнларни чуқурлаштириш, халқ ва ҳокимият, фуқаро ва давлат ўртасидаги муносабатларни яқинлаштириш, яъни жамиятда соғлом ижтимоий-сиёсий, маънавий-руҳий муҳитни қарор топтириш, уни аста-секинлик билан турмуш тарзига айлантириш имконияти демакдир. Бу эса охир-оқибатда республиканинг ўз тараққиёт йўли-

ни ишлаб чиқадиган ва уни амалга оширадиган Президент лавозимини жорий қилишни тақозо этади.

Бу табиийки, Горбачев бошлиқ иттифоқ раҳбариятини қаттиқ ташвишга сола бошлаган эди.

Аслини олганда, Ислом Каримов СССР ҳукумати барча миллий республикаларга кундан-кунга тазйиқ ва зўравонликни ошираётган, кам сонли халқларга зуғум ўтказаятган бир пайтда Президентлик бошқарувини ташкил этиб, вазминлик ва қатъият билан Ўзбекистон мустақиллигига дастлабки пойдеворни қўйган эди! Чунки Президентлик бошқарувининг энг асосий тамойили мустақиллик истагини ҳаётий зарурат даражасида англаш, ўзгага бош эгмаслик, ўз тақдирини ўзи белгилаш, барча давлатлар билан тенг ҳуқуқли муносабатда бўлиш, дунёга ўзлигини танитишдир. Ана шундай оғир ва қалтис ишни амалга ошириш, бир жиҳатдан, Каримовнинг фавқулодда жасорати ва журъатидан далолат берса, иккинчи томондан, унинг ниҳоятда мутафаккир ва ўткир сиёсатчи эканлигини кўрсатади. Ахир, Марказ — Сиёсий Бюро, СССР Президентлик Кенгаши, унга бўйсинувчи қатор маъмурий ва жазо органлари ҳар қандай йўл билан бундай «бебош» раҳбарга тазйиқ ўтказиши ҳеч гап эмас эдида. Бироқ Ислом Каримов СССРнинг ич-ичидан зил кетаётганини, бу мамлакат — «бузуқ арава» узоққа боролмаслигини, барча сессиялару пленумлар, партия ва депутатлар қурултойлари халқ туғёни қаршисида энди ожиз ва нотавон эканлигини Иттифоқ миқёсидаги бошқа раҳбарлардан олдинроқ англади, олдинроқ тушунди ва бу воқеаларга ўз муносабатини кескин равишда билдирди. Мамлакат то мустақил бўлмагунча ҳеч қачон миллий равнақ бўлмаслигини, том маънодаги тарих ҳақиқатини тиклаш учун эса аввало мамлакат озод бўлиши зарурлигини сиёсий, назарий ва амалий жиҳатдан кўрсатиб берди.

Шунинг учун Президент Ислом Каримовнинг қарашлари Марказнинг етмиш йил мобайнида шаклланган, обдон пишитилган қарашлари ва манфаатларига сира мос келмас эди. Аниқроғи, унинг Горбачев бошлиқ ҳукумат сиёсий ўйинларига унчалик ҳуши йўқ, табиатан бундай муҳитни ўзига сингдирилмас эди. Чунки, вазият аллақачон ўзгарганлигини, Марказ олиб бораётган калтабин сиёсатнинг охири вой эканини, энди янги руҳдаги, халқнинг ва тарихий жараённинг эҳтиёжига монанд сиёсат зарурлигини у аллақачон пайқаган эди. Марказ Каримов билан ҳисоблашиб ишлаш, унинг ҳар бир хатти-ҳаракатини кузатиб туришга мажбур эди. Шу билан бирга у билан ғоят эҳтиёткорона муносабатда бўлишар эди.

Болтиқбўйи мамлакатлари мустақиллик тўғрисидаги талабларини СССР Олий Кенгаши мажлиси ва халқ депутатлари курултойига қўндаланг қилиб қўйганларидан сўнг Президент М. Горбачев бир гуруҳ депутатлар ва раҳбарлар билан вазиятни ўрганиш, аниқроғи, тазйиқ қилиш, ўз таъсирини ўтказиш мақсадида Болтиқбўйига борди. Гуруҳ таркибида Ўзбекистон Президенти ҳам бор эди. У ерда Ислон Каримов ҳақиқат билан юзма-юз келди ва шунда жуда катта қатъият ва фавқулодда журъат билан ўз муносабатини билдирди: комиссия ишини яқунламасданоқ Горбачевни ҳам, унинг манфаатларини қўллаб-қувватловчи гуруҳни ҳам ташлаб, тезда орқага қайтди. Бу билан у Болтиқбўйи халқларининг талаблари қонуний эканлигини, мустақиллик, СССР таркибидан чиқиш — тарих ҳақиқати, инсон ҳақ-ҳуқуқларининг тантанаси эканлигини ошкора намоён этди.

Чиндан ҳам, СССР таркибида туриб ҳеч қандай миллий равақ, маънавий тараққиёт хусусида гапириб бўлмас эди. Чунки ёвузлик ва зўравонлик асосида қурилган бу давлат бундай интилишларга асло йўл бермас эди. Америка адибаси Эйн Рэнд таъбири билан айтганда, *«Инсонни фикрсиз қулга айлантирган ёки унинг меҳнати самарасини тортиб оладиган, эркин тафаккур қилишдан маҳрум этадиган ёки ақлга зид ҳаракатларга ундайдиган жамият, мавжуд қонунлари билан инсоннинг табиий талаб-эҳтиёжлари ўртасида қарама-қаршилик келтириб чиқарадиган жамият аслида жамият деб аталишга ҳам арзимайди. У — жиноятчилар тўдаси ёки оломондир. Барча инсоний қадриятларни нест-нобуд этадиган бундай жамият фаолиятини ҳеч қачон оқлаб бўлмайди. Бундай жамият фаровонлик манбаи эмас, балки инсон ҳаётига хавф солувчи офатдир. Шу сабабдан ҳам, Совет Иттифоқида ёки фашистлар Германиясидек мамлакатда яшагандан кўра кимсасиз оролда истиқомат қилмоқ инсон учун минг карра хавфсизроқдир»*, — дейди.

Тарих ҳақиқатини тиклаш, асрлар мобайнида шаклланган анъаналар ва урф-одатларимиз, қадриятларимизни жой-жойига қўйиш учун энг аввало сиёсий ва ҳуқуқий жиҳатдан мустақиллик керак эди. Акс ҳолда тоталитар тузум тиш-тирноғи билан иттифоқдош республикалар ва кичик халқларга зуғум қилаётган бир пайтда миллат эҳтиёжлари хусусида гапириш хомхаёлдан бошқа нарса эмас эди. Шунинг учун ҳам Президент Ислон Каримов Ўзбекистонни том маънода мустақил мамлакат сифатида тан олдириш йўлини тутди. Шунинг учун ҳам республикада Президентлик бошқаруви тизимини жорий этганидан кейин кўп ўтмай «Мустақиллик декларацияси»ни эълон қилди:

**«Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси
Олий Совети:**

*Ўзбек халқининг давлат қурилишидаги тарихий тажриба-
си ва таркиб топган бой анъаналари;*

*ҳар бир миллатнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини
таъминлашдан иборат олий мақсад ҳақи,*

*ҳар бир кишининг фаровон ҳаёт кечирishiни таъминлашни
олий мақсад деб билган ҳолда,*

*Ўзбекистон халқларининг келажаги учун тарихий масъу-
лиятни чуқур ҳис этган ҳолда,*

*- халқаро ҳуқуқ қоидаларига, умумбашарий қадриятларга ва
демократик принципларига асосланиб,*

*Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг Давлат
мустақиллигини эълон қилади.*

1. Ўзбекистон ССРнинг демократик давлат мустақиллиги республиканинг ўз ҳудудида, барча таркибий қисмларида ва барча ташқи муносабатлардаги танҳо ҳокимлигидир.

2. Ўзбекистон ССРнинг давлат ҳудуди чегараси дахлсиз ва бу ҳудуд халқнинг муҳокамасига қўйилмай туриб, ўзгартирилиши мумкин эмас.

3. Ўзбекистон ССРда давлат ҳокимияти унинг ҳудудига кирадиган барча таркибий ва бўлинмас қисмлари устидан амалга оширилади ва шу ҳудудда яшайдиган аҳолига тааллуқлидир.

4. СССР Олий Совети қабул қиладиган қарорлар Ўзбекистон ССР Конституциясига мувофиқ Ўзбекистон ССР Олий Совети томонидан тасдиқланганидан кейингина Ўзбекистон ССР ҳудудида кучга эга бўлади.

5. Ўзбекистон ССРнинг давлат ҳокимияти ваколатига Ўзбекистон ССР ички ва ташқи сиёсатига тегишли барча масалалар киради.

6. Ўзбекистон ССР халқаро ҳуқуқнинг асосий принципларини тан олади ва ҳурмат қилади.

7. Ўзбекистон ССР иттифоқдош республикалар ва бошқа давлатлар билан ўзининг сиёсий, иқтисодий, маданий ва бошқа муносабатларини шартномалар асосида белгилайди ва амалга оширади.

8. Ўзбекистон ССР ўзининг сиёсий, иқтисодий, маданий ва бошқа муносабатларини шартномалар асосида белгилайди ва амалга оширади.

9. Қорақалпоғистон Мухтор Совет Социалистик Республикаси мустақиллигини Мухтор Республика Конституцияси таъмин этади. Ўзбекистон ССР унинг Асосий Қонуни ва Ўзбекистон ССР Конституцияси асосида Қорақалпоғистон МССР манфаатларини ҳимоя қилади.

10. Ўзбекистон ССРнинг қонун чиқарувчи ҳокимияти Ўзбекистон ССР давлат мустақиллигини амалга ошириш учун зарур бўлган қонунларни ишлаб чиқади, Ўзбекистон ССРнинг сиёсий ва иқтисодий системалари таркибини ва қурилишини белгилайди.

11. Ўзбекистон ССР Олий Совети умумхалқ муҳокамаси асосида демократик ҳуқуқий давлат тузишга қарор қилганини билдиради, Ўзбекистон ССРда яшаётган барча миллат ва-элатларнинг қонуний, сиёсий, иқтисодий, этник, маданий ҳуқуқларига ҳамда она тиллари ривожлантирилишига кафиллик беради.

12. Ушбу Декларация Ўзбекистон ССРнинг янги конституциясини ҳамда янги иттифоқ шартномасини ишлаб чиқиши учун асосдир.

*Ўзбекистон ССР Олий Советининг
иккинчи сессиясида қабул қилинди.*

*Тошкент шаҳри,
1990 йил 20 июн.»*

Шундай қилиб, давлат раҳбари ҳаёти учун хатарли, аммо миллат ва юрт истиқболи учун шуқуҳли бўлган дастлабки, залворли қадамлар қўйилди. Энди халқ дўшмани сифатида қораланган миллатимизнинг асл фарзандларидан тортиб ўрганиш ман этилган улуғ тарихимизни — барча-барчасини тиклаш, унга холис баҳо бериш учун шароит туғилди. Борган сари ўзлигини англашга, ўзлигини тиклашга, тарихий қадриятларини ўз вақтида баҳолашга замин яратилди. Хўш, буларнинг ҳаммасига қандай қилиб эришилди? Бундай имконият ўз-ўзидан юзага келдими? Йўқ, албатта!

Москвада ва Россиянинг бир қатор йирик шаҳарларида воқеалар шу даражада чувалашиб кетдики, унинг ечимини топишга энг юқори даражадаги раҳбарлар ҳам ожиз бўлиб қолишди. Горбачев ва унинг бир ҳовуч гумашгалари зўр бериб жонҳолатда пўкакка осилишарди. Аммо, халқнинг қудратли тўлқини уларни тобора қирғоққа чиқариб ташлаётганидан таҳликага тушиб қолишган эди. Аниқроғи, янгилик билан эскилик, истиқбол билан ўтмиш орасида муаллақ қолишган эди. Бу мамлакатнинг келажаги таназзул билан

тугашидан далолат берарди. Ана шундай оғир, саросимали, таҳдид ва таҳликалар пайтида Ўзбекистон ҳукумати халққа суянди. У билан тиллашди, дардлашди. Натижада халқ билан ҳукумат ўртасида соғлом муносабат вужудга келди.

Президент Ислом Каримовнинг энг катта ютуғи — одамлар билан юзма-юз туриб гаплашди, рост гапирди, ёлгон ва баландпарвоз ваъдалардан ҳазар қилди. Халқ эса аччиқ бўлсада, рост гапга муҳтож эди. Чунки, у йиллар мобайнида ҳаёт ҳақиқатидан маҳрум этилган, уйдирмалар ва ҳавойи шиорлар гирдобига фарқ этилган эди. Ҳукумат раҳбари сифатида И. Каримов халқнинг худди ана шу кемтик жойини тўлдиришга киришди. Халқ даҳосига, унинг яратувчилик қудратига ишонди, унга таянди. Улкан йиғилишларнинг бирида, мамлакатимизнинг олий минбаридан туриб Юртбошининг исёнкор қалбидан Чўлпоннинг йиллар мобайнида ўқиш ман этилган оловли сатрлари отилиб чиқди:

Халқ денгиздир, халқ тўлқиндир, халқ кучдир,
Халқ исёндир, халқ оловдир, халқ ўчдир...
Халқ қўзғолса куч йўқдирким тўхтатсин,
Қувват йўқким, халқ истагин йўқ этсин.

Бу мамлакатда ижтимоий-сиёсий муҳитнинг бирмунча барқарорлашишига олиб келди. 1989—90—91-йиллар айтиш мумкинки, бир неча минг йиллик тарихимизда миллий тикланиш, миллий уйғониш ва миллий тараққиёт даврининг муқаддимаси бўлди. Худди ана шу йилларда Наврўз байрами миллий байрам сифатида кенг нишонланди, бу оммавий байрамларда биринчи марта ҳукумат раҳбарлари халқ билан бирга иштирок этишди.

Бу воқеаларни бугун — орадан бирмунча вақт ўтгач, хотиржам эслаш осон. Ўша пайтларда эса ҳар бир кишининг қалбида аллақандай ҳадик, ифодалаб бўлмас қўрқув, унга қоришиб кетган севинч ва ҳаяжон бор эди. Бу воқеаларни ҳар ким ўзича тушунди, ўзича талқин этди. Бироқ, Ўзбекистон раҳбарияти ўз сўзида собит турди. Турли ҳийлаю найрангларни, иғво ва маломатларни қатъият билан, амалий иш билан енгди. Охир-оқибатда эса Ўзбекистон яна бир бор ўз куч-қудратини, сиёсий салоҳиятини ёрқин намойиш этди. 1991 йил 31 август куни Иттифоқдош республикалар ичида биринчилардан бўлиб ўз мустақиллигини эълон қилди ва уни қонун билан мустаҳкамлаб қўйди. Бу сана тарих саҳифасида абадий қолади!

Президент Ислом Каримов сессияда мустақиллик моҳияти, унинг тарихий зарурат эканлиги хусусида гапирар экан,

мустамлакачилик асорати ва собиқ иттифоқда қарор топган муҳитни рўй-рост очиб ташлади:

«Мамлакат катта фалокат ёқасига, жар ёқасига келиб қолганини кўриб турибмиз. Халқ ўзининг эртанги кунига ишончини кундан-кунга йўқотяпти. Одамлар ўзларининг, оиласининг, бола-чақасининг тинчлигига кафолат истайди. Тўқис, хотиржам ҳаёт талаб қиляпти. Бу истаклар, бу талаблар сафсатабозлик ва ваъдабозлик остида кўмилиб кетяпти.

Бизнинг халқимиз сабр-бардош, яхшилик, осойишталик, бошқа халқларга нисбатан хайрихоҳлик руҳида тарбияланган. Бу халқ бугун биздан ҳимоя талаб қиляпти, тинч-тотув ҳаёт, оғир меҳнатига яраша турмуш шароитларини талаб қиляпти. Бу — ҳаққоний талабдир.

Ўзбекистон раҳбарияти ҳеч қачон, қандай иттифоқ бўлмасин, ким билан иттифоқ бўлмасин, қандай шароит бўлмасин, иккинчи даражали ролга рози бўлмайди, бунга йўл ҳам қўймайди».

Бу нуқтаи назар Ватан ҳисси, миллий руҳ, миллий туйғу давлат сиёсати даражасига кўтарилганининг яққол ифодасидир.

Президент мустақиллик тўғрисида қонун қабул қилиш, энди СССР таркибида ортиқ қолиб бўлмаслигини, ундан чиқиб эса чинакам миллий равнақ ва миллий тараққиётга замин яратишимиз зарурлигини уқтириб, «Бу қонунда қадимий ва янгиланаётган диёримизда истиқомат қилаётган барча кишиларнинг хоҳиш-иродаси ўз ифодасини топган. Халқимизнинг бу эзгу хоҳиш-иродаси эса биз учун муқаддасдир», деб таъкидлади.

Ислом Каримов тасавурида том маънодаги маънавият энг аввало Ватан туйғусидир. Ватан туйғуси ҳам миллий мансублик сингари ҳар бир шахснинг мавжудлиги билан боғлиқ бўлган мўтабар ҳодисадир. Зеро, инсон қайси замон ва қайси маконда яшамасин, туғилган юртини ўзгартира олмайди, ундан тонолмайди. Ватан ва миллат туйғусининг мўтабарлиги, улуғлиги, муқаддаслиги ана шунда. Шунинг учун ҳам Президент энг аввало мустақилликни англаш учун миллатни англаш, ўзликни англаш, Ватан ва унинг буюк ўтмиши билан фахрлана олиш ҳиссини уйғотишга ҳаракат қилди. Айни пайтда мустақиллик йўли ҳақиқат йўли, инсон ҳақ-ҳуқуқлари йўли, маънавий етуклик, юксак маданият, бой инсоний фазилатлар мажмуидир. Шунинг учун ҳам давлатимиз раҳбари ўзи танлаган йўлининг тўғрилигига қатъий ишонди, ва миллионлаб юртдошларимизни ҳам бунга ишонтира олди.

«...Бизни танлаган йўлимиздан ҳеч ким ҳеч қачон қайтара олмайди, зотан, Ватанга бўлган меҳру муҳаббат ҳар қандай

муаммони ечишга, ҳар қандай ёвуз кучни енгишга қодирдир. Энди ортга йўл йўқ. Ўзбекистон истиқболини собитқадамлик билан барпо этмоғимиз зарур. Бу йўлда иккиланмоқ, манфатпарастликнинг майда-чуйда ташвишларига ўралашмоқ — Ватанга, халққа, келажак авлодга хиёнат бўлади.

Биз Истиқлол шарофати билан кўп қадриятларни — иймонимизни, миллий гуруримизни, озодликни, бир сўз билан айтганда, Парвардигорни қайтадан чинакамига танидик. Эндиги вазифа — боболаримизнинг поймол этилган орзу-умидлари ҳаққи, авлодларимизга, Сизу бизнинг фарзандларимизга бутун дунё билан теппа-тенг бўйлашадиган буюк Ўзбекистонни мерос қилиб қолдирмоқдир.

Истиқболдаги Ўзбекистон Ватан озодлиги насиб этмаган боболаримизга улугвор ҳайкал бўлажак! Ўзбекистоннинг шухратига шухрат қўшувчи фарзандларимизга муқаддас бешик бўлажак».

Президент Ислом Каримовнинг ушбу ҳаяжонли, ҳароратли сўзларида истиқлол, миллат ва Ватан тушунчасининг мазмун-моҳияти, илоҳий мўъжизаси теран ифода этилган. Зотан, том маънодаги маънавиятга, ҳақиқий буюк маданиятга, жаҳон тараққиётига элтадиган оламшумул маърифий йўл ана шу эзгу тушунчалар замирида мужассамдир.

Ватан — беқиёс ҳақиқат, ҳаёт ва адолат рамзи. У мислсиз қудрат, сеҳру синоат, мўъжизалар жамулжами. Фақат уни қалбдан ҳис қилмоқ жоиз, фақат уни юрак-юракдан туймоқ лозим. Ана шунда унинг бутун жозибасию илоҳий қудратини теран англайсиз ва Ватан оғушининг Она оғуши янглиғ ҳароратини, жонбахшу ҳузурбахшлигини сезасиз. Шунда бу муқаддас маконга бамисли Каъбага талпингандек талпинасиз, бу муқаддас тупроққа пешонангизни кўйиб, Ҳаётга, Замину Осмон ҳадя этган барча эзгуликларга шукроналар айтасиз. Ана шундай туйғудан бегона қалб қалб эмас, совуқ тош! Ана шундай туйғуга макон бўлмаган юрак сўқир! Беватанлик — бечоралиқдир! Беватанлик — бенаволикдир!

Маънавиятнинг беқиёс мўъжизаси шундаки, у макон этган ҳар қандай юрак фақат эзгуликка интилиб яшайди. Мустақилликнинг маънавий қадрияти, тарихий қиймати худди ана шу мезон билан ўлчанса, яна ва яна ошади. Унинг мамлакатимиз халқи ҳаётида тутган ўрни яна ҳам қимматлироқ бўлади. Зотан, истиқлол даврида одамлар тушунчаси, тафаккури тубдан ўзгарди. Юрт, Ватан, Миллат, Мустақиллик тушунчалари тобора улкан мазмун касб этди. Президент И. Каримов сўзлари билан айтганда, «...қисқа муддат мобайнида юртдошларимизнинг, халқимизнинг савиясида кескин ўзгаришлар юз бера бошлади. Бу энг аввало сиёсий са-

вияга тегишли гап. Истиқлол туфайли кишиларимизнинг ватанга, она заминга меҳрли муносабати шаклланиб борапти. Шуни очиқ айтишимиз зарур: илгари бутун собиқ СССР харитасини қамраб олган ватан туйғусини онгимизга сингдириш тамойили кучли эди.

Бугун эса Ватанимиз муайян чегара ва қиёфа касб этди. Биз унинг куч-қудратини, ютуқлари ва муаммоларини аниқ биламиз ва бутун вужудимиз билан ҳис этамиз.

Бугун Ватаннинг ҳар бир асл фарзанди ўзини ота юртининг ажралмас бир бўлаги деб ҳис қиляпти ва бундан фахрланыпти. Истиқлол берган энг катта бойликлардан биринчиси ана шу десак, асло янглишмаган бўламиз.

Ватан, ватандошлик туйғуси эски мафкуравий қобиклардан холос бўлиб, ўзининг асл қиёфасини топди. Бугун диққат қилсак, истиқлол қўлга киритилганидан сўнг биз ўз кучимизга, қудратимизга кўпроқ ишона бошладик. Шу туфайли барчамиз вазминлашиб, ўз қадр-қимматимизни теранроқ англай бошладик.

Бугун биз ўзаро жипслашиб, том маънодаги халқ бўлиб, майда-чуйда иғволарга мутлақо эътибор бермайдиган кучга айландик».

МУСТАҚИЛЛИК ТАФАККУРИ

Президент Ислом Каримов мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ одамлар онги ва тафаккурида ўзгариш яшаш асосида Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришнинг ўзига хос қуйидаги тамойилларини ишлаб чиқди:

умуминсоний кадриятларга содиқлик;

ватанпарварлик;

халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;

инсоннинг ўз имкониятларини эркин намोён қилиши.

Бу тамойиллар халқ дунёқараши, яшаш тарзи, воқеа-ҳодисаларга муносабати, маънавий-руҳий эҳтиёжларидан келиб чиққанлиги учун ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлмоқда. Чунки, **биринчидан**, Шарқда азалдан маънавиятга таяниб яшаш, комилликка интилиш, ҳар томонлама баркамоллик олий кадрият даражасига кўтарилган. Одамларнинг миллати, ирқи, ижтимоий келиб чиқиши ва диний эътиқодидан қатъий назар, ягона ўлчов — инсонни инсонлиги учун улуғлаш, инсон деган муқаддас номга муносиб бўлиш бош мезон қилиб олинган.

Иккинчидан, ҳар қандай жамият тараққиёти халқ дунё-қарашини ҳисобга олмаса, унинг эҳтиёжларига мос келмаса таназулга учраши табиий. Шунинг учун ҳам Президент Ислом Каримов ўз мамлакати истиқболи ҳақида фикр юритар экан, «Мустақил Ўзбекистоннинг куч-қудрат манбаи халқимизнинг умуминсоний қадриятларга содиқлигидадир. Халқимиз адолат, тенглик, аҳил қўшничилик ва инсонпарварликнинг нозик куртакларини асрлар бўйи авайлаб-асраб келмоқда. Ўзбекистонни янгилашнинг олий мақсади ана шу анъаналарни қайта тиклаш, уларга янги мазмун бағишлаш, заминимизда тинчлик ва демократия, фаровонлик, маданият, виждон эркинлиги ва ҳар бир кишини камол топтиришга эришиш учун зарур бўлган шарт-шароит яратишдир», деган эди.

Бу фикрдан англашиладики, Президент мамлакат куч-қудратини халқнинг маънавий камолатида кўради. У жамики инсоний фазилатларни такомиллаштириш учун зарур шароит яратиш вазифасини қўймоқда. Бу биринчидан, давлат сиёсатининг нечоғлик инсонпарварлигини кўрсатса, иккинчидан, давлат раҳбарининг сиёсий маданиятини, халқ маънавий-руҳий эҳтиёжларини нақадар чуқур ўрганганлигини кўрсатади. Учинчидан эса, бу халқ ва ҳокимият интилишларининг муштараклигидан далолат беради.

Инсонпарварлик, умуминсоний қадриятларга содиқлик, уларни асраб-авайлаш билан бирга янги замон талабларига мос равишда такомиллаштириб бориш — тараққиёт мезони, миллий равнақ асоси. Бундай руҳиятдаги одам ҳеч қачон бировга тазйиқ қилмайди, шафқатсизлик ва зўравонлик каби ғайриинсоний иллатларга ҳамиша нафрат билан қарайди. Ўз табиатига мос равишда бағри кенг ва мурувватли бўлади.

Олис ўтмишимизга назар ташлаб, унинг бутун борлигини жамлаб баҳолаган Ислом Каримов: «Халқимиз ўзининг воқеаларга бой кўп минг йиллик тарихи давомида кўп нарсаларни бошидан кечирди — маданият, илм-фан, ўз давлатчилиги ютуқлари нашидасини сурди. Ўзаро низолар, бегоналар асорати аламини тортди, энг яхши ўғил-қизларидан жудо бўлди. Лекин тарихнинг ўйини ҳам, омонсиз жангу жадаллар ҳам, табиий офатлар ва очлик ҳам халқимизнинг инсонийлик табиатига доғ тушира олмади», деган теран ва ҳаққоний хулосани баён этди. Бу ўз миллатига, ўз она халқига берилган энг холис, энг юксак баҳо. Айни пайтда у мустақиллик шароитида шаклланаётган янги жамиятимизнинг маънавий қиёфасини белгилайди.

Мустақиллик инсон имкониятларини тобора кенгайтириб, уларнинг яратувчилик иқтидорини ва бунёдкорлик қобилиятини янада кучайтирмоқда. Энди одамлар реал во-

қеликка, ўз ҳаётини кутилмаган бутунлай янги изга солишга эҳтиёж сезишмоқда. Улар яшаш ҳуқуқи, ўз оиласи дахлсизлиги ва истиқбол хусусида кўпроқ ўйлайдиган бўлиб қолишди. Айни пайтда истиқлолнинг мазмун-моҳиятини кундан-кунга чуқурроқ англай бошлашди.

Тўғри, ҳаётимиз ҳали биз орзу қилгандек мукамал эмас. Ҳали турмушнинг ҳал этилмаган муаммолари кўп. Юлғичлик, фирибгарлик, порахўрлик, хизмат вазифасини суистеъмол қилиш, тўрачилик, манманлик, кибру ҳаво, мансаб касаллиги ўткир ва юқумлилигича қолмоқда. Бироқ, булар мустақилликнинг, омма ва жамиятнинг муштарак равнақи билан, қонуннинг устуворлик кучи ортиши билан бартараф этиб бориладиган иллатлардир.

Маънавий оламимиздаги ўзгаришлар барча янгиланишларнинг асосидир. Зеро, Ватан, миллат тушунчалари тобора чуқурлашмоқда. Биз энди яшаб турган заманимиз, фуқаролигимиз жиҳатидан дахлдор бўлган мамлакатимиз, миллий равнақимиз ва истиқболимиз хусусида жиддийроқ ўйлайдиган бўлдик. Ҳар қандай моддий манфаатдорлик, ҳар қандай иқтисодий тараққиёт бевосита маънавий етуклик, маънавий баркамоллик туйғулари билан боғлиқ ҳолдагина ривож топиши мумкинлигини яққол кўряпмиз. Миллий равнақ ҳамма вақт ақлий имкониятнинг беқиёс кучига, онг ва тафаккур ривожига муҳтож эканлигини, унга таяниш ва суяниш лозимлигини чуқурроқ англай бошладик.

Айни пайтда Ўзбекистоннинг иқтисодий имкониятлари, унинг тараққиёт йўллари хусусида ўзимизда ҳам, хорижда ҳам кўп гапирилмоқда. Мамлакатимизда миллий барқарорлик, миллатлараро муносабатларнинг мутаносиблиги, иқтисодий жараёнларнинг бир меъёрда ривожланиши, ишлаб чиқаришнинг тобора такомиллаштирилиб борилаётганлиги мамлакат маънавий-сиёсий муҳитининг соғломлиги, халқ орзу-умидлари билан давлат сиёсатининг уйғунлиги натижаси эканлиги жаҳон сиёсатдонлари томонидан тан олинмоқда. Ана шундай муҳитни вужудга келтириш, мамлакатда барқарор тараққиётга эришиш — бу бевосита давлат сиёсатининг халқ талаб ва эҳтиёжларини, руҳий ва маънавий ҳолатини нечоғлиқ ҳисобга олганлиги билан белгиланади.

МУСТАҚИЛЛИК ҒОЯСИ: ГЕНЕЗИСИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

Мустақиллик азалдан ҳар бир кишининг орзу-умиди, туб мақсадни ифодаловчи тушунча сифатида маълум.

Инсоният вужудга келибдики, у ҳамиша эрк, тенгҳуқуқлилик ва озодлик учун интилни, шу мақсадга эришиш учун тинимсиз кураш олиб борди. Бундай ҳаракатлар кишилик тарихининг ҳамма босқичларида ўзига хос тарзда намоён бўлди.

XX асрнинг охирига келганда дунёдаги ҳар бир ижтимоий ҳодиса, жумладан, миллий мустақилликка эришиш масалалари демократик жараёнларнинг ривожланиб бориши билан узвий боғлиқ бўлиб қолди. Кўпчилик мамлакатларда айниқса, собиқ социалистик система мамлакатлари ичида ижтимоий-сиёсий ҳаётда давлат «суверенитети», «миллий мустақиллик» каби сиёсий иборалар кенг ишлатила бошланди. Бунинг боиси шу вақтга келиб халқларнинг миллий онги ўсиб, ижтимоий тараққиётни фақат сиёсий, иқтисодий, маънавий мустақиллик орқали таъминлаш мумкинлигини чуқурроқ ҳис қила бошладилар ва шу йўлда ҳаракатлар авж олди.

Натижада, собиқ СССР, Югославия Федератив Республикаси, Чехословакия социалистик республикалари тарқалиб, улар таркибидаги республикалар ўрнида ёш миллий мустақил давлатлар вужудга келди, бу ўз навбатида жаҳон халқларининг миллий мустақиллик ва ўз давлат суверенитетини қўлга киритишида мутлақо янги босқич бошланганини билдиради эди.

Шунинг учун ҳам бугунги кунда мустақиллик тушунчаси ижтимоий сиёсий ҳаётда долзарб аҳамият касб этмоқда, уни ҳар томонлама идрок этиш зарурияти вужудга келди. Албатта, бу осон вазифа эмас, чунки халқларнинг ўз мустақиллигига эришиш масаласи ўзининг қадимий ва бой тарихига эга.

Мустақиллик ғояси бошқа халқлар қатори халқимизга азалдан мерос, шу мақсадга эришиш ҳақидаги қарашлар аجدодлар орқали минг йилликлар давомида бизгача етиб келган.

Президент И. Каримов «Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати» номли рисоласида «ўзбек миллати азалдан ўз фикр-зикри, ўз истиқлоли учун курашиб яшаган. Бунга мозий гувоҳ. Миллатимиз тарихи ҳақидаги ҳақиқат, юртимизнинг фидойи, ўз йўлидан, маслагидан, сўзидан қайтмайдиган фарзандларига очилиши лозим. Билишимиз шарт бўлган саҳифаларни кунт билан варақлаш ҳаммамиз учун ҳам қарз, ҳам фарз»¹, — деганда ана шу ҳолатни назарда тутди.

¹ И. А. Каримов. «Буюк келажакимизнинг ҳақиқий кафолати». Тошкент. Ўзбекистон, 1993 й., 17-бет.

Табийки, бу ҳол мустақиллик ғоясининг негизини, шаклланиши унинг ҳар бир тарихий давр руҳига қараб, янги мазмун билан бойиб боришини чуқур мулоҳаза қилмасдан Ўзбекистон давлат мустақиллигини қўлга киритилиши, унинг изчил мустақамланишини тасаввур қилиш мумкин эмаслигини кўрсатади.

Шу маънода аввало «уйғониш даври»нинг йирик намоёндаларидан бири Фаробийнинг (870—950 йй.) инсон, унинг эрки ва ҳуқуқи ҳақидаги сиёсий, фалсафий қарашлари ғоят қимматлидир. У ўз вақтида кишиларни қандай мақсадлар атрофига уюшганига қараб давлатларни икки қарама-қарши туркумга бўлади. Ўз аҳолисини бахт-саодатга етакловчи, бутун фаолият ва вазифаларни ана шу мақсадга йўналтирувчи шаҳарлар — яъни, давлатлар яхши-Фозил, олийжаноб шаҳарлардир. Ўз фаолиятини нотўғри йўлдан олиб борувчи ёмон мақсадни амалга оширишни кўзловчи шаҳар — жоҳил, ёмон шаҳардир, дер эди. Фаробий қулчиликни ва у билан боғлиқ бўлган барча инсоний ҳуқуқларни инкор этишни қоралайди. Ўз бойлигини, фаровонлигини бошқа халқларни босиб олиб, улардан қуллар сифатида фойдаланишга асосланган давлатни адолатсиз, жоҳил ва босқинчи давлат деб баҳолаган.

«Одамларга нисбатан, — деб таъкидлайди Фаробий, — уларни бирлаштириб турувчи ибтидо — инсонийликдир».

Шунинг учун ҳам Фаробий инсон озодлиги ва эркинлиги таъминланишини цивилизациянинг муҳим кўринишларидан бири деб билди. Жумладан, у шундай деб ёзди: «Маданий жамият ва маданий шаҳар (ёки мамлакат) шундай бўладики, шу мамлакатнинг аҳолисидан бўлган ҳар бир одам касб-хунарда озод, ҳамма баробар бўлади, кишилар ўртасида фарқ бўлмайди, ҳар ким ўзи истаган ёки танлаган касб-хунар билан шуғулланади. Одамлар чин маъноси билан озод бўладилар. Бири иккинчисига хўжайин бўлмайди: одамларнинг тинчлик ва эркинликларига халақит берувчи султон (яъни подшоҳ) бўлмайди. Улар орасида турли яхши одатлар, завқ-лаззат пайдо бўлади»¹.

Шунингдек, Фаробий «Фозил шаҳар аҳолиларининг фикрлари» рисоласида ҳар бир инсонни яхши яшаш ва олий даражага эришиш учун ўзаро ёрдамлашувчи кишиларнинг бирлашуви зарурлиги ҳақидаги ғояни илгари суради². Ана

¹ Фаробийнинг «Жисмлар ва акциденцияларнинг ибтидоси ҳақида»ги рисоласидан. — М. Хайруллаев. Уйғониш даври ва шарқ мутафаккири, Тошкент, «Ўзбекистон», 1971 йил. 303—304-бетлар.

² Ўша китоб. 301-бет.

шундагина ҳар бир инсоннинг озодлиги ва эркинлиги таъминланади, деб таъкидлайди. Шу муносабат билан инсоннинг давлатларга бирлашиши ҳам табиий воқелик бўлса-да, унинг асосида инсон эрки ётади, деган хулоса қилинади.

Айни чоқда Фаробий зўрлик ишлатишни қоралайди. У «зўрлик қуллар ва бемаъни кишиларга нисбатан тез таъсирини кўрсатади, аммо зўрлик билан озодликни бўғиб бўлмайди»¹ дейди. Кўриниб турибдики, Фаробий қарашларида инсон, унинг эрки, озодлиги, мустақиллиги учун интилиш муҳим ўрин эгаллаган.

Ўрта Осиёнинг буюк алломаларидан бири Абу Райҳон Беруний (973—1048) ҳам ҳурфикрлилик ва эркпарварликка оид, ижтимоий зулмга қарши, инсон шахсининг эркин ривожланиши учун мардона курашувчилар ҳақида қимматли тарихий-адабий ёдгорлик ёзиб қолдиради. Жумладан, у «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» китобида жуда кўп тарихий воқеалар, турли халқлар ва динларга оид муҳим маълумотлар, подшоҳлар, машҳур тарихий шахслар ва олимлар ҳақида ахборот беради.

Шунингдек, ушбу асарда зўрлик йўли билан ўзгалар ерларининг босиб олиниши халқлар ва мамлакатлар ўртасида ихтилофлар келтириб чиқаришини кўрсатади. Жумладан, ўзининг «Тарихлар моҳияти ва миллатларнинг бу ҳақдаги ихтилофлари устида сўз» асарида «Аввало биз мана шу (башариятнинг бошланиши) тарихига назар солсак, бу ҳақида, у миллатлар орасида кўпгина ихтилофларни учратамиз... Одамларнинг кучсизлари ҳам ўзидан заиф бўлган бировга эгалик ва раислик қилишидан холи эмас»², — деб таъкидлайди.

Бу ўринда Беруний заиф ва кучсиз халқларни ўзгалар томонидан босиб олиниши, камситилиши ва таҳқирланиши хусусида фикр юритади. Албатта, бундай камситишлар халқларни озодлик учун интилишга сабаб бўлади, — деб уқдиради.

Мустақиллик масалаларига ўзбек халқининг буюк мутафаккири А. Навоий ҳам катта аҳамият беради. У инсонни табиат ва жамиятдаги энг улуғ мавжудод, худонинг бутун борлиқ чаманини яратишдан кўзлаган бош мақсади деб билди. Унинг фикрича, инсонни эзиш, хўрлаш, таҳқирлаш, унинг хоҳиш-иродасини камситиш, ҳисобга олмаслик, ғайриқонуний ва ғайриахлоқий иллатдир. Одам одамга озор ет-

¹ А. А. Игнатенко. В поисках счастья. Общественно-политические воззрения арабо-исламских философов средневековья. М. «Мысль», 1989, стр. 64—65.

² Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар. 1-жилд. Тошкент. «Фан». 1968, 51—53-бетлар.

казмаслиги, бир-бири ҳақида қайғуриш, бир-биридан жонини ҳам аямаслик, эркин меҳнат билан кун кечириши лозим.

Бу борада шуни қайд этиш лозимки, Туркистон ўзининг табиий бойликлари, ресурслари, бой маънавий мероси, қулай геополитик ҳудуди билан қадимдан ўзгалар эътиборини тортиб келган. Шунинг учун ҳам бу юртда яшаётган халқлар устига босқинчилар вақти-вақти билан уруш қилиб, бостириб келганлар.

Милоддан аввалги 101—104-йилларда Хитой истилоси, V асрда эфталитлар босқини, эрон шоҳлари, юнон-македон императорлари, араблар ва мўғулларнинг босқинчилик юришлари туфайли маҳаллий аҳоли тутқунликка тушганлар.

Бу ерда яна шуни айтиш керакки, чет эл босқинчилари ўлкани босиб олгандан сўнг, у ерда қайта талончилик ишларни олиб борган, халқни ночор аҳволга солиб қўйган, моддий ва маънавий бойликларини олиб кетган, маҳаллий аҳолининг сиёсий ҳуқуқларини поймол қилган. Шунинг учун ҳам халқ ажнабийларнинг ҳар бир тажовузига муносиб зарба беришга ҳаракат қилган. Бунга Кайхусрав бошчилигидаги Эрон босқинчиларига қарши Тўмарис томонидан кўрсатилган мардлик, довюраклик, буюк жасорат ва донишмандлик, эрксеварлик, юртпарварлик, ватанпарварликни эзгу мақсад деб билган Широқнинг Турон элига бостириб келган подшо Доро қўшинларини ақл-идрок ишлатиб енгганлиги, Александр Македонскийга қарши Спитамен раҳнамолигида олиб борилган озодлик курашлари, араб истилочиларига қарши Муқанна бошчилигидаги қўзғолонлар мисол бўла олади. Халқимизнинг фидоий фарзандлари Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик ва бошқаларнинг Ватан озодлиги учун олиб борган курашлари унутилмас воқеалардир.

Бундай ҳаракатлар заминидан албатта мустақиллик гоёси борлиги барчага маълум.

Мустақиллик гоёсининг ўлкада тадрижий ўсишида Амир Темур даври, унинг фаолияти муҳим ўрин эгаллайди.

У сиёсий ҳаётга жуда ёш — 24 ёшида кириб келгани маълум. Бир жиҳатдан, мамлакат ичкарасида бошбошдоқлик, маҳаллий сиёсий кучларнинг ўзаро қарама-қаршилиги авж олган, иккинчи томондан юртга чингизийлар тез-тез ҳужум қилиб турар эди.

Бир ярим асрга яқин давом этган бу давр қарамлик жазосини ҳар томонлама чекиб келган оддий фуқародан тортиб, кўпчилик, сиёсий арбоблару дин пешволаригача барча-барча учун оғир бўлган.

Ана шундай шароитда жамият озодлик ва тараққиёт учун курашувчига — ҳам халоскорга, ҳам етакчига муҳтож эди. Тақдир тақозоси билан давр Амир Темурни ана шундай халоскор ва етакчи сифатида ижтимоий-сиёсий ҳаётга олиб кирди. Унинг кўпқиррали фаолиятини таҳлил қилмаган ҳолда таъкидламоқчимизки, Амир Темурнинг халқимиз озодлиги йўлида алоҳида хизматлари бордир.

Биринчидан, у мамлакатда кучайиб кетган феодал тарқоқликка барҳам бериб, эл-юртни ўз туғи остига бирлаштира олди, марказлашган йирик давлатга асос солди. Уни фақат кучга ишониб эмас, балки, ақл-заковат ва ҳуқуқий асос билан идора этди. Бу миллий давлатчилигимиз тарихида алоҳида эътиборга моликдир.

Иккинчидан, юқоридаги фикримизнинг давоми сифатида шуни алоҳида таъкидлаш лозим деб ҳисоблаймизки, Амир Темур ҳукмронлиги йилларида маҳаллий феодал хонликлар ўртасида ўзаро тахт учун курашлар тўхтамаган бўлса-да, Мовароуннаҳрни мустаҳкамлаш ва Ўрта Осиёни бирлаштириб, қудратли марказлашган давлат ташкил қилиш учун интилиш кучайди. Бунинг заминида бизнингча Марказий Осиё халқларини сиёсий жиҳатдан бирлаштириш, уларни иноқликда яшашга даъват ётгандир. Тўғри, феодал хонликлар ўз халқларини бирлаштириш ғоясини бевосита олдинга сурмаган бўлсалар-да, (бу масаланинг ташқи кўриниши) лекин Амир Темурнинг марказлашган давлат ташкил қилиш учун ҳаракати заминида — назаримизда халқларни, Марказий Осиё халқларини бирлаштириш масаласи турар эди. Бу ўз даврининг объектив заруриятидан келиб чиққан деб ҳисоблаймиз. Бизнингча, мана шундай ҳаракатлар кейинчалик ўзбек халқининг улуғ халқ ва ягона миллат бўлиб шаклланиши учун ўз вақтида шарт-шароит яратган ҳолдир.

«Ўзбекистоннинг бугунги озодлигини мустаҳкамлаш даврида Амир Темур биз учун буюк давлат асосчиси сифатида қадрлидир. У давлат пойдеворини қурган, давлатнинг ҳуқуқий асосларини барпо этган. Унинг давлатчилик борасидаги фикрлари нафақат ўз даври, балки келгуси авлодлар учун ҳам катта аҳамиятга эга»¹ деб ўринли таъкидлайди Президент И. Каримов 1996 йил 24 октябрда Тошкентда бўлган Халқаро конференцияда «Амир Темур ва унинг жаҳон тарихида тутган ўрни» мавзусида қилган маърузасида.

Шундай қилиб, юртда мустақиллик ғоясининг генезиси, ривожланиши, шу асосда ўзбек халқининг мустақиллик

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти девони нашри. Хабарнома, 1996, 4-(24), 20-бет.

учун кураши узоқ илдизларга эга ва у халқимизнинг азалий ўтмиши билан узвий боғлиқ тушунчадир.

Бироқ кейинги йилларда чоп этилган айрим китоб, мақола ва илмий тадқиқот асарларида мустақиллик ғоясининг шаклланиш, ривожланиш масалаларига эътибор берилса-да, лекин унинг чуқур илдиз ва ўтмишга эга эканлигига — бир томонлама ёндошилиб, унинг маълум бир тарихий даврга хос деб қайд қилинмоқда: мустақиллик ғоясининг сиёсий характери, кенг маънодаги сиёсий тушунча эканлиги эътибордан четда қолмоқда.

Масалан, ҳуқуқшунос олим Ж. Тошқулов «XIX асрнинг иккинчи ярмида Чор Россиянинг олиб борган босқинчилик, мустамлакачилик, талончилик, зўравонлик сиёсати маҳаллий халқларнинг қаттиқ қаршилигига учради.

Улар ўз ватанини ҳимоя қилиш ва унинг давлат мустақиллигини сақлаб қолиш, кейинчалик мустамлакачилик зулмига барҳам бериш учун мардонавор кураш олиб бордилар.

Бу кураш жараёнида мустақилликка эришиш йўллари ҳақида илк ғоялар шакллана бошлади.

Бу давр Ўзбекистон халқлари тарихига мустақиллик учун курашнинг дастлабки босқичи сифатида кирди»¹, — деб таъкидлайди. Бу тарихий ҳақиқат. Бироқ, масаланинг сиёсий жиҳатдан мушоҳада қиладиган бўлсак, унга кенгроқ ёндошиш зарур деб ҳисоблаймиз.

Бизнингча, муаллиф шу мақоланинг муқаддимасида Ўзбекистон эришган давлат мустақиллигини тасодифий воқеалар туфайли эмас, балки қонуний жараёнлар якуни сифатида талқин қилмоқчи ва илк мустақиллик ғоялари Россия мустамлакачилигига қарши кураш йилларида пайдо бўлганини исботламоқчи бўлади. Шу маънода Россия мустамлакачилигига қарши кураш ғояси, муаллиф айтганидек, Чор Россияси мустамлакачилик сиёсатига қарши кураш жараёнида «Ўзбекистон халқларининг мустамлакачилик зулмига қарши мустақиллик учун курашининг янги даври бошланди», — деб билдирган фикрларида мантиқ бор.

Бироқ муаллифнинг «мустақилликка эришиш йўллари ҳақида илк ғоялар (XIX асрнинг иккинчи ярмидан) шакллана бошлади» деб билдирган фикрлари бизнингча баҳслидир.

Яъни, бизнингча юртимизда илк мустақиллик учун кураш ғояси фақат Шимолдан бостириб кирган рус мустамлакачиларига қарши кураш туфайли шаклланди дейиш би-

¹ Ж. Тошқулов. Ўзбекистон ҳудудида мустақиллик ҳақидаги ғояларнинг шаклланиши ва ривожланиши. — Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат — мақолалар тўплами. Т.: «Адолат», 1997, 40-бет.

лан Ўзбекистоннинг мустақилликка эришишини узоқ объектив тарихий жараён ва сиёсий курашларнинг муқаррар қонуний натижаси эканлигини сунъий тарзда икки тарихий даврга ажратган, бу ғоянинг азалдан халқимиз учун хос қадрият эканлигини эътибордан четда қолдирган бўламиз. Бинобарин, Президентимиз «Ўзбек миллати азалдан ўз истиқлоли учун курашиб яшаган» деганда, уни фақат Чор Россияси мустамлакачиларига қарши эмас, балки аввалги тарихий босқинчилардаги ажнабийларга қарши олиб борган озодлик курашини ҳам кўзда тутган.

Бунга урғу беришимизнинг боиси шундаки, дарҳақиқат тарихнинг у ёки бу нуқталарида халқимизнинг ўзгалар босқини асоратида яшагани, бошқаларга муте ва қарам бўлиб яшагани ҳақида мисоллар кўп.

Атоқли тарихчи олим Бўрибой Аҳмедовнинг фикрича «Туркистон ўзининг кейинги бир ярим минг йиллик тарихида бор-йўғи 376 йил ҳур мамлакат рутбасида бўлган. Бошқа пайтларда эса босқинчилар зулми остида кун кечирган»¹ ёки «Ўзбекистоннинг қарамлик ва мустақиллик йилларида» номли рисолада «Қарамлик тарихи анча узоқ. Аждодларимиз кейинги икки ярим минг йилнинг қарийб минг йили давомида ўз мустақиллигидан маҳрум, ажнабийлар ҳукмдорлиги асоратида бўлган»², — деган фикрлар баён қилинган.

Шундан ҳам кўриниб турибдики, Туркистон тарихий ривожланишининг ҳамма босқичларида турли шаклда бўлинишларга, унинг халқи ўзгалар томонидан таҳқирланишга, камситишга дучор бўлган.

Демак, юқоридаги муаллифларимизнинг илк мустақиллик ғояси XIX асрнинг II ярмида шакланган деган фикри, мантиқан баҳсли ва бу ғоя узоқ ўтмиш ва қадимий тарихга эгадир.

Мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий фанларида Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигига эришиши масалаларига маълум даражада аниқлик киритишимиз зарурияти ҳам шу ҳоллар билан боғлиқдир.

Буни тақозо қилган ҳолат яна шу билан изоҳланадики, айрим рисола ва мақолаларда «Мустақиллик», «Суверенитет», «Давлат суверенитети» тушунчаларини бир хил маънодаги синоним сўзлар сифатида ишлатиш ҳоллари ҳам учраб турмоқда.

¹ Ўзбекистон халқларининг мустақиллик учун кураш тарихи — Наманган саноат технология институти олимлари илмий асарлар тўплами, Наманган, 1993 йил, 4-бет.

² Ўзбекистон қарамлик ва мустақиллик йилларида; Т.: «Ўқитувчи», 1996, 8—9-бетлар.

Масалан, «Ҳуқуқий атамалар ва иборалар лугати» китобида «Независимость» — «Мустақиллик, истиқлол», «Независимое государство» — «Эрки ўзида бўлган, мустақил давлат», деб таърифланади, айтиш чоқда, «Суверенитет» — мустақиллик, давлатнинг ички ва ташқи муносабатларида бошқа давлатдан тўла мустақил бўлиши»¹ деб изоҳланади.

Бизнингча, булар гарчи бир-бирига яқин маънони англатса-да, лекин улар бир хил маънодаги тушунчалар эмас. Мустақиллик ғояси, Мустақиллик тушунчаси бу кенг маънога эга, шу билан бирга, унинг илдиэлари узоқ ўтмишга бориб тақалади, кишилик жамияти, инсонлар пайдо бўлиши билан, уларнинг ҳис-туйғулари билан боғлиқ сиёсий тушунчадир. «Суверенитет», «Давлат суверенитети» тушунчалари эса (бу ҳақда кейинги параграфда батафсил фикр юритамиз) бу мустақиллик ғоясидан келиб чиқувчи, унинг мантиқий давоми, қолаверса, унга маълум даражада боғлиқ бўлган тушунчадир.

Демак, Мустақиллик ғояси бу кенг маънодаги сиёсий категория сифатида алоҳида ўрганишимизни талаб қилади. Чунки мустақилликка эришиш ҳар бир халқнинг орзу-умиди, истаги ва мақсади уларнинг қонуний талаби билан боғлиқ туб мақсаддир. Шу боис «мустақиллик» ғоясининг келиб чиқиши, шаклланиш жараёнларини кўриб чиқиш ва уни алоҳида категориялар тушунча сифатида «Сиёсатшунослик» фанига киритиш фойдадан ҳоли эмас деб ҳисоблаймиз.

Мустақиллик, аввало ҳар бир халқнинг ўз тақдирини ўз қўлига олишни, қадр-қимматини ва тилини ўз ўрнига қўйишни, ўзлигини англашни, миллий кадриятларни, урф-одатларни тиклашни тушунилади. Мустақиллик шу маънода миллий давлатчилигимизни тиклаш, кучли демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш, ҳеч кимнинг қош-қовоғига қарамай биронинг, аниқроғи, «Катта оға»нинг йўл-йўриқлари асосида эмас, балки ички ва ташқи сиёсатни мустақил юритишни англатади.

Мустақиллик — бу мамлакатнинг ер усти ва ер ости табиий бойликларига ўша мамлакат туб халқининг эгаллик қилиши, халқнинг қудрати, салоҳияти, ақлу-заковатига таяниб мустақил иқтисодий сиёсат олиб бориш, ҳар бир инсон, ҳар бир оила учун муносиб турмуш яратиш маъносини билдиради. Шу боис айтиш жоизки, бу қоидалар мамлакатимизда асрлар оша шакллланган мустақиллик ғояси учун муҳим асос бўлувчи негизлардир.

¹ Ҳуқуқий атамалар ва иборалар лугати, Т.: «Адолат», 1993, 69-бет.

Мустақиллик — ўзаро ҳурмат, бир-бирини тан олиш, бир-бирини қадрлаш асосида мамлакат фуқаролари ўзаро муносабатида ҳам, жаҳон давлатлари ўртасидаги алоқаларда ҳам ана шу умуминсоний қадриятларга таяниш, ана шу умумий мезонлар асосида яшашдир.

Мустақиллик — жамиятдан ажралмаган ҳолда дунё муаммолари ва ўз тақдири билан боғлиқ бўлган истиқбол ҳақида ўйлаш.

Мустақиллик — ҳар бир инсоннинг эркин дунёқараши, эркин тафаккурга суяниб яшаши демакдир.

Мустақиллик — ҳар бир мустақил давлатнинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши, унда муносиб ўрин эгаллаши маъносини англатади.

Мустақилликнинг моҳияти, унинг жамият ва мамлакат тақдирида тутган ўрни, улуғ аждодларимиз, бой ва ноёб тарихимиз ҳамда истиқболдаги вазифаларимиз хусусида фикр билдирар экан, Президент Ислом Каримов буларнинг барчасини мухтасар қилиб, «Биз учун мустақиллик — энг аввало ўз тақдиримизни қўлимизга олиш, ўзлигимизни англаш, миллий қадриятларни, урф-одатларимизни тиклаш, ҳаммамиз учун мўътабар шу Ватанда, ҳар бир хонадонда тинчлик, осойишталикни, барқарорликни сақлашдир. Азиз ватанимиздан адолат, инсоф, дину-диёнат, меҳру-оқибатни қарор топтиришдир.

Биз учун мустақиллик — Оллоҳнинг ўз эл-юртимизга инъом этган табиий бойликларга эғалик қилиш, ҳалқимиз қудрати, салоҳияти, ақлу заковатига таяниб, Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир инсон, ҳар бир оила учун муносиб ҳаёт қуриш, келажак авлодлар учун озод ва обод Ватан қолдиришдир.

Биз учун истиқлол — миллатимиз, мамлакатимизнинг жаҳонда обрў-эътибори, шон-шавкати кўтарадиган соғлом авлодни, ҳар жиҳатдан баркамол ва фидойи ўғил-қизларни тарбиялаш, уларни вояга етказиш ва бахтини кўришдир. Ҳар бир фуқаро учун — миллати, ирқи ва диний эътиқодидан қатъий назар — эркинлик, тенглик, биродарлик, муносиб шароит яратиб беришдир», — дейди.

Мустақилликнинг бундай ҳаётий моҳиятини 1991 йил 31 август куни Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги тўғрисидаги Баёнот ва Қонунда яққол кўришимиз мумкин.

Ўзбекистон Парламентининг бу Баёноти ва Қонуни ўзининг қонун кучи билангина эмас, гоёвий асоси, сиёсий мантиқи, халқаро ҳуқуқ нормаларига мос келиши билан мустақиллик назарияси ва уни рўёбга чиқаришда алоҳида ажралиб турувчи ҳужжат сифатида аҳамиятлидир.

Шуни айтиш жоизки, мустақиллик мустамлакачиликнинг ҳар қандай шаклини, у тақозо этадиган тўсиқлар ва зўравонликларни инкор этувчи сиёсий тушунчадир. Бинобарин, мустақиллик жаҳон тараққиётининг илғор тажрибалари асосида ўз равнақининг ўзига хос тамойилларини ишлаб чиқиш билан бирга, ягона замин, сифат жиҳатдан юқори бўлган, умуминсоний манфаатларига мос келадиган андозаси асосида яшаш маъносини ҳам билдиради. Агар у ҳамкорлик, ўзаро ҳамжиҳатлик, мамлакатлараро, давлатлараро ва минтақалараро сиёсий, иқтисодий, ижтимоий муносабатларни қарор топдирмаса ўз қобиғида қолиб кетиши, миллий маҳдудлик доирасидан чиқолмаслиги мумкин. Шунинг учун ҳам истиқлолнинг ана шу ҳаёт тажрибасидан ўтган тамойиллари ҳамма вақт долзарб бўлиб қолаверади. Чунки у доимий равишда ривожланиб, ўз-ўзини бойитиб, такомиллаштириб, онг ва тафаккурни кучайтириб борадиган ижтимоий ҳодисадир.

Совет даврида мустақиллик ғояси нақадар долзарб бўлганини кўриб чиқайлик.

Тоталитар тузум даврида давлат мамлакат бошқарув тизимидан тортиб алоҳида-алоҳида шахсларнинг кундалик турмушига ва истиқболига дахлдор бўлган ҳар қандай каттакич масалаларни ҳал этишни ўз зиммасига олгани учун меҳнаткаш халқ боқимандалик кайфиятига дучор бўлган эди. У фақат ишлаш ва меҳнат ҳуқуқига эга эди, холос. Мамлакат тараққиёти сустрлашиб, одамлар турмуш даражаси пайсий боришидаги мантиқ шунда эди.

Собиқ Иттифоқ ҳукм сурган маъмурий буйруқбозлик, миллий республикалар халқлари тақдири учун Марказда бош қотириш, ўйлаш сиёсати, унинг таркибига кирган иттифоқдош республикаларнинг мустақилликка эришишига, улардаги мустақиллик ғояларининг рўёбга чиқишига йўл қўймаслик мақсадида қилинган маккорона ҳаракат эди.

90-йилларнинг бошига келиб давлат тўнтаришига уришиш, зўравонлик ва тазйиқ ўтказиш сиёсатини чуқурлаштиришга интилиш ҳам бу жараённинг якуни эди. Марказнинг миллий ўлкалардаги, жумладан, Ўзбекистонда гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона тадрижий ривожланиб бораётган мустақиллик ғоясига тиш-тирноғи билан қарши туриши, уни сўндириши боиси ҳам ана шундадир.

Мустақиллик ғоясининг тадрижий ўсиб боришини таҳлил қилиб, унинг ижтимоий-сиёсий моҳиятидан келиб чиқиб Президент И. Каримов ўзининг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлоли ва тараққиёт йўли» китобида Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг эълон қилинишини «ўзбек

халқининг ажралмас ҳуқуқи — ўз тақдирини ўзи белгилаган ҳуқуқнинг рўёбга чиқарилиши»¹, — деб баҳолади.

Бизнингча, Президентимиз бу ўринда мустақиллик тушунчасини сиёсий соҳада — бу ички ва ташқи сиёсатни миллий манфаатлар устуворлигини таъминлаш асосида иш юритиш; иқтисодий соҳада — юртнинг бебаҳо бойлигу-эҳсонларига ҳақиқий эгаллик қилган ҳолда халқнинг чинакам фаровонликка олиб чиқиш йўлини тутиш; маънавий соҳада — халқнинг истиқлолга, озодликка ўз миллий давлатчилигига эга бўлишига, адолатли жамият қуришга бўлган асрий орзу-умидларини рўёбга чиқаришлик маъноларини кўзда тутди.

Назаримизча, мамлакатимизда мустақиллик ғоясининг генезиси, унинг тадрижий ривожланиши, қолаверса, Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигига эришишидаги сиёсий жараёнлар таҳлили табиий суръатда Ўзбекистон аввало қандай мустақилликка эришди? — деган саволга жавобни ҳам тақозо қилади.

Бу борада, аввалдан айтмоқчимизки, мамлакатимизда мустақиллик ривожланишининг янги поғонага кўтарилиши, давлат мустақиллигига эришиши асримизнинг 80-йиллар ўрталаридан бошлаб жонлана бошлаган, миллий уйғониш ва демократик жараёнлар билан бевосита боғлиқдир.

Чунки халқимиз юртимизда азалдан шаклланган беқиёс қадриятларни, маънавий-руҳий бойликларни қанчалик чуқур англаса, унда миллий уйғониш ҳисси шунчалик кучли бўлади. Кишиларда қалбдан миллат, Ватан, аجدодлар олдидаги бурч туйғулари қанчалик чуқур жой олса, уларда ўзлигини англашга, ўз миллий қадриятларини тиклашга шунчалик кўпроқ эҳтиёж сезилади. Табиийки бундай одамда курашчанлик, ташаббускорлик, ўз-ўзини, демакки, миллатни ва ватанини ҳимоя қилиш қудрати кучли бўлади. Шунинг учун ҳам биз мустақиллик учун кураш ғоясининг бутун мазмун-моҳиятини шахс маънавий баркамоллиги, унинг ҳар томонлама етуклиги билан боғлиқ ҳолда тушунмоғимиз керак. Ана шунда мустақиллик ғоясининг тараққиёт йўллари, аниқ унинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маданий, ғоявий-ахлоқий асослари мустаҳкам бўлади.

Миллий тикланиш жуда кенг, мураккаб тарихий жараён бўлиб, у миллатимиз ҳаётининг ҳамма соҳаларини: иқтисодий ҳам, сиёсий фаолиятни ҳам, маънавийтни ҳам, илм-

¹ И. Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т.: «Ўзбекистон», 1992 йил, 3-бет.

фан, тил, тарих, урф-одатлар, ҳунармандчилик, меъморчиликни ҳам ўз ичига қамраб олади.

Биз юқорида илмий адабиётларда таҳлилга кўритилган мустақиллик тушунчасини инсоният пайдо бўлиши билан боғлиқлиги, у тадбиқ қилинадиган субъектлар: яъни миллий мустақиллик давлат мустақиллиги, миллат ва халқ мустақиллиги, шахс мустақиллиги бўлиши ҳақида бир оз тўхталдик. Унинг йўналишлари: яъни сиёсий, иқтисодий ва маънавий мустақиллик ҳақида ҳам баҳоли қудрат фикр юритдик.

Албатта, бу тушунчани, шахсга, халққа, давлатга қўллайдиган бўлсак, у ҳолда мустақиллик мутлақ бўладими ёки йўқми? деган табиий савол ҳам туғилади.

Тўғри, бу борада бир хил бўлмаган фикрлар кўп. Яқинда Москвада чиқадиган «Коммерсант» ҳафтаномаси, «Сиз мустақилмисиз?» мавзуида турли тоифа кишилар ўртасида сўров ўтказганда шундай ҳолат маълум бўлди. Масалан, академик Борис Рибакوف «менинг шахсим кимгадир боғлиқлигини сезмайман», Бошқирдистон Президенти Муртазо Раҳимов «Халқ томонидан сайланган сиёсатчи сифатида федерал Марказнинг умумий сиёсатига тобеман. Биз Россиядан мустақил бўла олмаймиз, чунки Россиянинг ўзи халқаро ҳам-жамиятга тобедир»¹.

Шу маънодаги фикрлар Ўзбекистон жамоатчилиги томонидан ҳам билдирилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Фанлар академияси мухбир аъзоси философ олим С. Шермухамедов «Мустақиллик — бу эркинлик, озодлик ва тараққиётдир»¹, — деган фикрни билдиради.

«Халқ сўзи» газетаси анкетаси саволларига жавоб берар экан, Ўзбекистон Олий Мажлиси депутати, ёзувчи И. Фофуров «Мустақилликни, озодликни биз мустақиллик деб тушунамиз»², Навоий вилояти «Олтинсой» давлат хўжалиги чўпони Турсун Нормўминов «Истиклол — ҳамма тенг иззатли, икромли тушунчасини билдиради»³, — деб фикр билдирадилар. Бу ўринда Президент И. Каримовнинг Мустақиллик бизга нима берди? Биз мустақилликка нима бердик? каби, «Элим, юртим деб ёниб яшаш керак» деган даъватларини бугунги кун мустақиллик ғоялари билан ҳамоҳанглигини, янгича мазмун билан бойиганлигини мушоҳада қилмоғимиз лозим.

¹ «Коммерсант». Таҳлилий ҳафтанома, Москва, 1998, 22-сон, 16 июл.

² С. Шермухамедов. Мустақиллик — буюк неъмат. Т., «Ўзбекистон», 1997, 20-бет.

³ «Халқ сўзи» газетаси, 1998 йил 24 июл.

ИСТИҚЛОЛ

Мустақиллик азалдан инсониятнинг орзу-умидлари, армон ва изтиробларини ўзида мужассам этади. Дарҳақиқат, инсон табиатнинг гултожи сифатида ҳамиша озодлик ва хурриятга интилиб яшайди. У қалбида ўзини ҳамиша ҳар жиҳатдан эркин ҳис қилишга, таҳликасииз турмуш кечиришга эҳтиёж сезади. Шунинг учун ҳам кишилиқ тарихи турли даврларда Ер шарининг барча минтақаларида озодлик учун курашнинг, шаклан турлича, моҳиятан ўхшаш бўлган хурриятга интилиш ҳодисаларини кўп кўрган.

XX асрнинг интиҳосида дунёнинг қарийб учдан бир қисмида мисли кўрилмаган ҳодисалар содир бўлди. Социализм деб аталган тоталитар тузум, коммунистик мафкура деб аталмиш зўравонлик ва тазйиққа асосланган мафкура таназзулга учради. Жаҳонга, Ер юзига ҳокими мутлоқликни даъво этган СССР жамият сифатида ҳам, давлат сифатида ҳам жарга қулади. Унинг таркибига кирган иттифоқдош республикалар том маънодаги мустақиллик мақомини олишди.

Хўш, мустақилликнинг ўзи нима? Истиқлол нималарга асосланади ва унинг мазмун-моҳияти нималардан иборат?

Энг аввало, шуни айтиш керакки, мустақиллик тенглик сари қўйилган биринчи қадамдир. Чунки, тенглик бўлмаган жойда кимдир кимгадир тобе бўлади. Мутелик бор жойда ҳукмронлик, ўзгалар ҳисобига яшаш каби иллатлар пайдо бўлади. Натижада биз сўнгги бир ярим аср мобайнида бошимиздан ўтказган мустамлакачилик дунёга келади. «Тенглик» сўзининг қудрати шундаки, у одамларнинг ўзаро муносабатларидан тортиб, мамлакатлараро муносабатларгача ҳамма нарсани меъёр-мезонга солади, турли камситишлар ёки ортиқча таъзим-тавозега чек қўяди.

Истиқлол — ўзаро ҳурмат, бир-бирини тан олиш, бир-бирини қадрлаш асосида мамлакат фуқаролари ўзаро муносабатида ҳам, жаҳон давлатлари ўртасидаги алоқаларда ҳам ана шу умуминсоний қадриятларга таяниш, ана шу умумий мезонлар асосида яшаш демакдир. Мустақиллик — жамиятдан ажралмаган ҳолда дунё муаммолари ва ўз тақдири билан боғлиқ бўлган истиқбол ҳақида ўйлашдир. Истиқлол — эркин дунёқараш, эркин тафаккурга суяниб яшаш салоҳиятидир.

Мустақил яшашга, мустақил фикрлашга, ўз тақдирини ўзи белгилашга, ўз ҳаётини ўзи изга солишга қодир одам зиддиятларни осонлик билан енгади, бу дунёнинг шиддат-

¹ Ўша газета, 1998 йил 29 июл.

ли муаммолар бўрони қаршисида довдираб қолмайди. Ана шу оддий ҳаётий ҳақиқатни давлат мустақиллигига ҳам қиёслаш мумкин.

Мустақиллик мустамлакачиликнинг ҳар қандай шаклини, у тақозо этадиган тўсиқлар ва зўравонликларни инкор этади. Айни пайтда мустақиллик жаҳон тараққиётининг илғор тажрибалари асосида ўз равнақининг ўзига хос тамойилларини ишлаб чиқиш билан бирга ягона замин, ягона макон тақдирини белгилашда ўзаро ҳамкорликнинг янги, сифат жиҳатидан юқори бўлган, умуминсоний манфаатларга мос келадиган андозаси асосида яшаш демакдир. Агар у ҳамкорлик, ўзаро ҳамжиҳатликни мамлакатлараро, давлатлараро ва минтақалараро сиёсий, иқтисодий, ижтимоий муносабатларни қарор топтирмаса ўз қобиғида қолиб кетиши, миллий маҳдудлик доирасидан чиқолмаслиги мумкин. Шунинг учун ҳам истиқлолнинг ана шу ҳаёт тажрибасидан ўтган тамойиллари ҳамма вақт долзарб бўлиб қолаверади. Чунки у доимий равишда ривожланиб, ўз-ўзини бойитиб, такомиллаштириб, онг ва тафаккурни чархлаб борадиган воқеликдир.

Мустақиллик — табиатан онгли яшаш, онгли муносабатни қарор топтириш мезони. Айни пайтда у ҳаракатларнинг, интилишлар ва қобилиятларнинг кучайишини тақозо этадиган ҳодисадир. Бу айниқса собиқ Иттифоқ таркибидан ажралиб чиққан мустақил республикалар ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Нима учун?

Биринчидан, тоталитар тузум даврида давлат мамлакат бошқарув тизимидан тортиб алоҳида-алоҳида шахсларнинг кундалик турмушига ва истиқболига дахлдор бўлган ҳар қандай катта-кичик масалаларни ҳал этишни ўз зиммасига олгани учун меҳнаткаш халқ боқимандалик кайфиятига дучор бўлган эди. У фақат ишлаш ҳуқуқига эга эди, холос. Меҳнат деб аталган ҳиссиз машинанинг мурватига айланиб қолган эди. Эртадан-кечгача меҳнат қиласан, меҳнатингга яраша очдан ўлмасликка етадиган ҳақингни оласан, тамом-вассалом. Бу — собиқ иттифоқда қонун кучига эга давлат сиёсати эди. Одамзот шунчаки ишлар, шунчаки умр кечирарди, холос. Тириклик деган буюк неъматнинг, ҳаёт деган олий тушунчанинг мағзини чақишга ўзида рағбат ҳам, эҳтиёж ҳам сезмас эди. Бинобарин, ақл билан иш тутиш, воқеликни идрок қилиш, бунёд этиш, яратиш туйғулари бутунлай сўндирилган эди. Шунинг учун ҳам мамлакат тараққиёти сустлашиб, одамлар турмуш даражаси пасайиб борарди.

Донишмандлар айтганидек, ҳар қандай фаоллик тамо-йиллари ҳаракатлар эркинлигига замин яратиши, унга суя-ниши керак. Акс ҳолда боқимандалик иллатлари сурункали касалликка айланади. Демак, ҳар қандай хатти-ҳаракат, ҳар қандай интилиш ўз-ўзидан бунёдкорлик, яратувчилик руҳи билан йўғрилган бўлиши даркор. Ана шунда эркинлик самарасиз, фаолиятсиз ҳодисага айланмайди.

Собиқ иттифоқда ҳукм сурган қайта қуриш сиёсати унинг таркибига кирган иттифоқдош республикаларнинг мустақилликка чиқишига йўл қўймаслик мақсадида қилинган маккорона ҳаракат эди. Давлат тўнтаришига уриниш, зўравонлик ва тазйиқ ўтказиш сиёсатини чуқурлаштиришга интилиш бу жараённинг якуни бўлди. Мустақиллик имкони-ятларини олдиндан пайқаган, мамлакат ижтимоий-сиёсий жараёнларининг боришини тўғри кузатиб, тўғри баҳолай билган Ўзбекистон иттифоқдошлари орасида биринчи бўлиб ўз мустақиллигини эълон қилди. 1991 йил 31 август куни қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги тўғрисидаги Баёноти Ўзбекистон ҳукуматининг сиёсий йўлини тўла қонунлаштириб берди. Бу тарихий ҳужжатда қуйидаги хулосалар илгари сурилган эди:

- «Ўтмишдан сабоқ чиқариб ва ССР Иттифоқининг сиёсий ҳамда ижтимоий ҳаётидаги ўзгаришларни эътиборга олиб,

- Халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларда қайд этилган ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқига асосланиб,

- Ўзбекистон халқларининг тақдирини учун бутун масъулиятни англаб,

- шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларининг, мустақил давлатлар ўртасидаги чегараларнинг бузилмаслиги тўғрисидаги Хельсинки шартномаларига қатъий садоқатини баён этиб,

- миллати, диний эътиқоди ва ижтимоий мансублигидан қатъий назар, республика ҳудудида яшовчи ҳар бир кишининг муносиб ҳаёт кечиршини, шаъни ва қадр-қимматини таъминлайдиган инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этишга интилиб,

- Мустақиллик Декларациясини амалга ошира бориб, Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Олий Кенгаши Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигини ва озод, суверен давлат — Ўзбекистон Республикаси ташкил этилганлигини тантанали равишда эълон қилади.

Ўзбекистон Республикасининг ўз таркибидаги Қорақалпоғистон Республикаси билан бирга, ҳудуди бўлинмас ва дахлсиздир. Ўзбекистон Республикасининг бошқа давлатларга

худудий даъволари бўлмай, у ўз худуди ва табиий бойликларига нисбатан олий ҳуқуқга эгадир».

Ўзбекистон Парламентининг бу баёноти ўзининг қонун кучи билангина эмас, сиёсий мантиқи, маънавий қудрати, халқаро ҳуқуқ нормаларига мос келиши билан ажралиб туради. Бу ҳужжат СССРнинг 73 йиллик ҳаёти нақадар аянчли ва фожеали эканлигини кўрсатади.

Дарҳақиқат, бу мамлакатда инсон ҳуқуқлари ҳар томонлама поймол этилганлигини, энди бу тузумда ортиқ яшаб бўлмаслигини ҳаётнинг ўзи тасдиқлаб турарди. Бироқ, мамлакат аҳолисининг аксарият қисми ва айрим миллий республикалар раҳбарияти онгига сингиб қолган тобелик ва мутеълик туйғулари кескин ҳаракат қилишга, ўз халқи манфаатини мардона туриб ҳимоя қилишга йўл қўймас эди. Аммо, ўша пайтда Ўзбекистондаги ижтимоий-сиёсий вазият — Ўш, Фарғона, Қўқон, Бўкада юз берган машъум воқеалар, миллатлараро низоларнинг пайдо бўлгани, халқ ҳаётининг таҳликали тус олаётгани ортиқча кутиб туришни тақозо этмас эди. Жараёнларга ўз вақтида етарли баҳо бериб, зарур хулосага келиш керак эди. Шунинг учун ҳам Фарғона воқеалари бирмунча изга тушгач, мамлакат аҳолисининг ижтимоий-иқтисодий аҳволини яхшилаш, турмуш шароитини ва фаровонлигини ошириш борасида амалий чоралар кўрилди. Жумладан:

- аҳолини қўшимча томорқалар билан таъминлаш, якка тартибда уй-жой қуришга кенг имкон бериш, шахсий ёрдамчи хўжаликларни ривожлантириш, чорвачилик ва паррандачиликни тараққий топтириш;

- нафақалар, талабалар ва ўқитувчиларнинг маошларини ошириш, оғир ижтимоий аҳвол натижасида камқонлик касалига учраган ҳомиладор аёлларга имтиёзли овқатланиш, бошланғич синф ўқувчиларига бепул озиқ-овқат ажратиш ва шунга ўхшаган бир қатор ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг Марказ билан ҳисоблашмай ҳал этилиши мамлакат аҳолисига қанчалик маъқул келса, иттифоқ раҳбариятида шунчалик норозилик туғдирар эди.

Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириши қатор хорижий мамлакатлар билан икки томонлама ҳамкорликни йўлга қўйиши у ўз тараққиёт йўлини танлаб олганини кўрсатар эди.

«Биз буларнинг ҳаммасини мустақил равишда ҳал этиб, этилган масалаларни ечишда иттифоқ идораларидан сезиларли равишда олдин боряпмиз. Бу хусусда марказдагиларнинг бирортаси ҳам бизни олқишлаб қабул қилаётгани йўқ. Аксинча, гўё бу — Ўзбекистон Президентининг ўзбошим-

чалиги деб баҳолашди. Буларнинг ҳаммаси иттифоқ кўрсатмаларига мувофиқ келмайди ёки уларга зид эмиш. Гўё буларнинг ҳаммаси вақти келиб тугатилар эмиш», деган эди Президент Ислон Каримов Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги эълон қилинган мамлакат Олий Кенгашининг навбатдан ташқари олтинчи сессиясида.

Ўзбекистон ҳукумати СССРда мавжуд ижтимоий-сиёсий жараёнлар боришини бошқалардан кўра тезроқ англади ва баҳолади. Шунинг учун ҳам у қатъий хулосага келди. 1991 йилнинг 31 августида «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисидаги қонун»ни қабул қилди ва ана шу қонун доирасида Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг бундан кейин Ўзбекистон ССРни Ўзбекистон Республикаси деб аташ, 1 сентябрни Мустақиллик куни деб эълон қилиш, Ўзбекистон Конституциясига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш, шунингдек, иттифоқнинг ва унинг таркибига кирадиган барча мустақил давлатларнинг олий қонун чиқарувчи идораларига, барча хорижий давлатларга ва жаҳон ҳамжамиятига мурожаат қилиб, уларни республиканинг давлат мустақиллиги эълон қилинган ҳужжатини тан олишга даъват этиш тўғрисида қарор қабул қилди. Бу бевосита мустақиллигимизнинг дастлабки ҳуқуқий пойдевори эди.

Дарҳақиқат, биз ижтимоий-сиёсий жараёнлар одамлар ҳаётини кескин тарзда бир ўзандан иккинчи ўзанга буриб юборган, ҳаётимиз бутунлай бошқача тус олган ва турмушимиз ўзгача мазмун касб этган мураккаб руҳий-маънавий ҳолатни бошдан кечиряпмиз. Йиллар мобайнида қотиб қолган тушунчаларимиз ўзгармоқда ва мудраб қолган онгимиз уйғонмоқда.

Мустақиллик, ҳуррият деган сўзлар бутун жозибаси билан бирга беқиёс қудратини, буюк ўзгартирувчилик мўъжизасини кўрсатмоқда. У дунёқарашларимизни тубдан ўзгартириб, фикримиз, тафаккуримизни бойитмоқда. Воқеалар ривожини бутун моҳияти билан англашни, дунёга кенгроқ ва тийракроқ назар билан қарашни, бу кўҳна оламда Шўро тузумидан бошқа адолатли тузумлар ҳам борлигини, бошқача яшаш ҳам мумкин эканлигини, коммунистик мафкурадан бўлак ҳаёт лаззатини, инсон қадр қимматини ҳимоя қиладиган ўзга ғоялар ҳам мавжудлигини кўрсатиб берди. Зотан истиқлолнинг буюк моҳияти, беқиёс қадрияти ана шунда. Мустамлакачиликнинг кишилиқ тарихида андуҳ ва кулфатлар ёғдирган беқиёс фожеаси — унинг инсонни мустақил фикрлашдек улкан иқтидоридан маҳрум этганида. Мустақиллик ана шу фожеанинг аччиқ мазмунини очиб берди.

Истиқлол бизга ўзлигимизни англатди. Ўзини англаган худони англайди, ўзини таниган худони танийди. Худони англаш — оламни англаш, оламни тушуниш — одамни тушуниш, демакки, ҳаётнинг мазмунини идрок этиш демакдир. Инсон ўзининг бутун моҳиятини, ўзининг инсонлигини қанчалик чуқур тушунса, яшаш мазмун-моҳиятини ҳам шунчалик чуқур англайди.

Ўзлигини англаган киши оламнинг бор ранг-баранглиги билан бирга ҳаёт мазмунини ўзининг шунчаки тйриклик ва мавжудлик белгиси эмас, аксинча, табиатнинг бетакрор мўъжизаси эканлигини, шу аснода инсон қадру қимматини тобора теранроқ англай бошлайди. Маърифатга муҳтожлигъни, хурофот ва жаҳолат ҳаёт кушандаси, манқуртлик — ўзлигини ва оламни унутиш эканлигига тобора кўпроқ ишонди. Демак, бевосита ички бир даъват ва илоҳий қувват билан маънавий стукликка, комилликка интилади. Бу — истиқлолнинг яна бир мўъжизаси.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ МАФКУРАСИ — ДАВЛАТ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ ҒОЯВИЙ АСОСИ

Ўзбекистон Республикасининг мустақил суверен давлат сифатида янги сиёсий мақомга эга бўлиши табиий суръатда унинг ҳам назарий, ҳам ғоявий асосларини белгилаб беришликни тақозо қилади. Чунки, республика мустақилликка эришгач унинг тақдири ва келажагини ташқаридан туриб, юқоридан ҳеч ким белгилаб бермас эди. Ўзбекистон халқаро ҳамжамиятининг тенгҳуқуқли ва ўзи яшашга қодир субъекти сифатида ўз сиёсий муносабатларини, ўз ғоя ва қарашларини ўзи белгилаши керак эди.

Шу боис кун тартибидаги муҳим масала — мавжуд ижтимоий муносабатларни, ғоявий қарашларни такомиллаштириш ёки уни давлатнинг янги сиёсий мақомига мослаш бўлиб, балки Ўзбекистонга ташқаридан олиб кирилган, халққа мажбуран сингдирилган эски, қотиб қолган назария ва қоидалардан воз кечиш керак эди. Бу борадаги амалий қадамлардан бири эски синфий қарашлардан, партиявий мафкурадан юз ўгириб, миллий мустақиллик мафкурасига эга бўлиш лозим эди.

Бу илмий дунёқараш нуқтаи назаридан ҳам, назарий сиёсий қарашлар нуқтаи назаридан ҳам, айни чоғда тикланиш борасида ҳам мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётида мутлақо янгича талаб ва заруриятга эга эди. Демак, мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаёти янги мафкурага эга бўлишликни кун

тартибига долзарб вазифа сифатида қўя бошлади. Шу нуқтаи назардан мафкуранинг ўзи нима? У давлат мустақиллигини мустаҳкамлаш шаронтида қандай рол ўйнаши керак, каби масалаларни мушоҳада қилмоқ лозим.

Мафкура лотинча сўз бўлиб, гоёлар ҳақидаги таълимот маъносини билдиради. У жамият қандай характер касб этишидан қатъий назар, зарур ижтимоий тушунчадир.

Шуни айтиш керакки, мафкура масалаларида кейинги йилларда МДХ давлатларида ҳар хил фикрлар билдирилмоқда. Хусусан, собиқ Иттифоқ таркибидаги ҳудудларда «бугун умуман мафкура керакми? У давлат мафкурасими ёки миллий мафкура бўлиши керакми?» деган саволлар илмий жамоатчилик, сиёсатшунослар томонидан қизгин муҳокама қилинмоқда.

Хусусан, бир неча йиллардан буён, Россияда Россияга янги давлат мафкураси керакми деган мунозара давом этмоқда. Айрим мутахассисларнинг фикрича, сиёсий ва мафкуравий плюрализмга асосланган жамиятда, давлат мафкураси ролига даъвогарлик қилувчи мафкурага ўрин йўқ. Айрим ҳолларда бундай ёндошув тарафдорлари ўз гоёвий рақибларини тоталитар фикрлашда айблайдилар. Аксинча, давлат мафкурасини шакллантиришнинг тарафдорлари эса уни жамиятни жипслаштирувчи қурол деб ҳисоблайдилар.

Бу шуни кўрсатяптики Россияда янги мафкурага ва қарашларга унинг сиёсий, назарий ва фалсафий асосларига таъриф беришда яқдил фикр йўқ. Лекин биз учун масаланинг бошқа томони муҳимдир.

Ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида бўлганидек, Ўзбекистонда МДХ давлатлари, жумладан, Россиядан фарқли ўлароқ, мафкура масалаларида ўзига хос йўл тутилди, мамлакатда шакллантирилаётган миллий давлатчилик тизими талабларидан келиб чиқиб иш тутилди. Сир эмас, мафкурасизлик кишиларда эътиқодсизликка олиб келади. Эътиқодсизлик эса ҳар кимнинг ўзича яшашига кўнгил тусаганича кун кўришга, ҳаёлига келган иш билан шуғулланишга олиб келади. Бу якка-якка шахсларнинг хатти-ҳаракатидан бутун жамият маънавий-руҳий қиёфасининг қай тарзда шаклланишига сабаб бўлади.

Мафкурасизлик охир-оқибатда одамлар онгида манқуртлик, қалбида, феъл-атворида андишасизлик ва ниҳоят ўзлигини англамаслик хислатларини чуқурлаштиради. Жамиятда эса парокандаликни, беқарорликни келтириб чиқаради. Жамият бир ҳолатдан иккинчи бир ҳолатга ўтаётган пайтда одамлар ҳаётида файзу тароват қолмайди.

Ўзбекистон давлат мустақиллигининг дастлабки йилларида вужудга келган иқтисодий-сиёсий ва ижтимоий қийинчиликлар бир муддат одамлар руҳиятига салбий таъсир қилди. Уларни саросимага солиб қўйди. Чунки ҳар бир инсон ўз ҳаёти, қолаверса, жамият ҳаётини янада яхшилаш, уни ўзгартириш учун нималар қилиш кераклигини, бунга эришмоқ йўллари кўрсатилган, жамиятнинг туб мақсад ва вазифалари ифодаланган ғоялар жамламасини билгиси келади. Бироқ, бундай вазифани бажарувчи ғоялар тизими ҳали йўқ эди. Бундай ижтимоий вазифани мафкура бажармоғи лозим эди. Демак, мафкура мавжуд ижтимоий муносабатларни мустаҳкамлаш, уни ўзгартириш, ривожлантиришга йўналтирилган қарашлар тизими, инсон ижтимоий фаолиятининг мақсад ва вазифаларини рўёбга чиқаришнинг воситаси сифатида ўз ўрнига эга.

Табиий савол туғилади, жамият мафкурасиз яшай олмас экан, у Ўзбекистон давлат мустақиллигини мустаҳкамлашда қандай рол ўйнамоғи лозим?

Аввало айтиш мумкинки, мафкура кишиларни умумий мақсад ва вазифалар атрофида бирлаштирувчи умумманфаат йўлида бирлашиб ҳаракат қилишга даъват қилувчи сафарбарлик кучига эга бўлган қурол, мамлакатда ислохотларни амалга оширишга йўналтирилган ғоялар тизими бўлмоғи лозим эди. Шу боис таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон ўз давлат мустақиллигининг биринчи куниданоқ демократик қадриятларга содиқлигини изҳор қилди. Шунга мос тарзда якка ҳоким партиявий мафкура ҳукмронлигидан воз кечилди, бу янги миллий давлатчилик табиатида мос келмаслиги маълум қилинди. Жумладан, Президент И. Каримов ўзининг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» номи китобидаёқ янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга, унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишни кафолатлаш ҳақида гапириб, «бир мафкуранинг, бир дунёқарашнинг яккаҳокимлигидан қатъий воз кечиш, сиёсий ташкилотлар, мафкуралар хилма-хиллигини тан олиш»¹ — лозим деб уқтиради.

Бу қоида Ўзбекистон Конституциясида ўз аксини топди. Жумладан, 12-моддасида «Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас»² деб қайд қили-

¹ Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т., «Ўзбекистон», 1992, 18-бет.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., «Ўзбекистон», 1992, 11-бет.

нади. Дарҳақиқат, 1991 йил охирига келиб иттифоқ тарқалиб кетганлиги, кўпчилик республикаларнинг мустақил суверен давлат мақомига эга бўлганлиги, жамиятда юз берган демократик жараёнлар, ҳурфикрликка интилиш халқнинг миллий онги муттасил ошиб бориши мавжуд ҳодисаларга янги фикр ва кўз билан қарашни тақозо қилади. Жумладан, Ўзбекистонда ҳам бутунлай янги тарихий шароитларда бутунлай янги қарашларни, муносабатларни қарор топтириш зарур эди. Чунки, у ўз келажагини «янгиланган» федерация таркибида эмас, балки мустақил миллий давлатчилик қарор топганидагина, республика ўзининг тўла сиёсий суверенитети ва иқтисодий мустақиллигига эришгандагина белгилаши мумкинлигини анча олдин тушунган бу борада ўзининг қатъий қарорига келган эди. Бинобарин, халқни янги йўлдан бошлаб бориш, унинг қарашлари ва орзу мақсадларини бир йўналишга буриб, кучларни уйғунлаштириш учун ягона ғоявий қурол зарур эди.

Ўзбекистон бошқа иттифоқдош республикалар ичида биринчилардан бўлиб ўзини мустақил республика деб эълон қилган эди. Бу, албатта Ўзбекистон учун буюк тарихий воқеа, миллий истиқлол мафкура шаклланишида янги даврнинг бошланиши эди. Бу ҳол табиий суръатда кишиларнинг сиёсий онги ошишига олиб келди. Шу билан айтиш мумкинки, одамлар жамиятда юз бераётган ўзгаришлар шиддати олдида бирмунча гангиб қолишди. Турли сафсаталар, хатти-ҳаракатлар, «ғоявий курашлар», «хонаки» ва ажнабий сиёсатдонлар кўпайиб кетди. Бир маромдаги турмуш ва бир қолипдаги фикрлаш тарзи бузилиб, саросималик, тўқнашувлар ва парокандалик кайфиятлари кучая борди. Ана шундай пайтда умумхалқ ва умумдавлат манфаатига мос келадиган энг мақбул йўлни танлаш, бунинг учун эса мафкуравий яккаҳоқимликка барҳам берган ҳолда аҳолининг барча табақалари қатламларини, талаб-эҳтиёжларини маънавий-руҳий чанқоқлигини қондира оладиган баркамол ғояни яратиш зарур эди.

Масаланинг яна бир бошқа томони ҳам бор эди. Бу бевоқифлик узоқ йиллар мобайнида ҳукмрон бўлган ғоя ва ақидалардан халос бўлиш, унинг бирёқлама, ҳавойи, баландпарвоз даъватларидан воз кечиш каби оғир, вақт талаб этадиган жараён билан боғлиқ эди. Энди тафаккур тарзи ва қарашларни тубдан ўзгартириш учун энг аввало, ўша даврнинг бош мафкурачиси собиқ Коммунистик партия ғояларидан воз кечиш, қолаверса, бутунлай янги, замон талаблари ва ижтимоий-сиёсий жараёнлар мазмун-моҳиятидан келиб чиқадиган мафкурани ишга солиш лозим эди. Ана шу хулосалардан келиб чиқиб, И. А. Каримов 1991 йил 14 сен-

тябрда «Ўзбекистон Компартияси XXIII съездида шундай фикрни баён қилди:

«Биз маданий инқилобнинг ғалабаси ҳақида гапирмоқда-миз, маданият ва санъат эса ҳозир оғир тинчликка дучор бўлган. Бу мафкуравий зулмнинг оқибатидир. Партия шу йиллар мобайнида «социализмнинг асосларини бунёд этиш», «кенг қўламда коммунизм», «ривожланган социализм» қуриш билан машғул бўлиб кетаверди. Ҳар хил «изм»лар, орзу-ҳаваслар, мақсадлар ҳақида гапирар эканмиз, ниҳоят шуни уқиб олишимиз керакки, бу ёруғ дунёда инсоннинг ҳаётидан кўра қадрли бошқа ҳеч нарса йўқ. Унинг аҳволи ёмон эди, ҳозир ҳам ўзгарган эмас»¹. Президент ўз фикрини давом эттириб: «Коммунистик партия босиб ўтган йўлни таҳлил этиш ва унга баҳо беришдан мақсадимиз шуки, ҳар бир киши энди ниҳоят кўзни катта очиб, турмушга разм солсин. Мафкуравий ақидалардан воз кечсин, ҳақиқатга рўй-рост қарасин»², деган эди.

Шу боис республикада мафкуравий ақидаларга ва бир қолипдаги сафсатабозликка бўйсунадиган, инсон, халқ, жамият манфаатларига путур етказётган сиёсий, мафкуравий ва давлат тузилмаларидан дадил воз кечила бошланди.

Бу борада мамлакатда 1991 йил 17 сентябрда эълон қилинган мамлакат Президентининг «Республика давлат ҳокимияти ва бошқарув идораларини, ҳамда халқ таълими системасини партиядан холи этиш тўғрисида»ги Фармони муҳим қадам бўлди.

Ушбу Фармонда: «Белгилаб қўйилсинки, республика давлат аппарати идораларида ва халқ таълими системасида сиёсий партиялар ва ҳаракатларнинг ташкилий тузилмалари ташкил этилишига бундан буён йўл қўйилмайди»³, — деб алоҳида таъкидланди. Фармоннинг ана шундай талабидан келиб чиқадиган хулоса шунда эдики, маориф ва халқ таълимини жаҳон амалиётига яқинлаштириш маъносида уни яқка ҳукмрон партия ғоялари йўлини асослашга хизмат қилувчи мафкура таъсиридан холи қилиш эди. Бу ўз навбатида аввалги коммунистик партия мафкураси учун назарий, илмий билимлар манбаи ҳисобланмиш ижтимоий фанларнинг олий тизимидаги роли ва ўрнига янгича муносабатни билдирар эди. Бунинг муҳим йўналиши олий таълимни гуманитарлаштиришдан иборат бўлди. Яъни мутахассислар тайёрлашда ўзбек халқининг маънавий меросини мустаҳкам-

¹ «Инсон ва сиёсат» журнали, 1991, 11-сон, 19-бет.

² Ўша жойда.

³ «Халқ сўзи» газетаси, 1991, 18 сентябрь.

лаш ва ривожлантириш, умуминсоний қадриятларга содиқлик, фуқаролик ва ватанпарварлик туйғусини тарбиялаш, ўзбек халқи миллий руҳининг асоси бўлмиш инсонпарварликни тарбиялашга алоҳида эътибор бериладиган бўлди.

Шундай бўлса-да, жойларда 1991 йил 31 августда қўлга киритилган тарихий воқеа — Ўзбекистон мустақиллигининг аҳамияти ва моҳиятини мафкуравий воситалар орқали халқнинг онгига етказишда, уларни истиқлолни мустаҳкамлаш учун фидоийлик билан меҳнат қилишга сафарбар қилишда сусткашлик ҳоллари кўрина бошлади. Бир сўз билан айтганда, шу йилларда ижтимоий-сиёсий ҳаётда мафкурасизлик юз бера бошлади, бу борада бўшлиқ вужудга келди. Ана шундай шароитда Ўзбекистон Мустақиллигининг ташаббускори ва ташкилотчиси Президент И. А. Каримов биринчилардан бўлиб жамиятда маънавий покланишни амалга ошириш, эски ақидалардан ҳоли бўлиш зарурлигини, кейинчалик эса миллий истиқлол мафкурасини яратиш лозимлигини пайқади ва куннинг долзарб вазифаси қилиб қўйди. Очигини айтиш керак, мазкур муҳим масалани то Президентнинг ўзи долзарб вазифа қилиб кўтармагунча ҳеч ким бу ҳақда жиддий қайғурмади. Бу ўринда 1992 йил 2 июлда бўлган Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг X сессияси ҳужжатларини алоҳида таъкидлаш лозим. Унда Президент республика ҳукумати ўтказаятган ички ва ташқи сиёсатнинг асосий йўналишлари, Ўзбекистондаги ижтимоий-иқтисодий аҳвол ҳақида ахборот берди. Маърузада Президент бозор муносабатларига ўтишда муқаррар тарзда ҳисобга олинadиган ижтимоий онг, ижтимоий руҳият масаласига катта эътибор берди.

Жумладан, у Ўзбекистон Республикаси ўз тараққиётининг янги даврига кирганига, кишиларда шубҳасиз янги тафаккур ва дунёқарашни шакллантиришни талаб қила бошлаганига эътиборни қаратди. Ўз фикрини ривожлантириб, Президент аввалги яккаҳукмрон мафкура мулкка муносабатда эгасизлик тушунчаларини кишилар онгига сингдириб келганини, у талбиркорликка йўл очмаслигини таъкидлади.

Ҳақиқатан ҳам шўролар даври мафкураси кишилар онгига ижтимоий тенглик, бошқача қилиб айтганда, боқимандалик тушунчасини, яъни яхши ишласам ҳам, ёмон ишласам ҳам давлат барибир боқади, деган мафкурани сингдириб келган эди. Бундай ёндошиш кишиларда ташаббусни бўғиб қўярди. Чунки уларда ўзининг самарали меҳнатидан масъулиятни ошириш туйғуси йўқолади. Шунинг учун ҳам Олий Кенгаш X сессиясида чинакам Мустақил Ўзбекистон

давлатини барпо қилиш йўлида барчанинг бирлашишига эришиш куннинг долзарб вазифаси қилиб қўйилди. Бундай вазифани эса барча учун муқаддас ҳисобланган миллий истиқлол мафкураси, мустақилликни мустаҳкамлашга қаратилган ғоялар орқали удалаш мумкин эди. «Бугунги кунда ҳам халқни яқдил қила оладиган ишлар ва ғоялар оз эмас. Уларнинг ичида энг улуғи, энг олижаноби — Ўзбекистон Республикасининг мустақиллигини таъминлаш. Ана шу мақсад, ана шу ғоя атрофида бирлашсак, асло хор бўлмаймиз, азиз ватандошлар!»¹ — деб мурожаат қилган эди И. А. Каримов сессия қатнашчиларига.

Бу борада 1992 йил мустақиллик арафасида Ўзбекистон Президенти И. Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли»² деб аталган китобининг нашрдан чиқиши катта воқеа бўлди. У ижтимоий-сиёсий қарашлар тарихида янги даврнинг бошланиши эди. Тўғри, шу вақтга қадар Ўзбекистонда мустақиллик ҳақида, у ёки бу тарзда гаплар бўлган. Бироқ, мустақил давлатни барпо қилиш, унинг назарий, иқтисодий ва маънавий жиҳатлари, истиқлолни мустаҳкамлаш йўллари бу даражада атрофлича талқин қилинмаган эди. Айниқса, Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг ҳам кимдир ҳис-ҳаяжон билан, баъзилар оғир-вазминлик билан истиқлол ҳақида фикр юритди. Лекин, унинг келажаги, истиқлолни янада мустаҳкамлаш миллий давлатчиликни қарор топтириш ҳақида бирон-бир илмий-таҳлилий асар ёки мақола юзага келмади. Ана шу нуқтаи назардан И. А. Каримовнинг бу асари республикада яратилажак истиқлол мафкураси учун назарий асос, маънавий ҳаёт учун йўл-йўриқ бўлди.

Китобда «**Жаҳон ва ўзимизнинг амалиётимиздан олинган барча унумли тажрибани рад этмаган ҳолда ўз ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий тараққиёт йўлимизни танлаб олиш республиканинг қатъий позициясидир**» дейилади. Бундай қондани ёш мустақил давлатда, сиёсий ислохотларни жорий қилишда, миллий давлатчиликни қарор топтиришда бошқача тақлид қилиб эмас, балки хорижий тажрибага ёндошиб юрт, халқ, жамият келажагини, истиқболини белгилашнинг назарий асоси деб билмоқ керак.

Асарда Президент ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти қуриш ҳақидаги назарий қондаларни асослар экан, «**Ўзбекистон — бу мустақил, демократик, ҳуқуқий давлатдир. Бу**

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т., «Ўзбекистон», 1996, 14-бет.

² Каримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т.: «Ўзбекистон», 1996 йил.

— инсонпарварлик қоидаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий аҳволи, сиёсий эътиқодлардан қатъий назар, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб берадиган давлатдир», — деб уқтиради.

Шунингдек, асарда мустақил Ўзбекистон давлатининг халқчиллик тамойилларининг ҳам назарий қоидалари белгилаб берилади. Муаллиф ўз рисоласида «Халқ давлат ҳокимиятининг манбаидир. Унинг хоҳиш-иродаси сиёсатини белгилаб беради. Бу сиёсат инсон ва жамиятнинг фаровонлигини, Ўзбекистон барча фуқароларнинг муносиб турмушини таъминлашга қаратилган бўлиши керак»¹, — деган хулосани илгари суради.

Умуман, ушбу асарда муаллиф миллий давлатчиликнинг назарий асослари ва мафкуравий йўл-йўриқларини атрофлича кўрсатиб беради.

Асарнинг «Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари» деб аталган бобида Ўзбекистонни янада ривожлантиришнинг ўз йўли тўртта негизга асосланиши, яъни:

- умуминсоний қадриятларга содиқлик;
- халқимизнинг маънавий меросини сақлаш ва ривожлантириш;
- инсон ўз имкониятларини эркин намойиш қилиши;
- ватанпарварлик — истиқлол мафкураси учун асос бўлган қоидалар сифатида кўрсатилиб берилгани ҳам ушбу фикримизнинг тасдиғидир.

Президент И. Каримов бу тамойилларни ишлаб чиқишда халқ дунёқараши, яшаш тарзи, жамиятда бўлаётган воқеа-ҳодисаларга муносабати, қолаверса, унинг маънавий-руҳий омилларига асосланган. Чунки, Шарқда азалдан маънавиятга таяниб яшаш, комилликка интилиш, ҳар томонлама баркамоллик олий қадрият даражасига кўтарилган. Одамларнинг миллати, ирқи, ижтимоий келиб чиқиши ва диний эътиқодидан қатъий назар, ягона ўлчов — инсон деган муқаддас номга муносиб бўлиш бош мезон қилиб олинган.

Ҳар қандай жамият тараққиёти халқ дунёқарашини ҳисобга олмаса, тараққиёт асослари унинг маънавий қадриятларига, моддий манфаатларига мос келмаса бундай жамият таназзулга учраши табиий. Шунинг учун ҳам Президент Ислам Каримов ўз мамлакати истиқболи ҳақида фикр юритар экан, «Мустақил Ўзбекистоннинг куч-қудрат манбаи хал-

¹ Каримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т., «Ўзбекистон», 1996 йил, 15—16-бетлар.

қимизнинг умуминсоний қадриятларга содиқлигидадир. Халқимиз адолат, тенглик, аҳил қўшничилик ва инсонпарварликнинг нозик куртакларини асрлар бўйи авайлаб-асраб келмоқда. Ўзбекистонни янгилашнинг олий мақсади ана шу анъаналарни қайта тиклаш, уларга янги мазмун бағишлаш, заминимизда тинчлик ва демократия, фаровонлик, маданият, виждон эркинлиги ва ҳар бир кишини камол топтиришга эришиш учун зарур бўлган шарт-шароит яратишдир», деган эди. Бу фикрдан англашиладики, Президент мамлакат куч-қудратини халқнинг маънавий камолотида кўради. Шунинг учун ҳам у жамики инсоний фазилатларни такомиллаштириш учун зарур шароит яратишни асосий вазифа қилиб кўяди. Бу бир томондан, мустақиллик шароитида эндигина шаклланаётган давлат сиёсатининг нечоғлик инсонпарварлигини кўрсатса, иккинчи томондан, давлат юксаклигини, халқ маънавий-руҳий эҳтиёжларини нақадар чуқур ўрганганлигини кўрсатади. Шу билан бирга эса, бу халқ ва ҳокимият интилишларининг муштараклигидан далолат беради. Президент И. Каримов Ўзбекистоннинг маънавий ривожини негизларини белгилаб берар экан, ватанпарварлик ғоясига алоҳида урғу беради. Бинобарин, Ватанни севиш халқимизга хос азалий қадрият ҳисобланган.

И. А. Каримовнинг «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» номли иккинчи китоби босилиб чиқади. Бу ҳам мамлакатда янгича ижтимоий-сиёсий фикрлашнинг шаклланишида катта аҳамиятга эга бўлди. Ушбу рисолада муаллиф мустақилликка эришилгандан кейинги дастлабки давр учун хос бўлган муҳим сиёсий хулосалар чиқаради. Хусусан, ушбу китобда мустақиллик халқимизнинг сиёсий онгини ўстиргани, халқда чинакам ватанпарварлик ҳис-туйғуси шаклланиши кўрсатилади.

«Бугунги Ватаннинг ҳар бир фарзанди она юртининг ажралмас бўлаги деб ҳис этаяпти ва бундан фахрланияпти. Истиқлол берган катта бойликлардан биринчиси ана шудир», — дейилади китобда.

Шунингдек, китобда истиқлолни мустаҳкамлашга, халқ хўжалигини изчил ривожлантиришга доир амалий тақлиф ва мулоҳазалар ҳам баён қилинади. Шуниси муҳимки, асарда ижтимоий-сиёсий ва маънавий ҳаёт учун зарур йўл-йўриқлар ҳам белгилаб берилган. Жумладан, яқин вақтларга қадар давом этиб келаётган ўтмишга асосли, асоссиз тош отишларига чек қўйиш лозимлигини уқдирилади.

«Биз янги ҳаёт учун бел боғладик, бироқ, ўтмишга маломат тошларини отмадик. Халқимизнинг ўтмишга тош отиш гуноҳи

азим деган ақидасини ёдда тутдик. Билардикки, биз ҳаммамиз эски замондан ўсиб чиққанмиз. Ўтмишни тафтиш қилиш ёки уни инкор қилиш ўз илдизимизни ўзимиз кесишимиз билан баробар эканини яхши англадик ва шу тариқа халқимизни парокандаликдан сақлаб қолдик», — дейилади рисолада. Бизнингча, муаллиф И. А. Каримов бундай кўрсатма билан Президент сифатида жаҳондаги илғор мамлакатлар тажрибаларини умумлаштириб, умуминсоний қадриятларини чуқур таҳлил қилган ҳолда ўтмишни ҳолисона идрок қилиш борасида асосий методологик йўл-йўриқни белгилаб берди.

Шунингдек, «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» номи Президент китобида 90-йилларнинг дастлабки йилларини тавсифлайдиган яна бир муҳим назарий хулоса қилинди. Жумладан, китобда, «Ўзбекистонда янгиланган жамиятни барпо этиш йўлида бошланғич босқичдан ўтилди. Тоталитар тузумдан, бошқарувнинг маъмурий буйруқбозлик усуллари-дан демократик жамиятга ва бозор муносабатларига ўтиш йўлида дастлабки қадамлар қўйилди. Бор ҳақиқат шундан иборатки, биз ҳамма ишга бир вақтнинг ўзида, бир йўла киришишга, муаммоларнинг ҳаммасини бирваракай очишга ҳозирча қодир эмасмиз. Шунини ҳисобга олиб, биз 1993 йил ва ундан кейинги йилларнинг истиқболини кўзлаётган бир пайтда, биринчи навбатда ҳал бўладиган ва халқ хўжалигини оғир аҳволдан тараққиёт ва раванқ йўлига чиқарадиган энг муҳим муаммоларни очиш ҳақида бош қотиришимиз керак»¹, — дейилади.

Истиқлол мафкурасининг назарий жиҳатлари Президент И. А. Каримовнинг айниқса кейинги йиллардаги нутқ ва рисоаларида атрофлича ёритиб берилди. Хусусан, 1995 йил 24 февралда Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисининг биринчи сессиясида «Ўзбекистоннинг сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий истиқлолининг асосий тамойиллари» мавзуида кенг қамровли маъруза қилди ва у китоб ҳолида нашр этилди.

Аввало, ушбу рисола ўзининг назарий жиҳатдан пухта, ривожланишимизга доир амалий таклиф ва мулоҳазаларга бой қўлланмалиги билан характерлидир. Дарҳақиқат, китобчада мустақиллик йилларида амалга оширилган ишлар таҳлил қилинади, бугунги ижтимоий-сиёсий ҳаётга тавсиф берилади, ички ва ташқи сиёсатга доир вазифалар ойдинлаштирилади. Бир сўз билан айтганда, халқимиз XXI асрга қандай ўтади, деган саволларга аниқ жавоб берилади. Шу-

¹ Каримов И. Ўзбекистон — келажаги буюк давлат. Т., «Ўзбекистон», 1993, 8—9—20-бетлар.

нинг учун ҳам ушбу нутқ сиёсий ҳаёт учун дастурий ҳужжат, амалий фаолият учун қўлланма бўлди.

Бир сўз билан айтганда ана шу сессияда сўзланган нутқ бизнинг қарийб тўрт йил мобайнида тўпланган тажрибаларимизни умумлаштириб, давлат сиёсатининг тактика ва стратегиясини аниқ-равшан белгилаб берди. Миллий истиқлол мафкурасининг асл ўзагини, бутун мазмун-моҳиятини, қўлами ва миқёсини кўрсатиб берди.

И. А. Каримовнинг яна бир асари «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» китоби нашрдан чиқди. Бир-бири билан узвий боғланган, бир-бирини мантиқий жиҳатдан давом эттирадиган ушбу монография «Иқтисодий ислоҳотлар биринчи босқичининг якунлари ва сабоқлари» ҳамда «Иқтисодий ислоҳотлар иккинчи босқичининг вазифалари ва устувор йўналишлари» каби қисмлардан иборат. Мазкур асарда йўналтирилган барқарор бозор иқтисодиётига, очиқ ташқи сиёсатга эга бўлган кучли демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини барпо этишга, инсон учун муносиб турмуш ва фаолият шароитини вужудга келтириш, жамиятни маънавий-ахлоқий жиҳатдан янгилаш ва тараққий эттиришнинг назарий ҳамда амалий негизларини белгилаб бериш тамойиллари ишлаб чиқилди.

Асар ўзининг фаолиятини Ватанимизнинг мустақиллигини мустақкамлашга бағишлаган ҳар бир фуқарони: у олим бўладими, ишчи-хизматчи ёки деҳқон бўладими, ўз ишига масъулият билан қарашга, ўз фаолиятини таҳлил қилиш, ҳаётий сабоқлар чиқариш руҳида тарбиялайди.

Ҳозиргача ушбу китоб жаҳоннинг кўп мамлакатларида нашр этилди, ўнлаб тилларга таржима қилинди. Уни дунё халқлари ўрганаётганлиги асарнинг илмий қиймати нақадар юксаклигини ҳам назарий, ҳам амалий хулосалари қатор мамлакатлар ижтимоий-иқтисодий тараққиётда янги йўналишлар юз бераётганини кўрсатади.

Мустақиллик ҳақидаги қарашлар, ғоялар мамлакат Президенти И. Каримов томонидан доимий равишда ривожлантирилмоқда. Бу борада унинг «Тафаккур» журнали бош муҳаррири билан суҳбати янада аҳамиятлидир. Хусусан, Президент «Мафкурасиз одам, жамият ва давлат ўз йўлини йўкотади...

Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараши ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажагини кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир

ғояни мен жамият мафкураси деб биламан»¹, — деб таъкидлайди.

Бизнингча, Президент мустақиллик мафкурасини жамият мафкураси бўлиши лозимлиги ҳақидаги ғояни илгари сурар экан, бундай мафкура қандай ғояларни ўзида мужассамлаштиришлигини ҳам кўрсатиб беради. Жумладан, И. Каримов фикрича мустақиллик мафкураси бу — **биринчидан**, халқнинг кўп асрлар мобайнида шаклланган эзгу орзу-умидларини жамият олдига бугун қўйилган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олиши шарт.

Иккинчидан, жамиятимизда бугун мавжуд бўлган хилма-хил фикрлар ва ғоялар, эркин қарашлардан, ҳар қандай тоифалар ва гуруҳларнинг интилишлари ва умидларидан, ҳар қандай инсоннинг эътиқоди ва дунёқарашидан қатъий назар, уларнинг барчасини ягона миллий байроқ атрофида бирлаштирадиган, халқимиз ва давлатимизнинг дахлсизлигини асрайдиган, эл-юртимизни энг буюк мақсадлар сари чорлайдиган ягона ғоя — мафкура бўлиши керак.

Учинчидан, миллий мафкурамиз ҳар қандай миллатчилик ва шунга ўхшаган унсурлардан, бошқа элат ва халқларни менсимаслик, уларни камситиш кайфияти ва қарашларидан мутлақо холи бўлиб, қўшни давлат ва халқлар, умуман жаҳон ҳамжамиятида, халқаро майдонда ўзимизга муносиб ҳурмат ва иззат қозонишда пойдевор ва раҳнамо бўлиши даркор.

Тўртинчидан, миллий ғоя биринчи навбатда ёш авлодимизни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялаш, уларнинг қалбига инсонпарварлик ва одамийлик фазилатларини пайванд қилишдек олижаноб ишларимизда мададкор бўлиши зарур.

Бешинчидан, у Ватанимизнинг шонли ўтмиши ва буюк келажagini узвий боғлаб туришга, ўзимизни улуг аждодларимиз боқий меросининг муносиб ворислари деб ҳис қилиш, шу билан бирга, жаҳон ва замоннинг умумбашарий ютуқларига эришмоққа йўл очиб берадиган ва шу мақсадларга муттасил даъват қиладиган ғоя бўлиши керак².

Демак, юқоридаги қарашлари билан муаллиф мустақиллик мафкурасини жамият тараққиётининг муҳим омили, давлат мустақиллигининг асосий шартини деб билади.

¹ «Халқ сўзи» газетаси, 1998 йил 17 июль.

² Ўша жойда.

Хуллас, Президент И. Каримов бир қатор асарларида илгари сурилган қоида ва қарашлари билан дастлабки йилларда маънавий ҳаётда юз берган мафкуравий бўшлиқни тўлдирди, миллий истиқлол мафкурасининг ҳам назарий, ҳам ғоявий заминини яратди. Қолаверса, жаҳон миқёсида мустақиллик ҳаракати назарияси ва амалиётига муносиб ҳисса қўшди. Шу боис ҳам, И. Каримов бугунги кунда нафақат Ўзбекистонда, балки жаҳонда йирик сиёсатчи, катта давлат арбоби, ҳозирги замонда жаҳон ижтимоий сиёсий тараққиётида жамиятни тубдан ислоҳ қилишнинг ташаббускори, ташкилотчиси, унинг назарийётчиси сифатида танилди.

Ўзбек халқининг бугун ўз Президенти И. Каримов сиймосида жаҳонга доно сиёсатдонлар етказиб берувчи, халқлар озодлиги учун толмас курашувчи юртбоши тарбиялаб етказувчи, ақл-заковат эгаси бўлган, ўз истиқлол ва тараққиёт йўлидан қайтмайдиган халқ сифатида обрў-эътибори ортиб бораётганлиги ҳам ана шундадир.

Яна шуни айтиш лозимки, И. Каримов давлат раҳбари сифатида нафақат ўз рисолаларида, балки нутқ ва маърузаларида муттасил тарзда илмий жамоатчилик, ижодкор зиёлilar олдига мамлакат келажаги учун истиқлол мафкурасини яратишни, уни ҳаётга тадбиқ қилишни долзарб вазифа сифатида қўя бошлади.

Хусусан, мамлакат раҳбари 1993 йилнинг 23 апрелида бир гуруҳ адиблар билан учрашувда, шу йили май ойида мамлакат Олий Кенгашининг XII сессиясида мафкурасиз, аниқ йўналишга эга бўлган ғояларсиз тараққиёт бўлмаслигини таъкидлаб, кун тартибидаги энг муҳим масалалардан бири — миллий истиқлол мафкурасини яратиш эканлигини кўрсатиб берди.

Ўзбекистон Конституциясининг бир йиллигига бағишланган тантанали йиғилишда (1993 йил 7 декабр) давлат мустақиллиги ва инсон ҳақ-ҳуқуқларининг кафолатини яна бир бор кўрсатиш билан бирга, уни маънавий жиҳатдан мустаҳкамлашнинг асосини ҳам белгилаб берди. Унда мамлакат Президенти И. А. Каримов катта нутқ сўзлаб, миллий мафкурани миллий эҳтиёж даражасига кўтаради. Барчанинг диққат эътиборини ана шу муҳим масаланинг ҳал этилишига қаратди ва «Мафкуравий масалани ҳал этмасдан, уни амалда тадбиқ этмасдан туриб, Конституция белгилаб берган мақсадларга эришиш, у олдимизга қўйган талабларга жавоб бериш мушкул бўлади.

Янги мафкуранинг асл мазмуни — янгича, эркин фикрлайдиган, мутелик ва журъатсизлик туйғусидан мутлақо

холи, мустақил инсонни тарбиялашдир», — деб алоҳида таъкидлади у. Сўзини давом эттирар экан, у «Миллий мафкура ҳақида ҳозир кўп гапирамиз. Фикримизни, дунёқарашимизни ўзгартирадиган бу муҳим масалада тезроқ сўздан амалий ишга ўтишимизни ҳаётнинг ўзи тақозо қилмоқда.

Миллий мафкурани онгимизга сингдирувчи амалий дастурни йўлга қўймоқ керак», — деган фикрни илгари суради.

Президентнинг бу кўрсатмаси асосида Фанлар академиясининг илмий-тадқиқот институтларида, олий ўқув юрларида, ижодкор зиёлилар уюшмаларида семинарлар, йиғилишлар, конференциялар, давра суҳбатлари ўтказилди ва уларда билдирилган фикр-мулоҳазалар асосида концепциялар ишлаб чиқиладиган бошланди.

Жумладан, сиёсатшунос олим профессор Р. Жумаев истиқлол мафкурасининг инсонга, халққа қаратилганлиги ҳақида фикр юритар экан, «ҳозирги замон цивилизацион жамиятда инсон эркин мафкуравий кенглик яратувчи, маънавий ҳаётнинг ижодкорлари бўлмоғи лозим. Интеллектуал ишлаб чиқаришни демократлаштириш шароитида маънавий соҳада инсониятнинг турли-туман эҳтиёжларини қондирувчи восита сифатида аҳолининг барча тоифасини турлича ғоялар, фикрлар, ҳиссиётлар, тасаввурлар билан бойитувчи восита сифатида эркин ғоялар бозори вужудга келадиган»¹, — деб ёзди. Айни чоқда муаллиф бошқалардан фарқли ўлароқ, унинг кенг халқ оммаси манфаатларини ифода этиши лозимлигини ҳам уқтиради. Жумладан, «Агар мафкура бирор партия ва синф билан боғлиқ бўлмасдан, умуммиллий характер касб этса, у ҳолда бундай мафкура катта манфаатларни ифодалайдиган тўла маънодаги халқ идеологияси бўлади. Бундай ҳолда унинг яшовчанлиги, кучлилиги юқори бўлади»² деб таъкидлайди. Унинг Ўзбекистонда шаклланган «миллий мустақиллик мафкурасини реал ҳаётдаги сифат жиҳатдан янги жараён ва тенденциялар талаблари асосида келиб чиққан, тарихий зарурият ва объектив акт сифатида ҳар қандай партиязвийликдан, синфийликдан ташқаридаги ижтимоий деб қараш керак» деб ҳисоблаши ҳам юқоридаги ҳолат билан изоҳланади.

Фалсафа фанлари доктори А. Жалолов «Ўзбекистонда мустақиллик, маънавият ва мафкура» номли рисоласида мафкура зарурлиги ҳақида фикр юритар экан: «Бизнингча, мафкура

¹ Жумаев Р. З. Политическая система Республики Узбекистан: становление и развитие. Т., «Фан», 1996, 149-бет.

² Ўша жойда.

керакми ёки йўқми, деган нарса худди бизга ақл-заковат керакми ёки йўқми деган савол атрофидаги баҳсни эслатади»¹, деб таъкидлаши ҳам кишилар ҳаётини яхшилашда мафқура-нинг ўрни муттасил ошиб борилишига ишорадир.

Муаллиф фикрича, Ўзбекистонда яратилиши лозим бўлган мафқура... миллион-миллион кишилар тақдирига дахлдор, ўта мураккаб ва жиддий муаммоларни ҳал қилувчи мафқура бўлмоғи лозим.

Мустақиллик — мустақил яшаш, мустақил фикрлаш мустақил интилиш имкониятидир. Бу бевосита онг ва тафаккур билан боғлиқ бўлган, доимий ривожланиб, шаклланиб борадиган ҳаракатдаги ҳодиса. Миллий истиқлол мафқураси айна ана шу мустақил фикрлаш маҳсули, онг ва тафаккур ҳосиласи ҳисобланади.

Миллий истиқлол мафқурасига доир фикрлар барча жамоат ташкилотларида, илмий ва ўқув муассасаларида, сиёсий ҳаракатларда ҳам кенг муҳокама қилиниб, бу борадаги фикрлар илгари сурилди.

Жумладан, С. Отамуродов «Ватан» газетаси 1993 йил 17—24 ноябр сонисида «Давлат мафқураси зарур» мақоласи билан чиқиб «Давлат иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий соҳалардаги вазифаларини умумий йўналтирувчи ғоя атрофида бирлаштирмас экан, мазкур вазифаларни ҳал қилишда одамларнинг фаолиятини ташкил қила олмайди. Бу нуқтада фуқароларнинг шахсий ва миллий манфаатлари билан бир қаторда ўзлари яшаб турган давлатнинг бир бутунлигини сақлаб қолиш, уни янада ривожлантиришдек умумманфаатлари ҳам мавжуддир. Худди ана шу барча манфаатларни уйғунлаштириб туриш вазифасини мафқура бажаради» деб таъкидлайди.

Дастлаб қараганда, С. Отамуродовнинг бу қарашида Конституциямиздаги бирон-бир мафқуранинг давлат мафқураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмаслиги ҳақидаги моддага мувофиқ эмасдай туюлади.

Бироқ, бизнингча, муаллиф давлат мафқураси ҳақида фикр юритар экан, уни умуммиллий, умумхалқ мафқураси маъносида ишлатган, шубҳасиз, бу мафқура фуқароларнинг шахсий ва миллий манфаатларини ҳимоя қилувчи, умуммиллий барқарорликни таъминловчи, давлат яхлитлигини, унинг бир бутунлигини сақлаб қолувчи восита деб қарайди.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, мамлакатимиз давлат суверенитетининг ғоявий асоси — истиқлол мафқу-

¹ Жалолов А. Ўзбекистонда мустақиллик, маънавият ва мафқура. Т., «Ўзбекистон», 1994. 68-бет.

раси ҳаётий зарурият, давлатни мустақамлашнинг муҳим ва бир сиёсий шарти. Бироқ, илмий адабиётларда, оммавий асар ва рисолаларда бу мафкура мазмун ва моҳиятига бир оз соя солаётган баъзи ҳолатлар, яъни истиқлол мафкурасини турлича номлар билан, «янги», «янгилашиш», «эзгулик мафкураси», «миллий тараққиёт», «ўтиш даври» мафкуралари деб аташ ҳоллари ҳам мавжудки, бунга аниқлик киритиш фойдалидир.

Шу билан бирга айрим олимлар миллий истиқлол мафкурасидан «миллий» сўзини олиб ташлашни таклиф қилиш ҳоллари ҳам бўлган эди.

Бу ўринда сиёсатшунослик фанлари доктори Ж. Баҳромов миллий истиқлол мафкурасидан «миллий» сўзини олиб ташлаш истиқлол мафкураси салоҳиятини тўла ифодаламайди, у умумхалқ, умумдавлат маъносини билдиради деб ҳақ гапни айтади.

Бироқ, Ж. Баҳромовнинг ўзи С. Отамуродов илгари сурган Давлат мафкураси зарурлиги ҳақидаги ғояни «оралиқ вазифани ўтайди» деб изоҳламоқчи бўлади. Ваҳоланки, аввалроқ Ж. Баҳромовнинг ўзи мафкура муваққат бўлмаслиги ҳақидаги бошқа олимлар билдирган фикрни қувватлаган эди.

Ўз фикрини давом эттириб Ж. Баҳромов Миллий мафкура ва Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси тушунчалари давлат мафкураси ҳақидаги тушунчаларга ҳамоҳанг ёки бошқача қилиб айтганда, давлат мафкураси деб аталмиш тушунча гарчи эндигина истеъмолга кириб келаётган бўлса-да, Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси тушунчаси ифодалайдиган мазмунини беради¹, — деб ёзади.

Албатта, бундай қарашларга фикрлар хилма-хиллиги, мафкура масалаларига, миллий мустақиллик ғояларига турлича ёндошув ва муносабатлар оқибати деб қарамоғимиз керак. Ўзбекистон ўзига хос ва мос тараққиёт йўлидан мавжуд муаммоларни енгиб борар экан, кишилар онгида янгича тафаккур шакллана борар экан, шаклланган миллий мустақиллик мафкурасига муносабатларда ҳам янгича ёндошув ва қарашлар вужудга келмоқда. Жумладан, фалсафа фанлари доктори И. Эргашев юқорида биз номларини тилга олган Ж. Баҳромов ва С. Отамуродовлардан фарқли ўлароқ, «Мулоқот» журналининг 1997 йил 2-сонида эълон

¹ Ж. Баҳромов. «Мустақил Ўзбекистон давлати сиёсатида шахс миллий ўзлигини англаши муаммолари». Сиёсий фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация қўлёзмаси. Т., 1997, 192-бет.

қилган мақоласида «Истиқлол мафкурасини жамият мафкураси, унинг тараққиёт омили» сифатида талқин қилади. Жумладан, у «Олдин, жамиятнинг ҳаёт ва сиёсий тизими давлат мафкураси даражасида асосланар ва ҳаётга тадбиқ қилинар эди. У моҳият жиҳатдан ягона фикр, қарашни ўргатишга ҳамда унинг ҳокимлигини таъминлашга қаратилган эди. Собиқ мафкура инсонларнинг онгини бир томонлама яширин, шахсий манфаатлар ва тамойилларга йўналтиргани мустақиллик туфайли фош бўлди ва Ўзбекистон ҳеч қайси мафкурани давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас эканлиги ҳуқуқий асосга қўйилди. Бу ҳар жиҳатдан тўғри эканлигини таъкидлаш ва қайд этиш зарур»¹, — деган асосли фикрни билдиради.

Айни чоқда сиёсатшунос И. Эргашев истиқлол йиллари тажрибалари асосида давлат ва жамият қурилиши назарияси ва амалиётига доир фикрлар билдириб «жамият мафкураси бўлмайди...» «жамиятни тамойиллар бошқаради» деган фикрида катта маъно бор». Аммо қандай тамойиллар асосида бошқарилиши муҳим аҳамиятга эга»², — деб қайд қилади ва истиқлол мафкурасини ана шундай қоидаларини ўз ичига олувчи тамойил ва омил деб ҳисоблайди. Назаримда, И. Эргашевнинг бундай қарашларида мустақиллик мафкурасининг моҳият ва мазмунини очишга хизмат қилувчи муҳим илмий ва амалий мантиқ бор деб ҳисоблаймиз.

Яна шуни таъкидлаш лозимки, фалсафа фанлари доктори М. Усмоновнинг қарашларини келтириш фойдалидир. У «Мафкура муваққат бўлмайди» номли мақоласида ҳар қандай мафкуранинг мазмун моҳияти унинг қандай аталишидан бошланиши керак, деган фикрни илгари суради ва яратилажак мафкурани «Ўзбекистоннинг мустақил миллий тараққиёт мафкураси»³, — деб аташни таклиф қилади.

Шунингдек, муаллиф «Миллий истиқлол», «Миллий уйғониш» каби иборалар моҳиятан давлатимиз тараққиётининг муайян дастлабки босқичини англатади, холос. Мафкура эса муваққат бўла олмайди, у миллатнинг узоқ тараққиёт истиқболларини белгилаб бериш, ҳатто оқибат мақсадларини ҳам англаб қандай жамият қурамиз каби саволга ҳам жавоб бериши керак», деган фикрни илгари суради.

¹ И. Эргашев. Истиқлол мафкураси — тараққиёт омили. «Мулоқот», 1997, 2-сон, 4-бет.

² Ўша жойда.

³ Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси. Т., «Ўзбекистон», 1993, 82-бет.

Албатта, профессор М. Усмонов бу қарашлари билан истиқлол миллий мафкурасига бир таълимот сифатида ёндошган ва бундай ёндошув назарий жиҳатдан ҳам, илмий жиҳатдан ҳам тўғри деб ҳисоблаймиз. Бироқ, «Истиқлол мафкураси» давлатимиз тараққиётининг муайян дастлабки босқичини англатади дейиш бир оз баҳс талаб қилувчи фикр деб ҳисоблаймиз.

Бинобарин, амалиёт, реал ҳаёт шундан далолат бермоқдаки, истиқлол мафкурасининг мазмун моҳияти Ўзбекистон давлат мустақиллигининг эълон қилиниши билан кифояланмайди. Истиқлолга эришиш бу узлуксиз жараён ва уни изчил қадам-бақадам мустаҳкамлаш жамият ривожланишини тақозо қилувчи янги-янги долзарб вазифаларни бажаришни мафкуравий жиҳатдан таъминлаши лозим.

Профессор М. Усмонов ўринли таъкидлаганидек, мафкура вақтинчалик бўлмайди. Демак, у Ўзбекистоннинг истиқлолга эришиши, шу туфайли янги жамиятга ўтиши, унинг эртанги истиқболи ҳақидаги тушунчалар борасидаги таълимот бўлмоғи лозим. Шулар асосида биз мамлакатимизда яратилажак мафкурани «Миллий истиқлол мафкураси» деб аташ мазмун-моҳиятан тўғри ва уни қуйидагича таърифлаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

«Миллий истиқлол мафкураси мустақилликка эришиш тўғрисидаги сиёсий, назарий, илмий, фалсафий, тарихий, бадиий ва диний қарашларни ўз ичига олувчи таълимот, халқни истиқлол ҳақидаги билимлар билан қуроллантирувчи ва мустақилликка садоқат билан хизмат қилиш руҳида тарбияловчи, барча тоифа кишилари дини, миллати, ижтимоий келиб чиқишидан қатъий назар, шу мақсад йўлида бирлаштирувчи, жамият олдидаги туб мақсадларни амалга ошириш учун оммани сафарбар қилувчи ғоявий қурол».

Мустақиллик йилларида истиқлол мафкурасини халқимиз онгига сингдириш туфайли кишиларнинг Ўзбекистон истиқлоли ва истиқболи ҳақида қайғуриши, ўз Ватанининг қадр-қиммати, ор-номусини ҳимоя қилиш зарурлигини тобора чуқурроқ англаши кучайди. Турли тоифа кишиларнинг «мустақиллигимизга кўз тегмасин» деганида ҳам, ёшларнинг «Биз мустақил Ўзбекистон фарзандларимиз», — деб фикр билдираётганида ҳам, халқнинг ўз Президентига юксак ишонч билдириб, унинг оқилона сиёсатини қўллаб-қувватлаётганида ҳам мана шундай катта маъно бордир. Бу масалага ургу берилаётганининг боиси шундаки, давлатимизнинг мустақиллик сиёсати, халқимизнинг онгли тарзда Ўзбекис-

тон истиқлолига содиқ эканликлари 1996 йил март ойларида Россия ижтимоий-сиёсий ҳаётида юз берган воқеаларга муносабатларида яна бир бор жиддий синовдан ўтди. Ҳатто, турли минтақаларда собиқ иттифоқдош республикалар ўртасидаги интеграция жараёнига турлича қарашлар мавжуд бўлган ўша кунларда ҳам халқнинг ўзи танлаган мустақиллик йўлидан қайтмаслигини қатъий кўрсатди. Жумладан, Олий Мажлиснинг 1996 йил 26 апрелда бўлиб ўтган V сессиясидаги қўшма Қарорда халқимизнинг хоҳиш-истаги шундай ифодаланади: «...У ёки бу суверен давлатнинг «чуқур интеграция» деб аталмиш турли битимлар ва шартномаларга қўшилиши интеграциялашган давлатларнинг ҳар хил ҳам-жамиятларини тузиш ҳар бир алоҳида давлатнинг эркин ҳуқуқи ва ички ишидир».

ДАВЛАТ СУВЕРЕНИТЕТИ: ТУШУНЧА ВА МОҲИЯТ

Биз юқорида мустақиллик гоёсининг генезиси, шаклланиш жараёнлари ҳақида гапирдик. Инсоният орзу қилган бундай ҳаётий талаб фақат давлат суверенитетига эга бўлгандагина амалга ошиши мумкин. Шу боис давлат суверенитети, ўзи нима? Унинг моҳияти қандай? Бунини мушоҳада қилмоқ лозим.

Луғатларда қайд қилинишича, суверенитет (мустақиллик) сўзи французча «+» сўзидан олинган бўлиб, бу «Олий ҳокимият», аниқроғи, «ҳокимиятнинг олий ҳукмдорлиги ва мустақиллиги» маъносини билдиради.¹ Бу қондани давлат суверенитети масаласига тадбиқ қилсак, у ҳолда «давлат суверенитети — бу давлат ҳокимиятининг мамлакат ичкарисида олий ҳукмдорлиги, ташқи сиёсат борасида мустақил фаолият кўрсатишлиги» маъносини билдиради.

Дарҳақиқат, катта-кичиклигидан, жамият, сиёсий тузуми, аҳолисининг сонидан, миллати, ирқи ва динидан қатъий назар, ҳар бир халқ у яшайдиган мамлакат, аввало давлат суверенитетига эга бўлмоғи лозим. Бу ҳаётий зарурият, мустақилликка эришишнинг шартидир.

Бу ҳол ўз навбатида давлат суверенитети тушунчаси таҳлилидан олдин умуман «давлат» тушунчаси нимани англатади? Бунини кўриб чиқишни талаб қилади?

Давлат — сиёсий ҳокимиятни очиқ, ошқора тарзда амалга оширишни ўз зиммасига олувчи институт, сиёсий ҳаёт ва

¹ Юридический энциклопедический словарь, Москва, Советская энциклопедия, 1984, 359-бет.

муносабатларни тартибга солувчи жамиятнинг сиёсий на-
моёндаси, унинг сиёсий кучидир.

Маълумки, ўтиш сиёсатшунослари давлатнинг бундай функция ва вазифалари, давлатларнинг ички ва ташқи сиё-
сий фаолияти билан боғлиқ бўлган масалалар тўғрисида ўз
вақтида хилма-хил фикрлар билдирганлар. Масалан, Фаробий
гарчи «давлат» иборасини ўз асарларида ишлатмаса-да, у
шаҳар жамоалари деганда, шаҳар-давлатларни назарда тутати
ва давлатнинг келиб чиқишини одамларнинг жамоа бўлиб
яшаш эҳтиёжидан деб билади. Фаробий фикрича давлатнинг
вазифаси — ички ҳаётда фуқаронинг бахтли ҳаётини таъмин-
лаш бўлса, ташқи сиёсатда эса ўз халқини ташқи ҳужум ва
босқинчиликдан сақлаш ва ҳимоя қилиш,¹ — деб билади.

Беруний ҳам Фаробий каби давлатнинг вужудга келиши
ва унинг вазифасини одамлар эҳтиёжидан, деб билади, дав-
латнинг шакли масаласида уни мутлақ ҳукмдор эмас, балки
маърифатпарвар шоҳ бошқариши керак деб ҳисоблайди.

Италиялик мутафаккир Н. Макиавелли ўзининг «Давлат
бошлиғи» («Государь») китобида давлатни «Республика» ва
ягона ҳукмдор томонидан бошқариладиган давлатга ажра-
тади ва давлатни доимий равишда ўзгариб турувчи сиёсий
ташкilot², — деб таърифлайди.

Н. Макиавелли аралаш давлатлар (бошқа ҳудудларни
қўшиб олиш эвазига) тушунчасини бир вақтнинг ўзида дав-
латнинг ҳам монархия, ҳам республика шакли бўлишлиғи
ҳақида фикр билдиради. Унинг фикрича, давлатни идора
қилишда ва унда қаттиқ интизом ўрнатишда яқка ҳукмдор-
лик зарурдир. Зўрлик қилмай туриб, дейди у, эски тартиб-
ларни ўзгартириш мумкин эмас. Аммо у зўрликни бирдан-
бир восита деб ҳисобламайди. Зўрлик фақат мамлакатни бир-
лаштириш, тарқоқликни тугатиш учун зарурдир. Зўрлик йўли
билан мамлакатда ва давлатда тартиб ўрнатилгач, зўрлик
усулидан эркинлик, тенглик усулига ўтиш лозим. Чунки яқка
ҳокимлик ҳар қандай эркинлик ва тенглик принципларига
зиддир. Эркинлик ва тенглик принципларига амал қилмай-
диган ҳар қандай давлат кучсиз давлат бўлиб қолади. Шу-
нинг учун ҳам, дейди Н. Макиавелли, маълум шароитда дав-
латнинг монархия шаклидан унинг республика шаклига ўтиш
зарурдир.³

Кўпчилик мутафаккирларнинг сиёсий қарашларида дав-
латнинг қонунчиликка асосланган фаолияти билан боғлиқ

¹ Политология асослари. Тошкент, «Университет» нашриёти, 1992,
25-бет.

² Н. Макиавелли. Государь, М. «Планета», 1990, 4-бет.

³ Уша жойда.

масалалар ҳақида муҳим фикрлар баён қилинади. Ж. Локк, Ш. Монтески, жамиятнинг сиёсий ҳаёти ва сиёсий муносабатларига доир қарашларида қонунларнинг кучига ва унинг моҳиятига катта аҳамият билан қарайдилар. Машҳур инглиз мутафаккири Ж. Локкнинг фикрича, қонунлар шахс эркинлигини ҳимоя қилиш ва уларнинг ҳуқуқларини кенгайтиришнинг зарур шартидир. «Қаердаки, қонунлар кучи бўлса, — дейди у, — бундай жойда амалдаги эркинликка эришилади».

Ж. Локкнинг бу масаладаги қарашлари кейинчалик Т. Пейни, Т. Жефферсон каби америкалик машҳур мутафаккир-олимларнинг сиёсий ҳаётда фаол иштирок этиши учун амалдаги ҳуқуқларни бериш зарурлигини таъкидлайдилар. Т. Жефферсоннинг бу масаладаги қарашлари кейинчалик АҚШнинг миллий мустақиллик Декларациясига асос қилиб олинганлиги бу мутафаккирларнинг сиёсий қарашлари мамлакат ҳаётида қанчалик катта роль ўйнаганлигини амалда тасдиқлайди¹.

Демак, давлат ҳақида турлича қарашлар мавжуд. Совет жамиятшунослигида «давлат» тушунчасига марксча-ленинча таъриф берилиб, унга катта ўрин берилган бўлса-да, лекин илгари сурилган қарашлар ҳаётда ўзини оқламаган, ҳатто назарий жиҳатдан бир томонлама эканлиги маълум. Шу маънода сиёсатшунос олим И. Эргашевнинг «Давлат собиқ Иттифоқда «Умумхалқ давлати» тарзида ифода этилган бўлса-да, у ҳаётга тўла мос келмади, аксинча маъмурий буйруқ-бозлик усули кучайиб, давлатнинг таъсири барча соҳада мустаҳкамланиб, турли миллатлар, ижтимоий гуруҳларнинг ҳуқуқлари чегаралана борди»² деган фикри асослидир.

Ўзбекистонда нашр қилинган сиёсатшуносликка доир адабиётларда ҳам «давлат», «давлат ҳокимияти», «давлат суверенитети» каби тушунчаларга ёндошувда турлича қарашлар мавжудлигини таъкидламоқ лозим. Масалан, Ф. Шарипов ўзининг 1992 йил нашр қилинган «Сиёсатшунослик» номли ўқув қўлланмасида «Давлат жамиятнинг бир-бирига қарама-қарши турган ижтимоий синфларга бўлиниб кетиши натижасида келиб чиққан барча ҳаёт жабҳаларини ташкил этиш ва уюштиришнинг сиёсий шаклидир.

Давлат — синфий жамият сиёсий системасининг асосий муассиси бўлиб, жамиятни бошқариш, унинг иқтисодий ва ижтимоий тузумини ҳимоя қилиш, мазкур тузум асосларини кўпориб ташламоқчи бўлган муҳолиф кучларнинг қар-

¹ И. Рамазонов, Э. Мўминов. Политология, дарслик, Т., «Адолат», 1997, 32—33-бетлар.

² И. Эргашев, Мустақиллик, сиёсат ва кишлоқ, Т., «Фан», 1995, 9-бет.

шилиқ ҳаракатини бостириш вазифаларини амалга ошириш учун хизмат қилади»¹, — деб таъкидлайди.

Бизнингча, бу таърифда давлат тушунчасига тарихий та- раққиётнинг ишлаб чиқариш кучларининг юксалиб бори- ши натижасида вужудга келган турли ижтимоий синфлар, табақалар, гуруҳларга бўлиниб кетиш жараёнининг ҳосила- си сифатида қараш сезилиб туради.

1992 йилда Тошкент Давлат университети олимлари то- монидан тайёрланган «Политология» ўқув-қўлланмасида ҳам худди шунга яқин фикрлар баён қилинган.²

Сиёсатшунослар И. Рамазонов, Э. Мўминовлар томонидан тайёрланган «Политология» дарслигида юқоридаги ҳар икки ўқув қўлланмадан фарқли ўлароқ, мамлакатимизда полито- логия фанининг вужудга келиши ҳақида фикр юритилар экан, уни давлатнинг пайдо бўлиши ҳодисаси билан боғлиқ ҳол деб ҳисоблайдилар. Жумладан, уларнинг фикрича «Политология» фанининг вужудга келиши ва ривожланишидаги дастлабки та- рихий шароит — бу давлатнинг пайдо бўлишидир. Давлатнинг пайдо бўлиши билан жамиятнинг сиёсий ҳаёти ва сиёсий му- носабатлари шаклланиб борди. Давлат бу — муносабатларни йўлга қўйиш ва уларни тартибга солиш жараёнида жамият- нинг сиёсий намоёнчасига айланиб борди»³.

Демак, юқоридагилардан келиб чиқадиган мантиқий ху- лоса шундан иборатки, мустақилликни, суверенитетни амал- га оширувчи куч бу — давлат ва давлат ҳокимиятининг ман- баи бўлмиш халқнинг ўзидир.

Шундай қилиб, давлат суверенитети бу сиёсий тушунча ва айни чоқда илмий категория бўлиб, давлатнинг вужудга келиши билан пайдо бўладиган тушунчадир.

Кишилиқ жамиятида давлатлар пайдо бўлиши билан улар ўз манфаатлари ва мақсадларини амалга оширишга инти- лишлари асосида ўзаро низо-жанжаллар, ҳатто урушлар ке- либ чиққан. Бу ҳолат ўз навбатида давлатларнинг мустақил, эркин яшашини, уларнинг суверенитетини таъминлашни тақозо қилган. Бу борада ҳуқуқшунос олимлар М. Файзиев, М. Мирҳамидовларнинг «суверенитет давлатнинг доимий йўлдоши ва албатта давлат учун хос бўлган белги. Суверени- тет йўқ экан, тўла маънода давлат ҳам йўқ»,⁴ деган фикрла- рини асосли деб ҳисоблаймиз.

¹ Ф. Шарипов. Сиёсатшунослик, Т., «Ўзбекистон», 1992, 227-бет.

² «Политология» ўқув қўлланмаси. Т., «Университет», 1992.

³ Рамазонов И., Мўминов Э. Политология, дарслик, Т., «Адолат», 1997, 22-бет.

⁴ М. Файзиев, М. Мирҳамидов. Государственный суверенитет и становление современной узбекской национальной правовой государственности. Т., «Фан», 1994, 5-бет.

Шу боис давлатнинг жамият сиёсий тизимидаги ўрни ҳақида фикр юритар эканмиз, унинг шу жамиятнинг етакчи сиёсий кучи вазифасини фақат суверенитет мақомини қўлга киритганидагина амалга ошириш имкониятига эга бўлишлигини ҳам таъкидлаш жоиздир. Суверенитет тушунчаси — бу давлат ва халқаро ҳуқуқ нормаларини белгилайдиган, ҳар бир давлат ҳудудида яшайдиган халқ ва миллатлар ҳуқуқларини акс эттирувчи ва ҳимоя этувчи кенг қамровли тушунчадир. Бу ўринда миллий давлатчилигимиз ривожига муносиб ҳисса қўшган буюк аждодларимиз, хусусан Амир Темурнинг давлатчиликни мустаҳкамлаш йўлидаги ғоя ва фикрлари характерлидир. Жумладан, Амир Темур давлатни бошқариш илмини пухта билгани учун ўзининг «Темур тузуклари»да давлатни ифода қилишга доир муҳим қоидаларни ишлаб чиқади.

Хусусан, Амир Темур умрининг охирида фарзандларига шундай васият қилган: «миллатнинг дардларига дармон бўлмоқ вазифангиздир. Заифларни кўринг, йўқсулларни бойлар зулмига ташламанг, адолат ва озодлик дастурингиз, раҳбарингиз ўлсун...» Бу фикрлар ўша даврда давлат юритишнинг асоси бўлиб хизмат қилган. Туронзамин хоқони учун асосий ғоя ҳисобланган адолат ва озодлик бугунги кунда миллий давлатчилигимизни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Суверенитет тушунчасини дастлаб ғарбий Европада франциялик мутафаккир Ж. Боден 1577 йилда нашр қилинган «Республика ҳақида» номли асарида асослаб берган эди. Унингча, «суверенитет» — яъни давлат суверенитети ҳар бир давлатнинг ўз ҳудудида олий ҳукмдорлиги ҳамда ташқи ишларда мутлақо мустақил ҳаракат қилишлиги маъносини билдиради.¹

Чунки, ўша даврда давлат — миллат ягоналиги жараёни изчиллик билан шакллана бошлаган эди. Бинобарин, давлат миллат ягоналигининг олий ифодаси ҳисобланган ва ўша агрессив ва кучли қўшнилар доирасида кун кўриш ва яшашнинг ягона шарти ҳисобланган.

Ягона ва кучли абсолют давлатнинг ўзига хос хусусиятини Т. Гобс ҳам ўз вақтида чуқур англаган эди. У «фуқаро ҳақида»ги, шунингдек, давлат ва ҳокимият ҳақидаги асарларида давлат фуқароси ҳисобланмиш шахс эркинлиги масаласини кун тартибига қўяди².

¹ «Инсон ва демократия», 1993, 2-сон, 19-бет.

² Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафкура-лар, маданиятлар. Т., «Шарқ» матбаа-концерни, 1998, 6—7-бетлар.

1789 йилда буюк Француз инқилоби даврида Париж баррикадалари байроғидаги «озодлик, тенглик ва қардошлик» шиорлари бутун Француз маърифатчилиги мафқураси томонидан тайёрлангани ҳам ана шундандир. Давлатнинг танҳо ҳукмронлиги чеклаш, жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш ҳақидаги Монтески ғояси, Руссонинг «халқ суверенитети модели ва шахснинг табиий ҳуқуқи» концепцияси ғояси, Вольтер ва Дидроларнинг ўз юртдошларининг «озодлиги ва мустақиллиги ҳиссиётларининг ривожланиши» ҳақидаги ғоялари «фуқаролар ва инсоннинг ҳуқуқлари тўғрисида Декларация» ва 1791 йил Француз Конституцияси қоидалари учун асос бўлганлигини таъкидламоқ лозим¹.

Тадқиқотимиз кўрсатишича, давлат суверенитети бир неча муҳим атрибут-кўринишларга эга. Уларнинг баъзилари хусусида сўз юритмоқчимиз.

Давлат суверенитетининг муҳим атрибути — бу халқаро муносабатларда мустақил фаолият кўрсатишдир. Чунки, ташқи сиёсатда ҳар бир давлат бошқа давлат суверенитетини ҳурматлаши у билан ҳисоблашиши лозим. Давлатлараро муносабатлар бошқалар суверенитетини ҳурмат қилган ҳолда ўзаро келишув шартномалар асосида олиб борилади. Уларда кўзда тутилган қоида ва талаблар бошқа давлатлар учун мажбурийдир.

XVIII асрдан бошлаб ғарбий Европа мамлакатларида чоп этилган адабиётларда давлат суверенитети (ўз ҳудудидаги аҳолига нисбатан давлатнинг олий ҳуқуқлари) тушунчасига кўп ҳолларда халқаро ҳуқуқий суверенитет (ташқи алоқада давлат фойдаланадиган олий ҳуқуқлар) тушунчасини қўшиб ишлатиш ҳоллари учрай бошлади. Чунки, бу даврда маълум даражада автодемитация (ўз хоҳишига кўра суверен ҳокимликни ўзи чегаралаши) тамойили асосида ички ҳуқуқни халқаро ташкилотларга бериш ҳақидаги ғоя устунлик қила бошлади. Бундай қарашлар, жумладан, П. Кельзен, Х. Дога, Ф. Жестоларнинг асарларида ўз аксини топдики, улар давлат суверенитети тушунчасини халқаро ташкилотлар суверенитети тушунчаси билан маълум даражада қўшиш ғоясини илгари сурдилар².

Яна шуни ҳам қайд қилиш лозим, давлат суверенитети муаммоси XX асрнинг 90-йилларига келиб ҳуқуқий эмас, балки кўпроқ сиёсий маъно касб эта бошлади. У инсон ҳаёти фаолиятининг ҳамма соҳасини ўзида қамраб ола бошлади. Бир қатор халқаро ҳужжатларда шу нарса қайд қилиндики, бутун дунё

¹ Вестник МГУ. Москва, Серия политической науки и права, 1997, № 3, 76-бет.

² «Инсон ва демократия». 1993 йил, 2-сон, 19-бет.

мамлакатлари фақатгина миллий манфаатлардан келиб чиқмасликлари керак. Улар миллатнинг ҳам ҳуқуқларини, ҳам мажбуриятларини белгиловчи халқаро нормалар асосида ҳаракат қилишлари лозимлиги кўрсатилди. Бинобарин, Халқаро суднинг эътирофига, «худудий суверенитет»га (яъни ўз худудидаги барча шахслар ва предметларга нисбатан энг олий юрисдикция ҳисобланадиган) эга бўлган давлат халқаро ташкилотларга ўз ҳуқуқларининг тегишли қисмини тақдим этади. Бундан ташқари, дунёда ўзининг ички қонунчилигини халқаро ҳуқуққа мувофиқлаштираётган мамлакатлар сони ҳам ортиб бораётганлиги уқдирилди.

Ҳозирги замон шароитида суверенитетнинг бир қисмини халқаро ташкилотларга бериш жараёнини характерловчи бошқа тенденцияни ҳам айтиш жоиздир. Жумладан, БМТда турли мамлакатларда сайловлар, референдумлар ўтказишни, давлат билан давлатлар ўртасида ҳам давлатнинг ички ихтилофга келган томонлар ўртасида аҳдлашув шартларини халқаро назорат қилишни таъминлайдиган кузатувлар тартиботи бор. Масалан, (Ливан, Кипр, Югославия ва шу кабиларда амалга оширилган) 1988—1989 йилларда ана шундай акцияларда БМТ томонидан дунёнинг турли мамлакатлардан юборилган 100 мингдан ортиқ ҳарбий ва фуқаро мутахассислар қатнашдилар¹.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бундай фаолияти мустақил давлатлар ҳуқуқини маълум даражада мантиқан чегараласа-да, иккинчи томондан давлатлар суверенитетини ҳимоя қилишда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримов БМТнинг 50-сессиясидаги нутқида шундай деб уқтиради: «Биз учун ягона тўғри йўл ҳалокатли равишда ўз қобиғига ўралиб қолиш эмас, балки бу жараёнда маълум қийинчилик ва номукамалликлар мавжудлигига қарамасдан жаҳон ҳамжамиятига қўшилиш йўлидир. Собиқ СССР худудида барпо бўлган янги мустақил давлатлар ўзининг миллий давлатчилиги асосини шакллантираётган, демократик янгиланишлар йўлидан бораётган бугунги кунда улар ислохотларни амалга ошириш ва ўзларининг халқаро сиёсий, иқтисодий ва молиявий тузилмаларга қўшилишини тезлаштиришда жаҳон ҳамжамиятининг кўмаги ва қўллаб-қувватлашига муҳтождир»².

¹ Инсон ва демократия, 1993, 2-сон, 20-бет.

² И. Каримов БМТнинг 50 йиллиги муносабати билан Бош Ассамблеянинг махсус тантанали мажлисида сўзлаган нутқ. «Халқ сўзи» газетаси, 1995 йил 26 октябрь.

Бу ўринда Президент И. Каримов моддий ва молиявий ёрдамнигина эмас, энг аввало — ёш давлатлар суверенитети ва тараққиётининг мустақил йўлини маънавий-сиёсий қўллаб-қувватлашни кўзда тутди. Равшанки, бугунги кунда ҳар бир давлатнинг халқаро ҳамжамиятнинг аъзоси сифатидаги роли кучайиб бормоқда.

Зеро давлатлар бир-бирининг ўзаро ёрдамсиз, ҳамжамият қўмағисиз мустақил ривожланишни таъминлашда қийинчиликларга, тўсиқларга дуч келиши мумкин.

Суверенитет ҳақида фикр юритилар экан, шубҳасиз, давлат суверенитети сиёсий адабиётларда қўлланиб келаётган халқ суверенитети, миллий суверенитет тушунчалари билан узвий боғлиқлигини ҳам таъкидлаш лозим. Биз бу тушунчалар ҳақидаги ушбу тадқиқотимизда батафсил фикр юритмоқчи эмасмиз. Шундай бўлсада булар бир-бирини тўлдирувчи, бир-бирини тақозо этувчи тушунчалар эканлигини қайд қилмоқчимиз.

Чунончи, миллий суверенитет — миллат (халқ)нинг ижтимоий-сиёсий тузумни эркин танлаш, бир бутун эркин территорияга, иқтисодий мустақилликка эга бўлиш, унинг урф-одатлари, маданияти, миллий шараф-шаъни ва фазилатларини ҳурмат қилиш, бошқа халқлар ва миллатлар билан бир қаторда бўлиш ҳуқуқлари мажмуидан иборатдир.

«Миллий суверенитет, — деб таъкидлайди Р. А. Тузмухамедов, миллат (халқ)нинг социал ва сиёсий тузумни эркин танлаш, бир бутун миллий территорияга, иқтисодий мустақилликка эга бўлиш, унинг урф-одатлари, маданияти, шарафшони, фазилатларини ҳурмат қилиш, бошқа халқлар билан бир қаторда тенг ҳуқуқли бўлиш суверен ҳуқуқларнинг ва бошқа ҳуқуқларнинг мажмуидан иборат бўлиб, бу ҳуқуқлар кенг омма манфаатларини кўзлаган ижтимоий жараён йўлида ва ер юзида тинчликни, халқлар дўстлигини ва тотувлигини мустақамлаш мақсадида амалга оширилади»¹.

В. С. Шевцов, эса «Миллий суверенитет (миллат суверенитети) миллатнинг тўла ҳукмронлиги, унинг сиёсий озодлиги, ўз тақдирини тўла ва бутунича ҳал қилиш имкониятига эга бўлиш, биринчи навбатда, алоҳида давлат бўлиб ажраб чиқиш ва ўзи ҳал қилиш қобилиятини сақлаб қолиш маъносини англатади»², — деб таъкидлайди.

Ушбу таърифлардан кўриниб турибдики, миллий суверенитет миллат пайдо бўлиши билан боғлиқ тушунчадир.

¹ Р. Тузмухамедов, Национальный суверенитет. М., ИМО, 1963, 59-бет.

² В. С. Шевцов. Национальный суверенитет. «Ҳуқуқий адабиёт», 1978, М., 29-бет.

Маълумки, миллатларнинг пайдо бўла бошлаши эса ишлаб чиқариш жараёнларининг тезлашиши. Халқларнинг жипслаша бориши, муқаддас Рим империяси таназзулга учраганидан сўнг ғарбий Европа миллий давлатларининг барпо этилиши тенденцияси билан узвий боғлиқдир.

Ғарчи ушбу таърифларда миллий суверенитет ҳар бир миллатнинг сиёсий озодликка эришиши, алоҳида мустақил давлат бўлиб ажраб чиқиш ғоясини ўз ичига олиши акс эттирилса-да, лекин амалда подшо Россияси истилоси ҳамда собиқ Иттифоқ шароитида бунинг аксича йўл тutilди. Миллий халқларнинг ўз номлари билан аталувчи ягона мустақил давлатга эга бўлиш ҳуқуқ ва манфаатлари чегараланиб, камситила бошланди. Бу ҳол оқибатида миллий ўлкаларда ҳар бир халқнинг ўз тақдирларини ўзлари белгилаш ҳуқуқини қўлга киритиш учун, давлат суверенитетига эришиш учун гоҳ ошқора, гоҳ яширин тарзда кураш олиб боришга олиб келди.

Шуниси характерлики, ҳар бир тарихий босқичда мустақиллик ғояси, давлат суверенитети тушунчаси янги маъно билан бойиди, янгича сиёсий, иқтисодий ва маънавий мазмун касб эта борди.

Бунга ўзбек халқининг подшо Россияси ва шўролар ҳокимияти мустамлакачилигига қарши олиб борган озодлик кураши яққол мисол бўла олади. Маълумки, XIX асрнинг II ярмида Чор Россияси Ўрта Осиёни босиб олиш билан ҳудуддаги Бухоро амирлиги, Хева ва Қўқон хонлиқларини мустақил давлат мақомларидан маҳрум қилди.

Ўрта Осиёнинг подшо Россияси томонидан босиб олиниши зўравонликдан иборат типик мустамлакачилик истилоси эканлигини таъкидлаш ўринлидир. Хусусиятига кўра талончиликдан иборат бу истило туфайли Россия Ўрта Осиёда қатъий мустамлака режимини ўрнатди, ўлка сиёсий ҳаётини бўғди, маҳаллий аҳоли менталитети поймол қилинди. Фикримиз исботи учун бир неча мисолларга мурожаат қилайлик.

1865 йил 6 августда Александр II «Туркистон областини бошқаришнинг вақтинча низоми»¹ни тасдиқлади. Ушбу ҳужжатга мувофиқ ўлкада бошқарув тизими «ҳарбий-халқ бошқаруви» тизими тусини олди. Ўлка бошлиғи ҳарбий губернатор бўлиб, унинг қўлида барча ҳарбий ва фуқаролик ишларига раҳбарлик қилиш тўпланди.

Туркистон ўлкасини бошқариш тўғрисидаги «Низом»нинг 64-моддасига мувофиқ маъмурларга қарши ҳар қандай қўпол-

¹ А. А. Абдурахимова. Колониальная система власти в Туркестане. Автореф. Диссерт. на соискание доктора ист. наук. Т., 1994, 30-бет.

лик, дағал муомала ёки уларни ҳурмат қилмаслик ва ҳоказолар «ножўя» ҳаракат деб ҳисобланади, уезд ҳокими ва комиссияси истаган кишини қамаш, жаримага дучор қилиш, агар айби огирроқ бўлса ҳарбий суд жавобгарлигига тортиш учун расмий ҳуқуққа эга эди. «Уездный», «Пристав», «Полицай» сўзлари зўравонликни, босқинчилик, адолатсизлик, қаллоблик, порахўрликни ифода қилувчи тушунчаларга айланди¹.

Кўриниб турибдики, чоризм Ўрта Осиё истилосининг дастлабки давридан бошлабоқ, маҳаллий аҳоли ҳақ-ҳуқуқларини поймол қилабошлади, уларнинг эрки бўғилди, камситиш ва таҳқирлар бошланди. Ўлкада маҳаллий аҳолини ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий қолоқликда ушлаб туриш учун тўрачилик, бюрократизмга асосланган бошқарув усули жорий қилинди. Энг қуйи мансабдан бошлаб энг юқори мансабга қадар бўлган ҳамма лавозимлар фақат ўрис ҳарбий тўралари орқали идора қилинадиган бўлди. Ҳатто, чор ҳукумати Ўрта Осиёни забт этган ва шу ўлкада яшаётган ўрис генераллари, офицер ва аскарларига маҳаллий халқ тилини билганлиги учун, туземчилар урф-одатини ўрганишга ҳаракат қилганликлари учун ойлик маошларига қўшимча равишда 180 сўм пул ҳам тўлаб турган². Мустамлакачи доиралар ўз сиёсатларини ўтказишда маҳаллий феодал, бой ва мусулмон руҳонийлардан фойдаланиш учун уларни қуйи маъмурий бошқармаларга жалб қилди. Мана шу бадавлат эксплуататор табақалардан волость ҳокимлари (волостнойлар) қишлоқ оқсоқоллари, элликбоши, мингбошилар ҳамда маҳаллий судья-қозилар сайланди. Волость бошқармалари, оқсоқоллик ва бошқа маҳаллий идоралар чоризм сиёсатини ўтказувчи ёрдамчи муассаса ҳисобланди. Лекин улар меҳнаткаш аҳоли учун дард устига чипқон эди. Мингбошилар ва қозилар халқни талаб, зўравонлик ва талон-тарожлик қилдилар ва мустамлакачи маъмурларнинг маънавий сифатидаги ролни бажардилар.

Чоризм қарийб 50 йил давомида ўлкада зўравонлик ва порахўрликни авжига миндирди, мустамлакачиликнинг барча кўринишларини синаб кўришга ҳаракат қилди. Ҳатто, масала шу даражага бориб етдики, Туркистон сунъий тарзда вилоятлар, уездлар ва волостларга бўлиниб бир маҳаллий халқ билан иккинчи бир ерли халқ ўртасида ўзаро низолар чиқаришга ҳаракат қилди. Бу ўз навбатида маҳаллий халқнинг ривож-

¹ А. А. Абдурахимова. Колониальная система власти в Туркестане. Автореф. Диссерт. на соискание доктора ист. наук. Т., 1994, 31-бет.

² М. Ҳасаний. Туркистон босқини. Тошкент, «Нур», 1992 йил, 14-бет.

ланишига таъсир қилар, уларнинг биргаликда чоризм истиб-
додига қарши кўтарилишига имкон бермас эди.

Чоризм қонунларига кўра ўзбек халқи «алоҳида бошқариладиган халқлар тоифа»сига киритилиб, оддий фуқаролик ҳуқуқидан ҳам маҳрум эди. Бутун Туркистон аҳолиси камситилувчи «инород» («келгинди») лақаби билан чақирилар эди. Маҳаллий аҳолининг сиёсий ҳуқуқи чидаб бўлмас даражада чекланган эди. Масалан, Тошкентнинг рус аҳолиси яшайдиган қисмида миллий кийимда юрган маҳаллий аҳолига кўчадаги оддий скамейкада ўтиришга рухсат берилмас ёки трамвайда маҳаллий аҳоли ўриндиқда ўтириш ҳуқуқига эга эмас, фақат трамвайнинг кириш жойида тикка туриш ҳуқуқи берилар эди, холос¹.

Бундан ташқари, чор ҳукумати ўлкада рушлаштириш сиёсатини авж олдирди. Жамоат жойларида, давлат муассасаларида, губернаторлик Девонхоналарида, суд, банкларда иш юритиш, фақат рус тилида олиб бориладиган бўлди. Фақат ҳукумат газетаси ҳисобланмиш «Туркистон вилояти газетаси» ўзбек тилида нашр қилинар эди, холос².

Хуллас, Ўрта Осиёни мутлақо тобе ва қарамликда тутиш чоризм сиёсатидаги асосий йўл эди. Собиқ Туркистон генерал-губернатори Куропаткин ўз кундалик дафтарида чоризм замонида ерли миллат аҳолисига нисбатан мустамлакачилик сиёсати ўтказилганлигининг оқибатларини шарҳлаб «Биз 50 йил мобайнида туземцлар — ерли халқни тараққиётдан, мактабдан четлатиб турдик»³, — деб тан олган эди.

Н. А. Куропаткиннинг бу сўзи биринчидан, чоризм маҳаллий аҳолига нисбатан менсимаслик, камситишлик позициясида туриб муносабатда бўлганини, иккинчидан эса, чоризм ўлкада ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида рушлаштириш сиёсатини амалга оширганини кўрсатади.

Тарихчи тадқиқотчи З. Д. Костельская ўзининг 1972 йилда Москвада нашр қилинган «Основные предпосылки восстания 1916 года в Узбекистане» китобида ҳам юқоридаги фикрларни исботловчи кўплаб мисолларни келтиради. Масалан, ушбу китобнинг «Чоризмнинг рушлаштириш сиёсати» деб аталган қисмида «Туркистонда чор ҳукумати ҳукмронлиги ўрнатилган даврдан бошлаб, Октябрь инқилобига қадар ерли халқларга муносабатда бир халқни иккинчи халқ-

¹ ЎзР Марказий Давлат Архиви. И-1-фонд, 1890 иш, 5-рўйхат, 538-иш, 151-бет.

² З. Д. Костельская. Из истории Туркестанского края (1865—1917), М., Наука, 1980, 35-бет.

³ Ҳ. Турсунов. Ўзбекистонда 1916 йилги кўзғолон. Т., «Ўзбекистон», 1996, 10-бет.

қа қориштириш, ассимляция, руслаштириш тизимини қарор топтириш йўлини тутди»¹, деб холис таъкидлайди. Ҳатто, муаллиф ўз фикрини ривожлантириб ўлкада чоризмнинг бундай сиёсати туфайли бирон-бир миллий ва маданий ривож ҳақида гап бўлиши мумкин эмас эди,² — деб уқтиради.

Айни чоқда маҳаллий аҳолининг она тилида дарс олиб бориладиган мактаблари аҳолининг шахсий пули ҳисобига иш кўрар эди. Чор маъмурияти ўзбек халқи гаплашадиган она тилини «яроқсиз» ҳисоблар, маҳаллий аҳолини камситиб, уларни умумий ном билан «сарт» деб атардилар. Бундай камситишлар фақат маънавий соҳадагина эмас, балки иқтисодий ва ижтимоий соҳада ҳам бўлди.

Турли найрангбозликлар пул сарф қилиш, қаллобчилик ва очикдан-очик зўравонлик ўтказиладиган «сайлов»лар натижасида бадавлат кишилар волостной қози, мингбоши, элликбоши ёки оқсоқол бўлиб оларди.

Табиийки, чоризмнинг бундай сиёсати ўлкада халқнинг қаҳр-ғазабига, норозилигига сабаб бўлиб, озодлик ҳаракатига олиб келмасдан қолмасди. Бу ҳол ўлкада аҳоли ўртасида сиёсий фикрлар ўсишига, мустақиллик ғояларининг ўсишига таъсир қилар эди.

XIX асрнинг II ярмида Фарғона, Андижон, Сирдарё, Тошкентда кўтарилган халқ кўзғолонлари фикримиз далилидир.

Ўзбек халқининг мустақиллик учун ҳаракатида 1916 йилги халқ кўзғолони алоҳида ўрин эгаллайди ва муҳим тарихий аҳамиятга эга.

1916 йилги кўзғолон ҳақидаги маълум далилларни мушоҳада қилар эканмиз, аввало халқнинг бундай озодлик ҳаракатига кўтарилишига сабаб бўлган айрим ҳолатларни кўриб чиқайлик.

Баъзи тарихий адабиётларда Туркистоннинг ерли аҳолисини фронт орқасида ҳарбий ишларга сафарбар қилиш ҳақидаги подшоҳнинг чиқарган фармони, кўзғолон кўтарилишига бош сабаб бўлди, дейилади. Кўзғолон сабабларини бундай изоҳлаш илмий жиҳатдан етарли эмас, унинг бошқа омилларини ҳам қидирмоқ лозим. Бизнингча, Туркистоннинг тобелик ҳолати, бу ўлкада яшаётган халқларнинг сиёсий ҳуқуқсизлиги ҳамда меҳнаткаш аҳоли рус амалдорлари томонидан жуда қаттиқ эксплуатация қилинаётганлиги ижтимоий ва миллий хўрланганлиги ўша омилларнинг энг

¹ З. Д. Костельская. Основные предпосылки восстания 1916 года Узбекистане. М., Наука, 1972, 38-бет.

² Ўша жойда.

муҳимидир. Бундан таъшқари Чор ҳукумати олиб бораётган шармандали империалистик уруш ўлканинг иқтисодий аҳволини янада оғирлаштирган эди. Уруш Туркистондаги миллий зиддиятларни янада кескинлаштириб юборди. Мана шу ҳолатлар, табиий суръатда, кўзғолонни келтириб чиқарди. Мардикорликка олиш тўғрисидаги буйруқ эса оловга мой сепилгандек баҳона эди, холос.

Биз учун кўзғолоннинг келтириб чиқарган сабабларини билишнинг ўзигина кифоя эмас. Шу билан бир қаторда кўзғолоннинг мақсади нима? Унинг ҳаракатлантирувчи кучлари кимлар эди, уларнинг ижтимоий қатлами қандай эди? Буни ҳам ўрганиш ва билиш ўша даврдаги сиёсий жараёнларни, мустақиллик тушунчаси халқ учун нақадар қадрли эканлигини билиш нуқтаи назаридан гоёт муҳимдир. Зеро, ушбу масалаларда мавжуд адабиётларда турлича фикр ва қарашлар илгари сурилгани маълум. Жумладан, жамоа кучи билан тайёрланган «Ўрта Осиё ва Қозоғистонда 1916 йилги халқ кўзғолони» номли ҳужжатлар тўпламида», халқ кўзғолони империализмга, ҳарбий ишларга қарши қаратилган» деб таъкидланади.¹ Шунингдек, 1947 йилда нашр қилинган «Ўзбекистондаги 1916 йилги миллий-озодлик кўзғолони» мақолалар тўпламида, профессор Ҳ. Турсуновнинг «1916 йилги Халқ кўзғолони» рисоласида ҳам шундай фикрлар баён қилинган. Бизнингча, бундай баҳо ягона мафкура талабларидан чиқа олмаслик туфайли кўзғолоннинг асл маънодаги миллий-озодлик характерини мамлакатдаги сиёсий жараёнлардаги асл ўрнини ҳаспўшлашдан бошқа нарса эмас.

Бироқ, ҳужжатлар гувоҳлик беришича, Ўрта Осиёда юз берган 1916 йилги кўзғолон фақат Россиянинг ҳарбий сиёсатига қарши қаратилибгина қолмаган. Шу йилларда юз берган кўпгина кўзғолонлар ўз олдиларига қўйган мақсад ва вазифалари жиҳатидан чоризмнинг мустамлакачилик сиёсатига қарши азалдан қўлланиб келинган миллий анъаналарга хос бошқарув тартиботини тиклаш, маҳаллий аҳолининг сайловларда иштирок этиши ва ўз эркига эга бўлиш гоёлари илгари сурилган сиёсий мақсадларни ҳам қўйган.

Бугунги кунда халқимиз ўз мустақиллигини қўлга киритган даврда миллион-миллион аҳолини мустақиллик руҳида тарбиялашдаги ижтимоий-сиёсий аҳамиятидан келиб чиқиб, юртимизда 1916 йилги халқ кўзғолони йилликларини байрам сифатида нишонлаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблай-

¹ Восстания 1916 года в Средней Азии и Казахстане. Сборник документов. М., Наука, 1960 йил, 7-бет.

миз. Бу Октябрь тўнтаришидан сўнг маълум даражада унутилган халқимиз тарихини тиклашда муҳим қадам бўлган бўлур эди.

Шундай қилиб, юқоридагилар асосида таъкидламоқчимизки, мустақиллик ғояси, давлат мустақиллиги тушунчаси дастлаб юртимизда инсонпарварлик ғояси билан уйғунлашган ҳолда шаклланган, кишилар эркин, озод ҳаёт кечириш учун доимий интилганлар. Шунинг учун ҳам инсонларнинг озодлик учун кураши уларнинг доимий ҳаётий эҳтиёжидан келиб чиқувчи, табиий туйғу бўлган ва у мустақиллик учун кураш ғоясига асос солган.

Шу маънода XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, 1917 йилгача Ўрта Осиёда энди подшо Россияси томонидан мустамлакачилик тизими ўрнатилишини, унга қарши озодликка эришиш учун халқда сиёсий фикр ва қарашлар кучайган даврни ўз ичига олади, деб айтиш жоиздир.

Бинобарин, бу давр истило туфайли ўлкада шаклланган 3 та хонликнинг давлат мустақиллигига барҳам берилиши билан ҳам характерланади.

Ўзбекистонда мустақиллик ғоялари совет тузуми шароитида ўзига хос тарзда ривожланиб борди. Яна бир жиҳатдан 1917 йил феврал ва октябр воқеаларига маҳаллий аҳоли энди мустақилликка эришиши учун имконият вужудга келади, деб қаради.

Иккинчидан, эса Ўзбекистон халқи аввал Россия империяси, сўнг совет империяси юритган буюк давлатчилик шовинистик сиёсат жафоларини ўз кўзи билан кўриб, аввалги ишонч асоссиз эканлигини ҳис қила бошлади. Чунки бутун совет тузуми даврида катта миллат манфаатини ифодалаган собиқ совет ҳукумати аввало сиёсий соҳада буюк давлатчилик йўлини тинмай ўтказиб келди. Бу миллий анъаналар асосида давлатчиликни қарор топтиришга йўл қўймасликда, миллий республикалар суверен ҳуқуқларини босқичма-босқич чеклаб боришда, миллий кадрларни давлат бошқаруви ишларига жалб қилмасликда, бошқарувни ҳаддан ташқари марказлаштиришда, миллий мустақил давлат тузиш ғояси билан чиққан ҳар бир киши сиёсий қатағон, жисмонан йўқ қилишда ўз ифодасини топди.

Иزلанишлар шуни исботламоқдаки, совет ҳукумати аввал Туркистон, сўнг Ўзбекистонни «ихтиёрий тобеликда» сақлаш мақсадида подшо Россияси мустамлакачиликларидан фарқли ўлароқ «амалий ёрдам» шаклида ҳали жаҳон мустамлакачилиги тарихида камдан-кам учрайдиган қуйидаги усулларни қўллади:

Биринчидан, собиқ марказ 1917—1991 йилларнинг турли босқичларида миллий ўлкаларга ёрдам-беришда маъмурий бюрократик бошқарувнинг шундай йўлини топдики, дастлабки марказ томонидан ташкил қилинган «Турккомиссия», кенгроқ марказий партия ва ҳукумат идораларининг «Ўрта Осиё бўйича бюроси», «Бўлими», «Кенгаши», 50-йиллардан бошлаб «Марказий идораларнинг Ўзбекистон бўйича вакили», 60-йиллардан бошлаб «Марказий Комитетнинг Ўзбекистон бўйича инспектори» — институтлари ва ҳоказолар орқали Ўзбекистон ҳуқуқи камситилди, унинг суверенитети бўғилди, ташқи сиёсатда мустақил ҳаракат қилишга йўл берилмади. Бу ҳол Ўзбекистонни марказга икки томонлама боғлаб қўйишнинг энг самарали усули эди. Чунки миллий республикаларга доир у ёки бу муаммо аввал Ўрта Осиё бўйича органда, сўнг марказда кўрилар эди.

Миллий ўлкаларни сиёсий, маънавий тобеликда ушлаб туришнинг **иккинчи механизми** бу турли даражадаги давлат ҳокимияти идоралари, партия ташкилотлари раҳбарияти иккинчи шахснинг русийзабон миллат вакилларида иборат қилиб қўйилиши, демократик централизм тамойили ниқоби остида Ўзбекистонда юз бераётган ишларни ички партиявий ахборот тарзда марказга юбориб туришнинг жорий қилиниши эди. Бу механизмлар собиқ марказ томонидан олиб борилган мустамлакачилик сиёсатининг «амалий ёрдам» шаклидаги цивилизацион кўриниши марказнинг иттифоқдаги республикалар, жумладан, Ўзбекистон ижтимоий-сиёсий ҳаётини қаттиқ назорат остида ушлаб туриш усулларида эди.

Кўриб чиқиляётган даврда буюк давлатчилик шовинизми фақат сиёсий соҳадагина эмас, балки иқтисодий соҳада ҳам чуқур сезила борди. Бу республика иқтисодий ҳаётининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олмасдан, уни бир томонлама ривожлантиришда ўз ифодасини топди.

Хатто, 1926 йил 30 июлда Ўрта Осиё иқтисодий Кенгашининг биринчи мажлисидаёқ эксперт бўлиб ишлаган И. Крыльцов фикрича «партиянинг юқори доиралари маслаҳатлашиб, Ўзбекистон фақат деҳқончилик республикаси, Қирғизистон деҳқончилик-чорвачилик, Туркменистон виночилик-чорвачилик, Қозоғистон чорвачилик республикаси бўлади»¹, деб қарор қабул қилинган эди.

Бундай муносабат бутун совет тузуми даврида давом этди. Ўзбекистонда юз берган пахта яккаҳокимлиги сиёсати ҳам шу ҳол билан бевосита боғлиқдир.

¹ Ўрта Осиё иқтисодий Кенгашининг биринчи мажлисида сўзланган нутқлар. Тошкент, 1926 йил, 19-бет.

Гарчи бўлиб ўтган 20 дан ортиқ партия съездлари ҳужжатларида Ўрта Осиё республикалари, хусусан, Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантириш даражаси бўйича марказий минтақаларга тенглаштириш ҳақида фикрлар билдирилган бўлса-да, амалда бунинг тескариси бўлади, республика иқтисодиётида бир томонламалилик сақланиб қолди.

Яна шуни айтиш лозимки, совет тузуми даврида собиқ марказ, бошқа миллий республикаларда бўлгани сиңгари, Ўзбекистон маънавий ҳаётига ҳам мафкуравий тазйиқ ўтказиш йўлини тутди. Бу борада ўзбек алифбосини рус графикасига ўтказиш, миллатпарвар зиёлиларни қатағон қилиш, санъат ва адабиёт азалий миллий урф-одатларга хос мисолларни чиқариб ташлаш, кадрларни омиликда ушлаб туриш, фақат партия ғоясини бенуқсон деб ҳисоблаб, уни мақташ каби йўл-йўриқлар ишлаб чиқилди. Бу борада мисоллар жуда кўп. Бироқ мавзуимизга бевосита алоқадор ва бугунги кунимиз қадрини англашимизда муҳим аҳамиятга эга бир мисолга мурожаат қилиш фойдалидир.

Ўзбекистон Компартияси КПСС йўлини ўтказувчи сиёсий куч сифатида авваллари бўлганидек, 50-йилларда ҳам кадрларда миллий туйғуларнинг ривожланишига, халқнинг миллий онги ўсишига йўл қўймайдиган чоралар кўрди. Масалан, 1952 йил 21—22 февралда ЎзКПМКнинг X пленуми бўлиб, у «Республикада идеология ишининг аҳволи ва уни яхшилаш тадбирлари тўғрисида»ги масалани муҳокама қилди. Бу масала юзасидан Марказий Комитет биринчи секретари А. Э. Ниёзов доклад қилди. Маърузада республикадаги сиёсий вазият таҳлил қилинади, ҳамда Ўзбекистон халқлари тарихидаги подшо Россиясининг Шарқдаги босқинчилик сиёсати оқибатлари хусусида хато ва асоссиз мафкуравий йўл-йўриқлар ишлаб чиқилади.

Жумладан, докладда, «Бизнинг тарихчиларимиз шу нарсани етарли таъкидлаб кўрсатадиларки, агар Ўзбекистон Россияга қўшилмаса, ўзбек халқи рус халқининг Ленин-Сталин партияси бошчилик қилган революцион озодлик ҳаракатига қўшилмаса, у вақтда Ўзбекистоннинг меҳнаткаш оммаси умум-демократик ва социалистик ҳаракатдан четда, феодал куллигида қолиб кетган бўлар эди, англияликлар, америкалик империалистларнинг асоратларига албатта тушиб қолган бўлар эди. Россия XIX ва XX асрлар туташган даврида жаҳон революцион ҳаракатининг маркази ва ленинизмнинг ватани бўлиб қолди. Ўзбекистоннинг Россия таркибига киритилиши ғоят катта прогрессив аҳамиятга эга бўлди.

Бироқ бизнинг баъзи илмий ходимларимиз тарихнинг мана шу актуал масалаларини чуқур ёритиб бериш ўрнига,

кўпинча узоқ даврдаги тарих ва маданиятни ўрганишга берилиб кетмоқдалар. Ўзбекистоннинг феодал ўтмишини идеаллаштириш ҳолларига йўл қўймоқдалар¹», деган баҳо бериш билан масалага ноҳолис бир томонлама ёндошилади.

Шунингдек, маърузада Ўзбекистондаги миллий озодлик ҳаракатига алоқадор бўлган бошқа тарихий фактларга ҳам баҳо беришда ноҳолис фикрлар билдирилди. Хусусан, «Ўзбекистон халқлари тарихи» материалларида, айниқса бу китобнинг иккинчи жилдида (муҳаррирлар В. Я. Непопнин ва В. А. Шишкин) принципиал хатоларга, ўтмишни идеаллаштиришга йўл қўйилган. Авторлар Темур давлатининг маданияти ва аҳамиятини ошириб кўрсатганлар, кўп хон, амир, бек, сарой шоирларининг ишларини безакларга ўраб, кўкка кўтариб мақтаганлар. Иккинчи жилдда хонлар, беклар хурофот ва чор чиновникларининг зулми остида чеккан меҳнаткаш омманинг оғир ҳаёти ва синфий кураши туссиз кўрсатилган. Баъзи тарихчиларнинг ўтмишни идеаллаштирган миллий ҳаракатларга нотўғри баҳо беришда ҳам кўриниб турибди.

«Ўзбекистон халқлари тарихи»нинг II жилдида «эшон Мухаммад Али раҳбарлигида 1898 йилда бўлган Андижон қўзғолони ва бошқа баъзи бир ҳаракатлар ўз характери эътибори билан инқилобий ҳаракат эди, деб кўрсатилди. Ҳақиқатда эса, бу ҳаракатлар реакцион ҳаракатлар бўлган, феодал-миллатчилик ҳаракатлари бўлган. Бу ҳаракатлар Ўзбекистонни Россиядан ажратиб олишга ҳамда Англия империализмининг протекторатига хонлик тартибларини тиклашга қаратилган ҳаракатлар бўлган²» деган баҳолар берилди.

Пленумда «Бизда тарих масалаларида яна бошқа муҳим камчиликлар ҳам бор. Ўзбекистон тарихининг совет даври ҳақида биронта ҳам йирик асар ёзилган эмас. «Ўзбекистон халқлари тарихи»нинг совет даврига бағишланган III томи ва «Ўзбекистон КП (б) тарихи очерклари» жуда секин ёзилмоқда.

Бизнинг тарихчиларимиз ВКП (б)нинг раҳбарлик ва йўл кўрсатувчилик ролини, Ўзбекистонни социалистик негизда ўзгартиришда буюк рус халқи, ВКП (б) Марказий Комитети, улуғ йўлбошчиларимиз Ленин ва Сталин берган ғоят катта ёрдамни ҳар томонлама кўрсатиб беришга алоҳида эътибор қилишлари керак³», — деб махсус йўл-йўриқлар берилди.

¹ «Қизил Ўзбекистон», 1952 йил 24 февраль.

² Ўша газета.

³ «Қизил Ўзбекистон», 1952 йил 24 февраль.

Яна шуни таъкидлаш керакки, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг X Пленумида Ўзбекистоннинг миллий, маданий мероси ривожига, ўзбек халқининг ривожига салбий таъсир кўрсатувчи кўрсатмалар ҳам берилди. Масалан, «Ўзбекистон адабиёти тарихи ҳам етарли ишланмаётир. Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институти (директор ўртоқ Ойбек) бу соҳада жуда кам иш қилган. Ўзбек адабиёти соҳасида ишлаётган айрим тарихчилар ўтмишнинг маданий меросини ўрганишга илмий марксистик нуқтаи назардан ёндошмаётир.

«Алпомиш» достонининг кейинги вақтга қадар танқид қилинмаганлиги зарарли характери очиб берилмаганлигига ҳам сабаб шудир»¹, деб баҳо берилди.

Шунингдек, докладда маҳаллий филолог олимлар ҳам асоссиз танқид қилинди. Юқоридаги далиллардан кўришиб турибдики, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети ижтимоий-гуманитар фанлар олдига шундай вазифалар қўйдики, Октябрь тўнтаришигача халқимиз ва унинг миллий маданий меросини чуқур ўрганмасдан, балки совет даврида амалга оширилган ишларга катта эътибор бериш, хусусан бу даврдаги ишлар Октябрь инқилоби туфайли юз берганлиги, Коммунистик партиянинг ҳар бир соҳадаги родини кўрсатишга эътибор бериш кераклигини алоҳида уқтиради.

Бундан Марказий Комитетнинг ижтимоий-гуманитар фанлари мафқуралаштириб, уни партия сиёсатини асословчи қуролга айлантормоқчи бўлганлиги яққол кўришиб турибди. Шундай бир шароитда, аниқроғи, мамлакат ичқарисида миллий муносабатларга чалкашлик ва мураккаблик, миллий кадрларга нисбатан уларни миллатчиликда айблаш кучаяётган, ижтимоий-гуманитар фанлар Коммунистик партия сиёсатини асослашга бўйсундириляётган бир даврда Ўзбекистон зиёлилари I съездининг 1956 йил 11—13 октябрда чақирилиши, унда миллий масалада бузилишлар юз бераётганнинг гапирилиши, собиқ СССР республикалари ичида биринчи бўлиб қатағон қурбонлари ҳақида очиқ айтилиши ўзбек халқининг ўзлигини англаш учун ташланган муҳим қадам эди. Бу вақтга келиб зиёлилар республика ижтимоий-сиёсий ҳаётида катта ўринни эгаллар эди. Масалан, 1956 йил бошларида республикада 25 мингдан кўпроқ инженер-техник ходим, 10 минг агроном, зоотехник ва ирригатор, 24 минг врач ва медицина ходими, 60 мингдан кўпроқ ўқитувчи, шунингдек, фан, адабиёт ва маданиятнинг катта отря-

¹ «Қизил Ўзбекистон», 1952 йил 24 февраль.

ди бор эди¹. Булар кучини Ўзбекистоннинг келажаги, унинг янада равнақи учун йўналтириш кун тартибидаги долзарб вазифа эди.

Ўзбекистон зиёлилари I съездида «КПСС XX съездининг тарихий қарорлари ва Ўзбекистон зиёлилари вазифалари» мавзуида маъруза бўлди. Маърузада халқ ичидан ўсиб чиққан меҳнатқашлар манфаатларига чексиз содиқ бўлган зиёлилар тажрибалари, билимлари, ижодий имкониятлари ва ташкилотчилик тажрибаларидан тўла фойдаланиш лозимлигини алоҳида уқтирилди.

Марказий Комитет X Пленумидан ҳақли ўлароқ съездда Ўзбекистондаги миллий-озодлик ҳаракати ҳақида чуқур илмий мушоҳадали асарлар яратилмаганлиги асосли танқид қилинди. Жумладан, «Ҳаёт Ўрта Осиё халқларининг демократик ва миллий-озодлик ҳаракатига доир масалаларини, ўзбек халқининг бошқа халқлар билан дўстлигининг ривожланиш масалаларини ишлаб чиқишни талаб қилмоқда.

Тарихнинг бир қанча масалаларини ёритишда, масалан, Ўрта Осиё Россияга қўшиб олинишида ҳали ҳам кўпгина чалкашликлар бор»².

Шунингдек, унда «XIX асрнинг икки ярми — XX аср воқеаларининг миллий-озодлик характерини инкор қилишга ҳаракат қилувчи тарихчилар шуни эсларидан чиқармасликлари керакки, Ўрта Осиё халқларининг тарихи, уларнинг озодлик ва мустақиллик учун олиб борган кураш воқеаларига бойдир»³, деб таъкидланади.

Ўша вақтдаёқ съездда: «Вазифа шундан иборатки, тадқиқот ишларининг даражасини кўтариш керак, тарихий воқеаларни юзаки қилиб ёритиш, бир томонлама ва замоннинг зайлига қараб ёритиш ҳодисаларига хотима бериш керак»⁴ деб асосли таъкидланган эди. Ушбу зиёлилар съезди, яъни шунинг учун Ватанимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида, юртимизда мустақиллик ғояларининг янада ривожланишида муҳим аҳамиятга эгаки, унда ўзбек адабиёти ва маданияти арбоблари олдидаги вазифаларни ҳам холис ва объектив кўрсатиб берди. «Эркин ижодий дискуссиялар бўлмаса — адабиётни ривожлантириш мумкин эмас, ҳар бир ёзувчи-

¹ Ўзбекистон зиёлилари I съезди. Стенографик ҳисобот. Т., «Ўздавнашр», 1957 йил, 57-бет.

² Ўзбекистон зиёлиларининг I съезди. Стенографик ҳисобот. Т., «Ўздавнашр», 1957 йил, 56-бет.

³ Ўша жойда.

⁴ Ўзбекистон зиёлиларининг I съезди. Стенографик ҳисобот. Т., «Ўздавнашр», 1957 йил, 57-бет.

нинг асарларидаги камчиликлар объектив суратда ва ёрдамлашиш нуқтаи назаридан камчиликлар танқид қилиниши лозим, бу танқид соғлом, талабчанлик, дадил ижодий изланиш ва биргаликда фикр юритиш вазиятини вужудга келтириш лозим»¹. Ёзувчиларнинг асарлари меҳнаткашларнинг ҳаёти тўғрисида ҳаққоний сўзлаб бериши, ўзбек адабиётининг тарихи ва фольклор тўғрисида йирик асарлар яратиш зарур эди. Съездда бугунги кун талаблари нуқтаи назардан яна бир муҳим фикр айтилдики, бу диққатга сазовордир. Маърузадаги қуйидаги масалаларга эътиборни жалб қилишни истар эдик. «Ҳамза ўзбек совет реалистик адабиётининг отасидир. Унинг ижоди йигирманчи йилларга тааллуқлидир. Ёзувчилардан Ҳ. Олимжон, Ф. Фулом, Ойбек ва бошқалар ўттизинчи ва қирқинчи йилларда кенг адабиёт майдонига чиқдилар. Ўша даврда адабиётнинг Ҳамзадан бошқа йирик намояндалари гўё бўлмаган. Бундай деб ўйлаш ҳақиқатга тўғри келмайди»².

Бизнинг фикримизча, адабиётни яхши биладиган ўртоқларимиздан бир группасига ана шу даврдаги ўзбек адабиётини ўрганишни топшириш, қатағон қилинган айрим ёзувчи ва шоирларнинг ишларини кўриб чиқиш ва ўша даврда ёзилган баъзи адабий асарларнинг таъқиқланиши қанчалик тўғри эканлигини аниқлаш тўғри бўлур эди. Ўз асарларида хато ва нуқсонларга йўл қўйилган, лекин душманлик ниятида бўлмаган ва давлатга қарши иш кўрмаган ҳамда халққа нисбатан хоинлик қилмаган ёзувчи ва шоирларни оқлаш, уларни энг қимматли асарларини қайтадан нашр этиш керак.

Абдулла Қодирий (Жулқунбой) каби машҳур ўзбек ёзувчисининг жиноятчи эканлигига кўп киши ишонмайди. Унинг ишини диққат билан кўриш ва агар жиноят қилмаганлиги аниқланса, А. Қодирийни оқлаш ва унинг бир қатор машҳур асарларини қайтадан нашр қилиш керак бўлади³, деб таъкидланди съездда. Бу фикр съезд томонидан қарсақлар билан кутиб олинди.

Ушбу съезд ҳақида фикр юритилар экан, унинг Ўзбекистонда миллий сиёсат қандай амалга оширилаётганлиги ҳақида ҳолис позициясини алоҳида кўрсатиш лозим. Съезд кишиларни «ватанпарварлик ва интернационализм байналмилалчилик руҳида тарбиялаш аввало миллий хусусиятларни ҳисобга олишни, миллатлар ўртасидаги дўстлик ва ўзаро ишончни мустаҳ-

¹ Ўзбекистон зиёлиларининг I съезди. Стенографик ҳисобот. Т., «Ўздавнашр», 1957 йил, 57-бет.

² Ўша жойда.

³ Ўша жойда.

қамлашни талаб этади. Ўтмишда саноат ишчилари кам бўлган Ўзбекистон каби республикаларда бу иш айниқса мураккаб ва қийин эди»¹, — деб кўрсатди. Айни чоғда кишиларни ватанпарварлик ва байналмилалчилик руҳида тарбиялаш шовинизмни ҳар қандай кўринишларига, шунингдек, маҳаллий миллатчиликнинг ҳар қандай шаклига қарши шафқатсиз кураш олиб боришни алоҳида таъкидлади.

Маълумки, ўша даврда айрим душман элементлар, димагоглар соф ва виждонли кишиларни асоссиз миллатчи деб уларга туҳмат қилишга, уларнинг номини бадном қилишга асоссиз даволар билан халқлар ўртасидаги дўстликка раҳна солмоқчи бўлдилар.

Масалан, САГУ доценти Бондаревский «Ўзбекистоннинг идеология фронтда буржуа миллатчилигининг ҳозирги кўринишлари ҳақида» деб номланган 15 варақдан иборат ариза ёзиб, унда Ўзбекистоннинг бир қанча олимларини, ёзувчиларини ва давлат арбобларини миллатчиликда айблаган. У мазкур кишиларни айбламоқ учун асосий далиллари сифатида шу нарсани ҳам келтирганки, бу одамлар Багировнинг «Муридизм ва Шомил ҳаракатининг характери масаласига доир» деган мақоласидан ўзлари учун хулоса чиқариб олмаган эмишлар. Бондаревский шу даражада бориб етдики, ўзбек олимлари билан дўст бўлиб, биргаликда ишлаётган айрим рус олимларини маҳаллий миллатчиликда ҳомийлик қилишда айблаган. Съездда Бондаревский бундай хатти-ҳаракати халқлар ўртасидаги дўстликка путур етказувчи, миллатлараро муносабатларни чигаллаштирувчи шовинистик ҳаракат»², — деб баҳоланди.

Умуман, зиёлиларнинг I съезди кўтарилган масалаларнинг моҳияти жиҳатдан юрт тарихидаги муҳим сиёсий воқеадир. Республикада халқнинг миллий онги ўсишида, демократик ўзгаришлар учун йўл очилишида КПСС XX съезди маълум даражада роль ўйнаганлигини ҳам уқдириш лозим. Маълумки, 1956 йилнинг январиди бўлиб ўтган партиянинг XX съездида Сталин шахсига сиғиниш масаласи кўриб чиқилди. Унинг сиёсий хатолари, шу жумладан, миллий масалада йўл қўйган камчиликлари очиб ташланди. Ҳамма соҳа бўйича жамият ҳаётида туб бурилиш яшашга киришилди. Съезд мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётида шаклланган буйруқбозлик ва маъмурийчилик усулида чекиниш йўлини белгилади.

¹ Ўзбекистон зиёлиларининг I съезди. Стенографик ҳисобот. Т., «Ўздавнашр», 1957 йил, 66-бет.

² Ўзбекистон зиёлиларининг I съезди. Стенографик ҳисобот. Т., «Ўздавнашр», 1957 йил, 57-бет.

Ана шу съезд қарорлари ва кўрсатмаларидан келиб чиқиб, Ўзбекистонда миллий ҳамда миллатлараро муносабатлар бўйича программа тузилди. Қатағон даврида жабрланган, сиёсий қораланган шахслар ва коллективлаштириш даврида сургун қилинганлар иши қайтадан кўриб чиқилди. Ўзбекистон Марказий Комитетининг биринчи секретари Н. А. Муҳиддинов шу комиссия раиси бўлди. Иккинчи секретарь Мельников, республика прокурори Шералиев, академик Хадича Сулаймонова ва бошқалардан иборат мазкур комиссия ушбу соҳада йўл қўйилган хатоликларни ўрганиш иши билан жиддий шуғулланади. Натижада, 40 мингга яқин киши сиёсий жиҳатдан оқланди. Сургунда юриб, тирик қолганлар қайтариб келинди¹.

50-йилларнинг иккинчи ярмида миллий республикалар ҳуқуқини кенгайтиришда ҳам дастлабки қадамлар қўйилди. XX съезд кўрсатмасига амал қилиб тўртинчи чақириқ СССР Олий Советининг VI сессияси (1957 йил февраль) «Фуқаролик, жиноий ва процессуал қабул қилиш ҳуқуқини Иттифоқдош республикаларга бериш ҳақида», «Область, ўлка ҳудудий маъмурий қурилиш масалаларини ҳал қилиш ҳуқуқини Иттифоқдош республикаларга бериш тўғрисида»² қонунлар қабул қилди. Албатта, юқоридаги ва шунга ўхшаш бошқа қонунлар, Иттифоқдош республикалар ҳуқуқини бир оз кенгайтириш имконини берар эди. Масалан, 50-йилларнинг охирига келиб бир қанча республикаларда янги вазирликлар тузилди. 11 мингдан ортиқ саноат ва транспорт корхоналари иттифоқ қарамоғидан олиниб, республика қарамоғига берилди. Шу жумладан, йилига 1 миллиард сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарувчи ўнлаб саноат корхоналари Ўзбекистон қарамоғига берилди³.

Аммо иттифоқдош республикалар ҳуқуқларини кенгайтириш борасида бундай ишлар ҳар хил сабаблар билан бажарилмади. У марказ томонидан номигагина ўйлаб чиқарилгани билиниб қолди, барча ҳуқуқ яна Марказда тўплана борди.

60-йиллардан кейинги собиқ миллий республикалар, хусусан, Ўзбекистонда ҳуқуқ ва миллий манфаатларининг камситилиши партиянинг учинчи программаси қодалари билан бевосита боғлиқ эканлигини таъкидлаш лозим. Чу-

¹ Муҳиддинов Н. А. Кремлда ўтган йилларим. Т., «Ўзбекистон», 1995 йил, 271-бет.

² Файзиев М. «Узбекская ССР — суверенное государство», «Госкомиздат», Т., 1961 йил, 83-бет.

³ Н. Муҳиддинов. Ленинча миллий сиёсат тантанаси. Ўзбекистон интеллигенциясининг I съезди, Т., «Ўздавнашр», 1957 йил, 17-бет.

нончи, партия XXII съездида қабул қилинган янги Програмада бир қатор сиёсий-назарий жиҳатдан нотўғри ғоялар ва қарашлар илгари сурилгани маълум.

Фикримизча, биринчи хато шундан иборат эдики, съезде мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий масалалар ҳал этилган, сиёсатда ҳам, маданиятда ҳам муаммо йўқ, деган хулоса қилинади.

Жумладан, Програмада... «Миллий масаланинг ҳал қилиниши социализмнинг энг буюк ютуғидир... Социалистик жамиятда миллатларнинг сиёсий тенг ҳуқуқчилигини таъминлабгина қолмасдан, совет миллий давлати тузилибгина қолмай, уларнинг эски тузумдан мерос қолган иқтисодий ва маданий тенгсизлиги ҳам тугатилди», — деб қайд қилинди.

Иккинчи хато шундан иборат эдики, бу даврда СССР ҳудудидаги барча миллатлар тенг ҳуқуқли ва уларнинг барча эҳтиёжи тўла қондирилмоқда, дейилади. Жумладан, СССРда «ҳамма миллатлар тенг ҳуқуқлидирлар, уларнинг ҳаёти ягона социалистик негизда қурилмоқда ва ҳар бир халқнинг моддий ва маънавий эҳтиёжлари бир меъёردа қондирилмоқда» тарзидаги фикрлар илгари сурилди. Бироқ масаланинг бошқа бир муҳим томони бор эдики, бу марказ томонидан тан олинмади, яъни мамлакатда юздан ортиқ миллат ва элат мавжуд бўла туриб, уларнинг ўзига хос миллий эҳтиёжи ва равнақи ҳисобга олинмади. Бу оқибат-натихада мамлакатда битта миллат, битта тил бўлади, деган ғояни илгари суришга, қолаверса, кишиларнинг миллий қадриятларини инкор қилишга олиб келди.

Учинчи хато, бизнингча, миллий маданият масалаларига оид қоидаларни ишлаб чиқишда бўлди. Масалан, Програмада Коммунистик қурилишнинг кенг қулоч ёйиши... СССР халқларининг мазмунан социалистик, шаклан миллий маданиятини бойитиб боради.

...Барча совет миллатлари учун умумий бўлган интернационал маданият ривожланади, — деган ғоя илгари сурилди.

Гарчи бу қоидалар мафкуравий воситалар орқали кенг тарғиб қилинса-да, ҳаёт уни тасдиқламади. Бинобарин, ўзбек халқининг минг йиллик тарихи, унинг маданияти ҳам миллий жиҳатдан ўзига хос мазмунга эга. «Социалистик тузум» эса фақат Октябрь ўзгаришларидан кейин пайдо бўлди. Бизнингча, шаклан миллий, мазмунан социалистик дейилган қоида ўзбекларнинг, кўп минг йиллик маданияти фақат шаклан миллий бўлиши керак, деган маънони билдирар эди. Демак, Фаробий, Навоий, Ибн Сино, Бе-

руний, Фирдавсий, Бедил асарларини фақат шаклан миллий, улар маънавий меросида социалистик мазмун йўқ деб, бу буюк сиймолар меросига эътироз билдириш, улардан воз кечиш керак эди. Бу албатта, хато тезисдир. Бинобарин, бир неча асрлик маданий меросимизда инсонпарварлик, халқпарварлик мазмуни ҳамиша устун гоё сифатида намоён бўлади. Бизнингча, мазмунга ҳам, шаклга ҳам миллийлик хос бўлиши керак эди. Шулардан келиб чиқиб, қайд қилмоқчимизки, партия Программасидаги юқоридаги каби назарий жиҳатдан асоссиз қоидалар иттифоқдош республикаларнинг ўсишига, уларда миллий мустақиллик гоёларининг янада ривожланишига салбий таъсир кўрсата бошлади, улардаги азалий кадриятлар топталишига олиб келди.

Оқибатда кўриб чиқилаётган даврда Ўзбекистонда турли миллат вакилларининг хусусан, маҳаллий миллат вакилларининг ижтимоий-сиёсий ҳаётда иштирок этишида жиддий номутаносибликлар юз берди.

Фақат, ўзбеклар Олий Советда 69 фоизни, барча маҳаллий Советларда 73,6 фоизни ташкил қилди. Бу маълум даражада ўзбекларнинг умумий аҳоли сонининг нисбатига мосдир. Бироқ, республикада яшовчи барча миллатлар вакиллари бошқарувда тенг тарзда иштирок этмадилар. Масалан, 1979 йилги аҳоли рўйхати бўйича руслар Ўзбекистондаги аҳолининг 10,8 фоизини ташкил қилади. Бироқ, улар область Совет депутатларининг 14, шаҳар Совети депутатларининг 28,9, шаҳардаги район Советларининг 37,7, посёлка Советларининг 26,3 фоизини ташкил қилди. Республика Олий Совети депутатлари орасида руслар 17,6 фоизни ташкил қилди ёки бу аҳолининг умумий сонига нисбатан 1,6 марта кўп эди.

Демак, сиёсий ҳаётда маҳаллий аҳолига нисбатан бошқа халқларнинг мана шундай устун даражада имтиёз ҳуқуқига эга бўлиши ҳам миллий масаладаги номутаносиблик кўриниши эди. Табиийки, юқоридаги ва шунга ўхшаш мисоллар кишиларнинг миллий уйғонишига, миллатпарварлик ҳис-туйғуларининг кучайишига олиб келмасдан қолмасди.

Албатта, 30—70-йилларда бир оз сусайган миллий уйғонишни 80-йилларнинг иккинчи ярмидаги ижтимоий-сиёсий фаоллик билан солиштириб бўлмайди. Бунинг боиси шунда эдики, у даврда Сталин қатағонлари натижасида берилган қурбонлар, қувғинлар даҳшатлари ҳали кишиларда кўрқув ва ҳадиксирашни сақлаб турар эди. Чунки, 30-йилларнинг охирига келганда бутун мамлакатда авж олиб бораётган қатағонлик Ўзбекистонда авжига чиққан эди. Шу

йилларда айрим раҳбарларга партиявий жазо бериш тарзидаги қатағон, кейинчалик йирик давлат ва жамоат арбоблари Файзулла Хўжаев, Акмал Икромовлардек шахсларни қурбон қилишгача бориб етган эди. Умуман, собиқ Иттифоқда ижтимоий адолатсизлик, қонунчиликнинг бузилиши бошқа республикаларда бўлгани сингари, Ўзбекистонда ҳам миллий истиқлол ғояси тарафдорлари ҳисобланган минглаб партия, давлат, жамоат арбоблари, олимлар, маданият намояндаларининг тақдири оёқ ости қилинган, улар ноҳақ репрессияга дучор бўлган эдилар. Оқибатда, Ўзбекистон келажаги учун халққа ҳалол хизмат қилган соф виждонли кўплаб кишилар адолатсизлик ва қонунбузарликнинг қурбони бўлган эдилар.

Масалан, Ф. Хўжаевга Ўзбекистонни Англияга сотиб юбормоқчи бўлганликда, А. Икромовга эса гўё у Советлар тузумини йўқ қилиб, Ўзбекистонда буржуа давлати тузмоқчи бўлган, деб айбномалар қўйилган эди.

А. Икромов, С. Сегизбоев, А. Тожиев, М. Турсунхўжаев, К. Алимов, У. Эшонхўжаев, С. Болтабоев, О. Фуломов, М. Шермухамедовлар сингари бошқа кўзга кўринган раҳбар ходимлар ҳам бундай жазодан четда қолишмади. Бундай даҳшатдан эл-юрт ҳурматига сазовор бўлган Абдулла Қодирий, Фитрат, Чўлпон, Усмон Носир, Элбек, Раҳмат Мажидий, Абдухамид Мажидий, Шокир Сулаймон, Фулом Зафарий, Санжар Содиқ, Аъзам Аюб ва бошқа ёзувчи ва журналистлар ҳам катта жабр кўришган эди.

Эркинлик, мустақиллик ва миллий иттиҳот йўлида қадам ташлаган инсон борки, аёвсиз қириб ташланди ёки ҳибсга олинди, қатағон қилинган эди. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Абдуғаниевич Каримов 1991 йил 14 сентябрда Ўзбекистон Компартияси XXIII съездида қилган маърузасида шундай дейилди: «1937—1939 йилларда ички ишлар халқ комиссарлиги идоралари инқилобий қонунчиликни жуда кўпол тарзда буздилар ва оёқ ости қилдилар. Бундай бедодлик кейинги йилларда ҳам то 50-йилларга қадар давом этди. Сира айби бўлмаган ҳалол одамлар кўплаб қамоққа олинди ва қириб ташланди. Сталин шахсига сифиниш йиллари Ўзбекистон халқлари бошига оғир кулфатлар солинди. 1937—1939 йилларнинг ўзидагина ЎзССР ички ишлар халқ комиссарлигининг «уч»ликлари томонидан 41 минг нафардан кўпроқ киши қамалди. Шулардан 37 минг нафардан кўпроғи судланди. 6 минг 920 киши отиб ташланди. Умуман, 1939—1953 йилларда 61 минг 799 киши қамалди. Шулардан 56 минг 112 киши турли муддатлар билан озодлик-

дан маҳрум этишга ҳукм қилинди. 7 минг 100 таси эса отиб ташланди»¹.

Булар партия, Совет раҳбарлари, илм-фаннинг, халқ маданий равнақининг йирик намояндалари, республикада иқтисодни, қишлоқ хўжалиги ва санъатни ривожлантириш учун фаол курашчилар эди.

Демак, юқоридагиларни умумлаштириб шуни таъкидлаш мумкинки, ўзбек халқининг давлат суверенитетини қўлга киритиш учун олиб борган ҳаракатларини шартли равишда уч босқичга бўлиш мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Биринчи босқич — бизнингча, 1917—1924 йилларни ўз ичига олади. Бу даврда мустақиллик учун кураш шу билан характерланадики, Туркистон ижтимоий-сиёсий ҳаётида икки йўналишдаги қарашлар мавжуд эди. **Биринчиси**, большевиклар партияси йўл-йўриқлари асосида ўлкада шўро ҳокимиятини тўла ўрнатиш ва уни мустақамлаш учун изчил кураш олиб боришни ёқловчи кучлар, **иккинчиси** эса Октябрь воқеаларидан сўнг тақдирини ўзи белгилашни таъминлаш учун курашувчи кучлар.

Бундай қарашлар «туркистон мухторияти» тузиш, жадидчилик ва «босмачилик» деб аталган ҳаракатларда янада намоён бўлган эди.

Иккинчи босқич — 1924—1956 йилларни ўз ичига олади. Бу йилларда Ўрта Осиёда миллий-давлат чегараланиши ўтказилиши билан Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси ташкил топди.

Бу даврнинг ўзига хос хусусияти шундаки, Ўзбекистон расман суверен социалистик республика мақомига эга бўлди. Бироқ, социалистик тузум учун хос бўлган маъмурий-буйруқбозлик шароитида унинг сиёсий ҳуқуқлари чегараланди, марказ кўрсатмаси республика манфаатига мосми-йўқми бажарилиши зарур ҳолга айланди.

Тўғри, иттифоқдош республикаларнинг мустақиллиги 1922 йилда қабул қилинган «СССР ташкил этиш Шартномаси»да қайд этилган бўлиб, 1924 йилдаги Конституцияга киритилган эди. Шартнома ва Конституцияда қайд этилишича, республикалар мустақиллиги, фақат Иттифоқ ихтиёрига берилган масалаларни счиш бўйича чегараланарди, холос. Қолган ҳолларда ҳар бир республика ўзининг давлат ҳокимиятини мустақил бошқариши керак эди. 1936 йил

¹ И. А. Каримов. Ижтимоий-сиёсий вазият ва республика партия ташкилотларининг вазифалари тўғрисида. Ўзбекистон Коммунистик партияси Фавқулодда XXIII съездида қилинган маъруза. «Ўзбекистон овози» газетаси, 1991 йил 15 сентябрь.

қабул қилинган СССР Конституциясида ҳам мавжуд эди. Лекин бу ҳужжатда Иттифоқ зиммасига юклатилган ҳуқуқлар анчагина кенгайтирилган эди.

Ҳатто, 1977 йилдаги Конституциянинг 76-моддасида «Иттифоқдош республика суверен социалистик республика», — деган фикрлар акс эттирилган эди.

Бироқ, амалиётда, ҳаётнинг барча соҳаларида сиёсий-иқтисодий, маданий — Иттифоқдош республикалар мустақиллиги фақатгина қоғозда қолди. Бунинг асосий сабабларидан бири, иттифоқдош республикалар мустақиллигини уларнинг ўзлари эмас, балки турли шартномалар асосида марказ томонидан белгиланар эди. Бундан ташқари, сиёсатдаги мустақиллиги ҳам мутлақо чегараланган эди.

Марказ (Иттифоқ) ташқи сиёсатдаги фаолиятини ўз монополиясига айлантириб олган эди.

Кўриниб турибдики, СССР Федерацияси мавжудлиги шароитида миллий республикаларнинг, хусусан Ўзбекистоннинг тўла маънодаги давлат мустақиллиги ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас эди.

Учинчи босқич — 1956—1985 йилларни ўз ичига олади. Бу давр ривожда босқичлардан фарқли ўзига хос хусусиятга эга. Сабаб, бу давр кишиларида миллий онг, сиёсий фаоллик бир оз сусайган, мавжуд тузумга кўникканлик устунроқ бўлганлиги билан ажралиб туради. Бунинг боиси у даврда юқорида уқтирилганидек, Сталин қатағонларининг ҳали доми кетмаган, берилган қурбонлар, қувғин даҳшатлари кишиларда кўрқув ва ҳадиксирашни сақлаб турар эди. Шу даврда миллий республикалар ҳуқуқларини нисбатан кенгайтириш чора-тадбирлари кўрилган бўлса-да, барча ҳуқуқ марказда тўпланган мураккаб ижтимоий-сиёсий вазият вужудга келган эди. Марказ ва Ўзбекистон муносабатларида нотекисликлар республикани ҳамон хом ашё ҳолатида ушлаб туриш, миллатларнинг яқинлашуви ва қўшилиши ҳақида хато назарий қоидалар ишлаб чиқилиши, республиканинг сиёсий, иқтисодий, маънавий ҳаётига салбий таъсир кўрсата бошлади. Буни ҳис қилган халқнинг илғор фикрли кишилари Ўзбекистон келажагини белгилаш, янгича қарашлар, йўллар излаш лозимлигини тушуна бордилар ва пинҳона бўлса-да, Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигига эришиши кераклиги ҳақидаги ғояни илғари сура бошладилар. Умуман, Ўзбекистонда мустақиллик ғоясининг ривожланишида, унинг замонавий мазмун ва моҳият касб этишида, 80-йиллар ва унинг иккинчи ярми, хусусан И. А. Каримовнинг республика раҳбарлигига келиши даври алоҳида аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаш керак. Бинобарин, агар аср бошла-

рида жаҳидчилар томонидан эркин фикр юритиш, ислоҳотчилик, маданий ҳаётини мустақил ташкил қилиш ғояси атрофида маърифатпарварлик ишлари олиб борилган бўлса, совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида мустақил яшашни орзу қилишган бўлса, ҳатто дин ишлари ҳам Россия назоратидаги шариат асосида Туркистон мухторияти бўлиши ғоясини илгари сурган бўлсалар, сиёсий фикр намояндалари, жамоат ва давлат арбоблари, Ўрта Осиё халқларини ягона Туркистон Федератив республикаси, Туркистон турк мустақил ислом Республикаси, Турк Республикаси, Ўрта Осиё «Федерацияси»га бирлаштириш ғоясини илгари сурдилар.

Шундай қилиб, қайд қилинган умумлашмалардан келиб чиқадиган асосий сиёсий хулоса шундан иборатки, подшо Россияси ва СССР ҳукумати мустамлакачилик сиёсатининг моҳияти тўла маънода қарам ҳисобланган Республикаларда миллий давлатчилигини йўқ қилиш, давлат суверенитетига йўл қўймасликдан иборат эди.

Бундай мустамлакачилик сиёсати пировардида йирик империя давлатнинг ўзига зарба бериши, унинг пойдеворини кучсизлантириши, ички зиддиятларни кучайтириши, натижада жаҳиятни парчалаб юбориши табиийдир.

Россия империясининг тақдири бунга яққол мисолдир.

ЭРКИНЛАШТИРИШ ЖАМИЯТНИ ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ ЖАРАЁНИНИНГ ДАСТЛАБКИ БОСҚИЧИ

Ҳар қандай жамиятнинг маънавий қиёфаси айна ана шу жамият тизими, унинг қандай ғояларга ва мақсадларга эргашаётгани, қандай тафаккур асосида қарор топаётгани билан боғлиқ. Ўзбекистон танлаган йўл инсон манфаатлари тўла ҳимоя қилинган, унинг ҳақ-ҳуқуқлари ҳар томонлама кафолатланган фуқаролик жамиятини шакллантириш йўлидир. Бу албатта, ўз навбатида қатор мураккабликлар, қийинчиликлар, зиддиятларни енгиб ўтишни тақозо этмоқда. Уларни нималарда кўриш мумкин?

Биринчидан, эскилик ва янгилик ўртасидаги зиддиятлар. Эски тузум иллатлари яшашни истайди, ўз ўрнини бўшатишни хоҳламайди. Янги тузум ғоялари эса жамиятни янгилаш заруратини чуқур англайди ва бу зарурат ҳаёт-мамот моҳиятига, ҳар бир фуқаро тақдирига, маънавий ва руҳий эҳтиёжига, асрлар мобайнида шаклланган турмуш тарзи ва дунёқарашига боғлиқ бўлган, уни ҳар жиҳатдан ҳимоя қиладиган ғоя сифатида майдонга келади. Бу ғоянинг яшашни айна ана шу эскилик иллатлари билан курашнинг нақадар оғир ва ҳатто изтироблилиги билан белгиланмоқда.

Иккинчидан, фуқаролар онги ва дунёқарашининг жамиятни тубдан ўзгартириш ва янги мазмун билан бойитиш учун унчалик ҳам тайёр эмаслиги. Зотан, 130 йиллик мустамлакачилик даври бизни фикрламай яшашга мажбур этди. Фикрий танбаллик, фикрий боқимандалик кўникмаларини вужудимизга сингдириб юборди. Энди эса ақлни ишлатиб, ўз кунимизни ўзимиз кўришимиз ва шу асосда ўз иқтидоримизни, яратувчилик қудратимизни кўрсатишимиз керак. Бу осонлик билан юзага чиқадиган жараён эмас.

Учинчидан, инсон озодлиги, ҳур ва эркин яшаш тарзи бу шунчаки «берсанг ейман, бермасанг ўламан» қабилидаги турмуш тарзи эмас. Аксинча, инсон озодлиги озод сўз, озод фикр, эркин хатти-ҳаракат орқали жамият эркинлигини, жамият озодлигини ва умуман ҳуррият мазмун-моҳиятини англашдан иборат бўлган сиёсий, ижтимоий, маънавий-руҳий ҳодисадир.

Тўртинчидан, демократик жараёнларни чуқурлаштириш шароитида фуқароларни айна демократик жараёнларнинг фаол иштирокчиси, унинг фаол ҳимоячиси сифатида тайёрлаш. Бу ўта мураккаб, вақт талаб этадиган ҳодиса. Чунки,

мустамлакачилик даври иллатларидан қутулиш «азоби»ни фикрлаб яшаш, ақл-идрок йўриғи билан кун кўриш «машаққати»ни енгиш учун инсонда ички ирода, маънавий қудрат керак. Ақа шу Ирода ва Қудратни уйғотиш, шакллантириш, унга қувват бахш этиш осон иш эмас.

Ўзбекистон фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлини танлаган экан, ана шу инсон онги ва қалби билан боғлиқ бўлган, уни ислоҳ қилиш, тирик, мавжудот инсонни «янги»лаш, маънавий-руҳий «таъмирлаш» каби сермашаққат йўлдан борди. Бу ҳар қандай давлатдан жуда катта сиёсий қудрат, сиёсий маданият ва сиёсий ирода талаб этадиган буюк ҳодисадир.

Президент Ислон Каримов, «Аҳолимизнинг сиёсий фаоллиги ҳали замон талаблари даражасида эмаслигини, ҳамон суст эканлигини қайта-қайта айтишга тўғри келмоқда. Тан олишимиз керак: эски андозалардан тўлиқ қутила олмаяпмиз. Барча муҳим қарорлар юқоридан қабул қилиниб, бизларни бор-йўғи итоатгўй ижрочиларга, баъзан ўйланмай қабул қилинган қарорлар қурбонига айлантирган маъмурий-буйруқ-бозлик, мустабид тузум иллатларидан жудо бўлишимиз қийин кечяпти», — деган эди. Бу айни жамиятни эркинлаштириш ва шу асосда демократик жараёнларни чуқурлаштиришда энг катта ғов бўлаётган ҳолатлардан биридир.

Сиёсий маданият, сиёсий онг ва тушунчалар даражаси жамият ҳаётида инсон иштирокининг қандайлигини белгилайди. Зотан, сиёсий маданият ва сиёсий онг юксак бўлган жойда одамлар ҳокимият ишида фаолроқ иштирок этишади. Қарорлар қандай қабул қилиниши, унинг ижроси қандай назорат қилинаётганлигини кузатиб боришади, муносабат билдиришади. Ўз ҳаётларига дахлдор бўлган ижтимоий-сиёсий тадбирларга бефарқ қарашмайди. Аксинча, уларни тайёрлашда иштирок этишади, натижада қарорлар ижроси учун ўзлари манфаатдор сифатида масъулиятни ҳис қилишади.

Ўзбекистонда нодавлат ва жамоат ташкилотлари фаолиятини чуқурлаштиришнинг ўзига хос тизими мавжуд. Давлат бош ислоҳотчи сифатида бунга алоҳида эътибор беради. Президент Олий Мажлиснинг XIV сессиясида сўнгги беш йил ичида мамлакатимизда жамоат бирлашмалари ва нодавлат ташкилотлар сони 1500 тага кўпайиб, 2300 тага етганини, улар энди одамларнинг ижтимоий фикрини шакллантиришга фаол таъсир кўрсатаётганини алоҳида таъкидлади. Ана шу биргина мисолнинг ўзи жамиятимизда эркинлаштириш жараёнининг кўлами ва миқёсини белгилайди.

Сессияда Президент аҳолининг сиёсий фаоллигини кучайтириш, жамиятда манфаатлар ва қарама-қарши кучлар

ўртасида мувозанатни таъминлайдиган кучли механизмларни шакллантириш зарурлигини уқтириб ўтди. Бу механизм энг аввало, жамиятни эркинлаштириш орқали одамларнинг сайловларга муносабатини ўзгартиришни, яқин ўтмишимизда дунёқарашимизда ўрнашиб қолган сохта сайловбозлик ва сиёсий ўйинлардан воз кечишни тақозо этади. Одамлар ўз манфаатларини ва мақсадларини амалга ошириш, ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун сайловларда иштирок этиш зарурлигини англамоғи лозим. Сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи айни ҳар бир фуқаро сиёсий фаоллигини, жамият тараққиётига дахлдорлигини белгиловчи омил сифатида ўзини кўрсатмоғи даркор.

Ўзбекистонда сайловлар ўтказишнинг демократик тамойиллари мавжуд. Бу тамойиллар жаҳон сайлов ўтказиш тажрибалари асосида дунёга келди ва шаклланмоқда. Фуқаролар эса уни тўла-тўқис қўллаб-қувватламоқда.

Инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, унинг эҳтиёжларини қондиришда давлат қурилиши, бошқарув тизими ва жамиятни эркинлаштириш алоҳида аҳамиятга эга. Бу борада Президент Ислон Каримов мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ ўзининг стратегик мақсадларини аниқ ва равшан ифодалаб берди ва давлат ўз ваколатларини аста-секинлик билан, босқичма-босқич жамоат ташкилотлари зиммасига ўтказиши, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органларининг ролинини ошириб бориш орқали демократик жараёнларни чуқурлаштириш зарурлигини айтган эди. Ана шу тамойилнинг ўзи фуқароларнинг бир жиҳатдан эркинлиги ва озодлигини таъмин этса, иккинчи томондан ўз ҳаётларини изга солишга, демакки, жамиятни бошқаришга иштиёқини кучайтиради. Аста-секинлик билан жамият ҳаётининг ҳамма соҳаларига дахлдор, унинг олдида бурчли ва масъулиятли эканлигини англаб боради. Бу мамлакатда амалга оширилаётган сиёсий, иқтисодий ва ҳуқуқий ислоҳотлар сингари инсонни ислоҳ қилиш, янги жамият фуқаросини шакллантириш, эски тузумда дунёга келиб дунёқарашлари шакланган инсонни «янгилаш» сингари «инсоний ислоҳотлар»нинг самарасини кўрсатади.

Президент Ислон Каримов тараққиётининг Ўзбекистон учун мақбул тамойилларини ишлаб чиқар экан, аввало, мамлакатда яратилажак жамият қандай бўлишига эътибор беради ва унинг фикрича, Ўзбекистонда бунёд этиладиган жамият барча «изм»лардан ва у қандай номланишидан қатъий назар, адолатли, халқчил, инсонпарвар жамият бўлмоғи лозим эди.

Шунинг учун ҳам, мамлакат ички ва ташқи сиёсатининг асосий йўналишлари пировард-натижада чинакам мустақил Ўзбекистонда янги, адолатли жамият барпо этишга қаратилди. «Республикада собит қадамлик билан халқчил, адолатли жамиятни бунёд этиш — бош вазифадир, — деб уқтиради Президент. Бу борадаги фикрини давом эттириб, у, Ўзбекистон — келажаги буюк давлат. Бу — мустақил, демократик, ҳуқуқий давлатдир. Бу — инсонпарварлик қондаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий аҳволи, сиёсий эътиқодларидан қатъий назар, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб берадиган давлатдир. Халқ давлат ҳокимиятининг манбаидир», — деган қондани илгари сурди.

Ўтиш даврида, айниқса, тоталитар тузумдан эркин фуқаролик тузумига ўтаётган бир шароитда демократияни англаш, унинг бутун моҳиятини тушуниш ва масъулиятини зиммага олиш анча қийин иш. Ижтимоий ҳаёт, мамлакатда юз бераётган жиддий ўзгаришлар ва инсон ҳаётининг дахлсизлиги бевосита янгидан-янги муаммоларни келтириб чиқаради. Одамлар эса ана шу муаммоларни биринкетин ҳал этиш жараёнида ўз эрки ва ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиб бораверади. Жамият тараққиётига мос равишда аҳоли тарбияланиб, шаклланиб, баркамоллашиб боради. Айни пайтда биз худди ана шундай жараёнларни бошдан кечиряпмиз.

Демократиянинг муросачилик ва яқдиллик маданияти мамлакат ички ҳаётида ҳам, ташқи сиёсатида ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Жумладан, одамлар — мамлакат фуқаролари ўртасидаги муносабатлар қанчалик илиқ бўлса, умумхалқ ва умумдавлат манфаатлари йўлида бирлашиб, муаммоларни ҳал этишда оқилона фаолият кўрсатилса, барча учун умумий бўлган вазифалар олдида масъулият чуқур ҳис қилинса — бу демократиянинг мамлакат ички ҳаётидаги маданиятини белгилайди.

Энди ҳақли равишда савол туғилади. Хўш, Ўзбекистон демократиянинг қайси йўналишларидан бормоқда?

Биринчидан, демократик жамиятни барпо этишнинг халқаро тамойиллари, дунё ҳамжамияти эътироф этган йўриқлари мавжуд. Бу бевосита фуқаронинг ўз хоҳиш-иродасини эркин ифодалаш ҳуқуқига эгаллиги, озчиликнинг кўпчиликка бўйсунishi, барча фуқароларнинг миллати, элати, ижтимоий келиб чиқиши ва диний эътиқодидан қатъий назар, тенг ҳуқуқлиги, давлат ва жамият бошқарувида қонун устуворлиги, сайлов ва сайланиш ҳуқуқи ва бошқалардир. Булар қарийб барча мамлакатлар конституцияларида қатъий бел-

гилаб қўйилган тартиб-қоидалардир. Бироқ, маълум бир мамлакатда демократияни жорий этишда фақат шунинг ўзи кифоя қиладими? Фақат шунинг ўзи аҳоли барча эҳтиёжларини, маънавий-руҳий оламини қамраб ола оладими? Йўқ. Чунки, ҳар бир халқнинг ўз турмуш ва тафаккур тарзи, тарихий анъаналари, ҳаётга муносабати ва бошқа жиҳатларидан келиб чиқиб, демократияга ёндошиш усули бор. Шу маънода Президентимиз: «Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари бор. Буни асло назардан қочириб бўлмайди. Яъни шарқда демократик жараёнлар узвий равишда ва аста-секин тараққий топади. Бу соҳада инқилобий ўзгаришлар яшашга уринишлар ғоят ноҳуш, ҳатто фожеали натижаларга олиб келади. Инқилобни ғарб олимлари ҳам «ижтимоий тараққиётнинг ибтидоий ва ёввойи шакли» деб атаганлар. Табиийки, бундай йўл бизга асло тўғри келмайди», деганида демократияни жорий этишнинг юртимизда ўзбекона тамойиллари шаклланаётганини кўрсатади.

Иккинчидан, Ўзбекистон мустақилликка эришгач, Президентимиз бир қатор мамлакатлар, жумладан, Туркия, Олмония, Англия, Франция ва бошқа давлатларнинг демократик тараққиёт йўллари билан яқиндан танишди. Бу мамлакатларда демократиянинг ибратли ва ўрганишга арзирли тажрибалари мавжуд. Бироқ, Ўзбекистон Президенти бу масалада ўзининг муносабатини аниқ ва равшан баён этди. Ҳар бир миллат ўз миллий руҳиятидан келиб чиқиб бу масалага ёндошиши зарур. Айниқса, ўзбеклар сингари жуда қадимий миллат ва жуда бой анъаналарга эга халқ эҳтиёжларини ҳисобга олмаслик оғир натижаларга олиб келиши мумкинлигини уқтирди ва «одамларнинг тафаккури ва ижтимоий савияси билан демократик ўзгаришлар даражаси ва суръатлари бир-бирига қанчалик мутаносиб бўлишига боғлиқдир. Тарихий тажриба шундан далолат берадики, демократик жараёнларни четдан нусха олиб кўр-кўрона кўчириш асло самара бермайди. Аксинча, бундай йўл чалкаш ва хатарли оқибатларга олиб келиши мумкин», — деб таъкидлади.

Учинчидан, ҳурриятга муносабатда ҳам бошқалардан андоза олиш, мамлакат туб аҳолиси руҳиятини ҳисобга олмаслик раҳбарни ҳам, аҳолини ҳам, бутун мамлакатни ҳам боши берк кўчага киритиб қўяди. Ғарб демократиясини Шарқ мамлакатларида кўр-кўрона жорий этиш мумкин эмас. Унга тақлид қилиш қутилмаган фожеаларга олиб келиши мумкин. Бунинг аччиқ натижаларини Тожикистон мисолида кўраяпмиз. Эркинлик ниқобидаги бошбошдоқликка йўл бериш, давлат ва бошқарув аппаратининг беҳад кучсизланиши ва бўшашиб

кетиши, ҳокимият жиловининг ўз ҳолига ташлаб қўйилиши минг-минглаб хонадонлар бошига кулфат келтирди:

Тўртинчидан, одатда якка-якка шахсларнинг руҳий кечинмалари, хатти-ҳаракатлари ва фёъл-атворидан умумжамият кайфияти, унинг маънавий қиёфаси шаклланади. Мустақиллик ҳаётимизга тобора чуқурроқ кириб бораётган, янгича маънавий, сиёсий муҳит шаклланаётган бир пайтда бу муҳим аҳамият касб этади. Энди ҳар галгидан ҳам хушёрроқ бўлишимиз, қўлга киритган буюк неъматни асрай олишимиз керак.

Хатти-ҳаракатлар, интилишлар ҳар қандай шароитда ҳам умумхалқ манфаатини ҳисобга олиб, унга таянсагина қадриятга айланади. Қадриятлар эса бебаҳо мулк. Уларни халқ яратади, халқ баҳолайди, ўзи асраб-авайлайди. Демократия худди ана шундай буюк неъмат. Уни олий қадрият сифатида тушуниш, унга бўлган муносабат ҳар бир фуқаронинг ички маданиятидан, маънавий-ахлоқий қиёфасидан, демакки, бутун миллатнинг умумий маданий савиясидан, сиёсий ва ижтимоий фаоллигидан далолат беради.

ХОТИМА

Мустақил тараққиёт даври чиндан ҳам сиёсий, иқтисодий ва маънавий пўртаналар даври бўлди. Бу бежиз эмас, зотан ўтиш даври ҳамма вақт ҳар қандай тузум, ҳар қандай макон ва замонда осон кечмаган. Айни ана шундай пайтда янгилик билан эскилик ўртасида жиддий кураш бошланди, ҳаёт янгиланаётган, жамият бир ҳолатдан иккинчи бир ҳолатга ўтаётган пайтда эскилик ўз ўрнини бўшатгиси келмайди. Янгилик эса машаққатлар, қарама-қаршиликлар ва зиддиятларни ирода кучи билан енгиб, ҳаётга тобора чуқурроқ кириб боради. Ана шу жараённинг ўзи одамлар онги ва тафаккури орқали ҳаёт мазмунини янгилашга олиб келади.

Истиқлол ва тарихий жараён, мустақиллик ва кўпқиррали ислоҳотлар, янгиланишлар мазмуни, уларнинг моҳияти бевосита одамлар маънавий-руҳий эҳтиёжларини қай даражада қондирганлиги, уларнинг қалбида из қолдирганлиги ва шу орқали ҳаётга, келажакка муносабатларини ўзгартирганлиги билан боғлиқ.

Бугунги Ўзбекистонда мавжуд сиёсат худди ана шу жиҳати билан қадрли ва қимматли. Зотан, бош ислоҳотчилик вазифасини зиммасига олган давлат мустақилликнинг илк кунлариданоқ ўзининг том маънодаги ҳаётий, назарий, илмий ва сиёсий жиҳатдан асосли бўлган стратегиясини белгилаб олган эди. Ана шу олий мақсад ва ғоялар бевосита бутун янгиланишлар моҳиятини, ислоҳотлар мазмунини ўзида мужассам этди. Бутун жаҳон меҳварида ўз қиёфасини намоён этаётган Ўзбекистон худди ана шу истиқлол даври тарихий жараёнларини юксак сиёсий маданият ва олий маънавият мезонлари асосида қурганлари билан изоҳлаш мумкин. Ушбу рисолада Ўзбекистонда мустақиллик даврида амалга оширилган ишларнинг айрим жиҳатларигагина тўхталдик, холос. Зеро, ислоҳотларнинг бутун мазмунини, моҳиятини, кўламини ва салмоғини қамраб олиш осон иш эмас. Айни пайтда, бу ислоҳотларнинг ҳар бир соҳасини чуқур таҳлил қилиш, ўрганиш, назарий ва амалий жиҳатдан муносиб баҳолаш кенг миқёсли ишдир. Келгуси тадқиқотларимизда бу ҳақда Сиз билан яна учрашиш умидимиз бор.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
Мустақиллик — ўзбек халқининг азалий орзуси	4
Мустақиллик тафаккури	23
Мустақиллик гоёси: генезиси ва ривожланиши	25
Истиқлол	38
Миллий истиқлол мафқураси — давлат мустақиллигининг гоёвий асоси	43
Давлат суверенитети: тушунча ва моҳият	61
Эркинлаштириш жамиятни демократлаштириш жараёнининг босқичи	89
Хотима	95

Илмий-оммабон нашр

**Нарзулла Жўраев,
Турсунбой Файзуллаев**

ИСТИҚЛОЛ ВА ТАРИХИЙ ЖАРАЁН

Илмий-публицистик мақолалар

Муҳаррир **Ёқутхон Раҳимова**
Мусаввир **Юлай Габзалилов**
Техник муҳаррир **Татьяна Смирнова**
Мусахҳиҳ **Шаҳноза Жумабоева**

ИБ № 3839

Босмахонага берилди 05.07.99. Босишга рўхсат этилди 16.07.99. Ўлчам 84×108¹/₃₂. Шартли босма табоғи 5,04. Нашр табоғи 5,5. Жами 5000 нусха. Буюртма № 8088. Шартнома 57-99. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30-уй.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Ижарадаги Тошкент матбаа комбинати, Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30.